

Ára: 900 Ft

A NAPVILÁG KIADÓ LEGFRISSEBB KÖTETE

Christian
GOLLIER

Etikus
eszközértékelés
és a
jó társadalom

NAPVILÁG
KIADÓ

„A könyvvel az az egyik célom, hogy rámutassak a modern pénzügyi elméletre káros hatást gyakorló rövid távú szemléletre. Talán az olvasó is helyesnek és időszerűnek találja törekvésem egy olyan pillanatban, amikor egyre jobban foglalkoztat bennünket civilizációnk hosszú távú sorsa és túlélése. A klímaváltozás elleni mai küzdelem társadalmi haszna a következő évszázadokban jelentkezik, miként az új tudás, az új technológiák, az új gyógyszerek és a jobb infrastruktúra haszna is. Annak eldöntése, hogy mennyit áldozunk fel ma ezekért a nagyon távoli és bizonytalan előnyökért, megköveteli a pénzügyi elmélet újragondolását.”

CHRISTIAN GOLLIER nemzetközileg elismert közgazdász. Egész pályáját és jelen kötetét is meghatározza az a szemléletformáló szándék, amellyel a hosszú távú közgazdasági gondolkodás kialakulásáért küzd.

Fordította: Felcsuti Péter | Lektorálta: Király Júlia

A kötet honlapunkon kedvezménnyel kapható! | www.napvilagkiado.eu

9 MOZGÓ VILÁG

2020/9

2020/9

Szent-Iványi Istvánnal beszélget Kardos Ernő • Mihályi Péter tanulmánya • drMáriással beszélget Nagy József • Lady Constance Chatterley versei • Gergely Ágnes novellái • Bódis Gábor esszéje

Almási Miklós • Benda László • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Desseffy Tibor • Fáy Miklós • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Kőrösi Imre • László Ferenc • Müller Péter Sziámi • Parászka Boróka • Pető Iván • Rainer M. János • Révész Sándor • Vadas József • Végel László

MOZGÓ VILÁG

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Ami bennünk van* (2019).

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-éremdíjas rádiós és televíziós újságíró, az egykor külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

BÓDIS GÁBOR 1950-ben született Szabadkán. Újságíró, szerkesztő. Legutóbbi könyve: *A Nagypapa és a többiek* (2017).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

DESSEWFFY TIBOR 1962-ben született Budapesten. Szociológus, egyetemi docens. Legutóbbi könyve: *A digitális szociológia* (2019).

FÁY MIKLÓS 1964-ben született Budapesten. Szabadfoglalkozású kritikus, újságíró.

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GERGELY ÁGNES 1933-ban született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MUOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MUOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

KARDOS ERNŐ 1952-ben született Szolnokon. Rádiós és televíziós újságíró.

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

LADY CONSTANCE CHATTERLEY Derbyshire-ben született. Irodalmi tehetsége korán megmutatkozott. Versei jelentős részét férje, szeretői és a prúd vidéki élet ihletik.

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

MIHÁLYI PÉTER 1953-ban született Budapesten. Közgazdász, egyetemi tanár. 2019-ben és 2020-ban két könyvet publikált Szelényi Ivánnal közösen angol nyelven a társadalmi egyenlőtlenségeket generáló járadékvadászatról és az illiberális rezsimekről. Legutóbbi közös tanulmányuk a *Mozgó Világ* 2020/6. számában jelent meg a koronavírus okozta morális pánikról.

MÜLLER PÉTER SZIÁMI 1951-ben született Budapesten. Költő, dalszerző, filmrendező. Legutóbbi könyve: *Látom, ha hiszem* (2014).

NAGY JÓZSEF 1968-ban született Budapesten. Újságíró, a 24.hu közélet- és véleményrovatának vezetője.

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író, Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RAINER M. JÁNOS 1957-ben született Budapesten. Történész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Századosok* (2018).

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-éremdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Temetetlen múltunk* (2019).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Szalay Péter munkái

KÉZRE

MOL + HYGI
Fluid
Disinfectant liquid

MOL + HYGI
Fluid
Fertőtlenítő folyadék

- + Antibakteriális
- + Vírusölő hatású
- + Gombaölő hatású
- + Glicerinnel

- + Antibacterial
- + Antiviral
- + Antifungal
- + With glycerin

200ml e

MOL **EGYMÁSÉRT**

MOST A TÖRÖDÉS HAJT

MÁR ELÉRHETŐ A MOL HYGI KÉZFERTŐTLENÍTŐ,
HOGY EGYÜTT GONDOSKODHASSUNK A BIZTONSÁGRÓL

2020. április 20-tól a termékkészlet erejéig. [#torodeshajt](#) [#egymasert](#)

Balkáni anziksz

- Kardos Ernő 3 Orbán Viktor és a lőporszagú Nyugat-Balkán *Interjú Szent-Iványi Istvánnal*
- Végel László 15 Új Holofernészre várva *Napló*
- Benda László 18 Balkáni sakkjátszmák – Boriszov borítékol *Esszé*
- Bódis Gábor 24 Osztzkodás a lőporos hordón *Esszé*
- Nagy József 32 „Nagyon várom, hogy Sztálin, Hitler, Jézus és Soros együtt kopogjanak be hozzám, mondjuk, karácsonykor” *Beszélgetés drMáriással*

Gárdonyi László

Mihályi Péter

Lady Constance Chatterley

- 47 A koncept ereje *Szalay Péter munkáiról*
- 52 Oligarchák nincsenek, maffiózók csak voltak *Tanulmány*
- 64 Lady Chatterley a szeretőjére emlékezik, Lady Chatterley tavaszra ébred, Lady Chatterley függővé válik *Versek*
- 66 A lelkiismeretfordulás *Vers*
- 67 Mozdonygári éjszakák, Sötét vízesés *Novellák*

Müller Péter Sziámi

Gergely Ágnes

Hónapló

Parászka Boróka

Hargitai Miklós

Dalos György

- 70 Kinek méz, kinek ostor
- 73 Valami bűzlik
- 76 Csütörtök

Reflex

Révész Sándor

Dessewffy Tibor

- 79 Trianon Istene
- 91 A kis Kolumbusz nagy kirakósa

-ról, -ről

Pető Iván

Almási Miklós

Csengery Kristóf

Kőríz Imre

Csepeli György

Fáy Miklós

Vadas József

László Ferenc

- 95 Trianon – így is történt
- 99 Egyiptomi operakalauz
- 103 Gesamtkunstwerk
- 107 Betemetődési ceremóniák
- 112 Kőleves
- 115 Fullban a kretént
- 117 Mozdony az Operában
- 122 Napok romjai – A nap híre

Rainer M. János

- 125 Lezáratlan kutatás (Kovács M. Mária 1953–2020)

Megjelent a

LENTUS Kft.

Felcsuti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Kornai András
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2020/szeptember

negyvenhatodik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Balkáni anziks

Orbán Viktor és a lőporszagú Nyugat-Balkán

Szent-Iványi Istvánnal Kardos Ernő beszélget

A magyar kormányfő elsősorban azért barátkozik a puccsistának tartott Aleksandar Vučić szerb elnökkel vagy a börtön elől szökésben lévő korábbi macedón miniszterelnökkel, Gruevszkival, mert politikájához szövetségeseket keres. Orbán Viktor feltételek nélkül és azonnal felvenné a nyugat-balkáni országokat az Európai Unióba. Pedig a régi tagállamok már lassítanak, néha teljesen leállítanak a bővítési folyamatot. Egyre nyilvánvalóbb ugyanis, hogy a Balkánon nincs hagyománya sem a demokratikus berendezkedésnek, sem a jogállamnak. Mindez kedvezően megváltoztathatná a jogállamiságot leépíteni igyekvő Orbán uniós megítélését, továbbá a miniszterelnök az új tagállamok társaságában teljesen átalakíthatná az Európai Uniót. Ez a lényege a Szent-Iványi István külpolitikai elemzővel készült interjúnak, de ennek ellenére az egykori külpolitikai államtitkár is úgy gondolja, hogy a Nyugat-Balkán uniós társulása európai érdek is lenne.

– *Gondolja, hogy Orbán Viktor csak megszokásból megy Brüsszel ellen, amikor gyorsítaná a balkáni országok csatlakozását, vagy józan számítás is van mögötte?*

– A jelenleg érvényes hivatalos uniós álláspontot a februárban elfogadott új bővítési stratégia rögzíti. Ez kimondja, hogy a bővítési

folyamat nem áll le, de lassabban, körütekintőbben és szigorúbb feltételekkel folytatódik, mint korábban. Orbán Viktor álláspontja ettől eltér, mert ő nemcsak gyorsítani szeretné a folyamatot, de a feltételeken is lazítana. A magyar kormányfő szeret játszani a tűzzel, de ez most nem öncélú „emberkedés”, hanem stratégiai megfontolások állnak mögötte. Vitathatatlan, hogy a Balkán integrálása az unió közösségébe – a magyar kormányfő sajátos szempontjaitól függetlenül – kifejezetten magyar érdek is. A térséggel határosak vagyunk, s a Balkán potenciális instabilitása számunkra is veszélyt rejthet. A bővítés gazdasági szempontból is fontos magyar érdek, hiszen számunkra természetes expanziós terület, ahol már eddig is szép számmal megjelentek a magyar vállalkozások, s a jövőben is számítunk magyar gazdaság nyugat-balkáni terjeszkedésére. Önmagában a csatlakozás sürgetését tehát nem tartom elhibázottnak, de az problematikus, hogy a magyar kormány mindezt az EU-ban közösen elfogadott szigorú feltételek teljesítése nélkül képzelel el. Pedig nekünk nem a mindenáron való integrálás az érdekünk, hanem az, hogy a balkáni országok először felzárkózzanak az európai államokhoz, teljesítsék a csatlakozás feltételeit, hogy a tagállami működésre jogi, gazdasági és politikai szempontból alkalmassá

váljanak. A magyar kormány viszont a csatlakozás feltételeiről soha nem beszél, pedig csak azok teljesítése után lehetnek a nyugat-balkáni országok az Európai Unió teljes jogú tagjai. Egy elsietett, elkapkodott integráció kikezdheti az egész európai integráció belső kohézióját, és így többet árt, mint használ.

– *Talán épp az a célja Orbán Viktornak, hogy az unió belső kohézióját, pontosabban a jogállami normák érvényesülését gyengítse. Ha egyszerre több ország sem felel meg a demokrácia európai értékeinek, annál kevesebbet foglalkoznak majd velünk. Lehet ez a magyarázat?*

– Ez valóban lehet az egyik indoka a csatlakozás sürgetésének, de a feltételeket nem teljesítő országok csatlakozása alaposan felhívítaná, felvizezná az Európai Unió jogállami feltételrendszerét. Az elhamarkodott bővítés akadályozhatja az integráció további mélyítését, ami a magyar kormány számára újabb szövetségeket jelenthet. Ez azért is lehet fontos, mert jelen pillanatban Magyarország az EU-ban a lengyeleken kívül nincs igazi, megbízható szövetségese. Legfeljebb a viseográdi országokkal lehet számolni, de közöttük már tapasztalható az óvatos eltávolodás: sem a szlovák, sem a cseh kormány nem támogatja feltétlenül a magyar kormány minden lépését. Ha Orbán Viktor a balkáni országokat „besegítené” az unióba, akkor azok – reményei szerint – elkötelezett hívei lennének. Azt persze ne felejtsük el, hogy amint egy klasszikus mondta: „A hála nem politikai kategória.”

– *A szerb államfő Vučić lassan minden héten találkozik a magyar*

kormányfővel, de gondolom, valamennyi balkáni miniszterelnök felsorakozna.

– Valóban, a szerb vezetővel Orbán Viktor az idén már háromszor találkozott, ami feltűnő. Ennyit még Putyinnal vagy Erdoğannal sem szokott tárgyalni a magyar kormányfő, pedig ők a példaképei. A gyakori találkozások mögött részben az lehet, hogy máris jelentős magyar befektetések vannak Szerbiában, akárcsak a Nyugat-Balkán mind a hat országában. De nem csak magánbefektetésekről van szó, hisz a kormány is jelentős összegeket fektetett be, elsősorban Szerbiában, azon belül is a Vajdaságban. Emögött persze az a szándék is megjelenik, hogy nem csupán partnereket, hanem elsősorban szövetségeseket keres és igyekszik találni a térségben. Ilyen szövetséges Nikola Gruevszki korábbi macedón miniszterelnök, aki igen kalandos úton jutott el Magyarországra. Őt Orbán nem csupán a szép szeméért, önzetlen barátságból fogadta be, hanem legalább annyira politikai számításból is. Hátha Gruevszki újból szerephez jut hazájában, és akkor majd lehet számítani rá.

– *Mielőtt erről részletesen is beszéltnénk, érdekelné, mi a véleménye az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank számításairól, amelyek szerint gazdasági és politikai reformok híján akár kétszáz évig is eltarthat, amíg a Balkán felzárkózik az unós tagállamokhoz. Érdemes így csatlakozni?*

– Nyilván sokféle számítás létezik, ezeket nem szabad túl komolyan venni. Nem beszélve arról, hogy a csatlakozás feltétele épp a politikai, illetve a gazdasági reform megvalósítása, ennek révén azért a felzár-

közás is nagyon lerövidül. Persze csapdák lehetnek, de vitán felül áll mind politikai, mind gazdasági értelemben is, hogy Magyarország aktív Balkán-politikát folytasson, támogassa a térség országainak felzárkózását. Ezt a magyar külpolitika kritikai elemzését bemutató könyvemben magam is részletesen kifejtettem (*Quo vadis Hungaria? Budapest, Kalligram, 2018.* – A szerk.) De hangsúlyozni szeretném, hogy a Nyugat-Balkán uniós csatlakozását nekünk is csak akkor szabad támogatni, ha ezek az országok megfelelnek az Európai Unió most szigorított csatlakozási feltételeinek.

– *Talán ez utóbbira kevés esélyt lát a francia államfő, hiszen Macron is fékezi a csatlakozást, illetve egy éve megvétózta, hogy Észak-Macedóniával és Albániával elkezdődjön a tárgyalás. Ez mennyire állítja le az egész elkezdett bővítési folyamatot?*

– Macron vétója kikezdte a bővítési folyamat hitelét, és lassította is, de nem állította le. A francia államfő pontosan attól tartott, hogy lehet-e úgy mélyíteni az európai integrációt, ha közben folyamatosan bővül a közösség. A franciák aggodalmai alapján az idén Várhelyi biztos készített egy óvatosabb bővítési stratégiát, ami sokat szigorított a tárgyalások menetrendjén, metodikáján, sőt, még az egész folyamat menet közbe-felfüggesztését is lehetővé tenné. Ennek alapján lassúbb, óvatosabb tempóban ugyan, de újratekzdődhetnek a csatlakozási tárgyalások.

– *Az egész lassításnak van köze ahhoz is, hogy jogállami deficit esetén teljesen tehetetlen az unió – lásd a kritizált magyar vagy lengyel gya-*

korlatot. A szerb elnök, Vučić esetén még államcsíny is szóba került.

– Ez alapvető dilemmája a bővítésnek, nevezetesen: a térség több országában, de elsősorban a kulcsországnak tartott Szerbiában nagyon jelentős visszalépés történt a demokratikus jogok és a jogállamiság terén. A legutóbbi választás eredménye erősen kétségbe vonható. A legtöbb megfigyelő szerint a voksolás és főleg az azt megelőző folyamat sem szabad, sem tisztességes nem volt; az Európa-párti ellenzék bojkottálta a választást, ennek ellenére sok választási csalásról szóló hír érkezett. A választás után felháborodott tömegek ostromolták a belgrádi parlamentet, ahol ma nincs képvisellete az európai értékrendnek. Mind- eddig nem volt példa arra, hogy a csatlakozási folyamat során jelentős visszalépés történt volna a demokratikus és jogállami berendezkedés terén. Törökország esetét lehetne itt felhozni, de Törökországgal a puccs után azonnal leálltak a tárgyalások, hisz ott mára valójában egy féldiktatúra, de mindenképpen egy igazi autoriter rendszer jött létre. Korábban a csatlakozás mellett az egyik fontos érv az volt, hogy maga a folyamat transzformatív, azaz pozitív hatással van az ország demokratikus és jogállami berendezkedésére. És azt gondolták, hogy a tárgyalás folyamata eszköz ahhoz, hogy az ország Európa-kompatibilissé váljon. Szerbia egyértelműen cáfolni látszik ezt a feltevést.

– *Sokszor elhangzik, hogy van már néhány olyan tagállam, amelyet most fel sem vennének, mert ezekben időközben leépült a jogállam. Köztük bennünket se...*

– Persze, nem kell messzire menni a példaért, legtöbbször Magyarország, Románia vagy Bulgária példájára hivatkoznak. Ugyanis az uniós tagokra már nem könnyű nyomást gyakorolni, de a csatlakozókra még lehet. Szerbia tagságát például ezért sem sürgetik, miközben a magyar álláspont a gyorsítás. Annak ellenére, hogy Szerbiában az elmúlt években lényegesen romlott a jogállamiság helyzete. A bojkottáló demokratikus pártok erre kívánták felhívni a figyelmet. Elég szomorú, hogy ez az unióban sem nagyon érdekelt senkit.

– *Van erre a helyzetre bármilyen stratégiája az uniónak?*

– Igen, mégpedig a stabilokrácia elmélete. Ennek lényege, hogy a Balkánon soha nem voltak demokratikus országok, a jogállamnak nincs semmilyen hagyománya. Ezért elsősorban a stabilitás fenntartására, mintsem a demokratizálásra kell törekedni. A nézet hívei szerint ha egy ország stabil, akkor felesleges az emberi jogok, illetve a jogállamiság érvényesülésén lovgolni, mert még mindig jobb egy stabil, de nem igazán demokratikus, mint egy demokratikus, de instabil ország. Gyorsan le kell szögezmem, hogy ezzel a teóriával nem értek egyet, ugyanis tapasztalatom szerint az úgynevezett stabilnak látszó országok valójában a legkevésbé sem azok. Mind önmagukra, mind szomszédjaikra nézve veszélyt jelentenek. Látjuk: Fehéroroszország is stabilnak számított egészen mostanáig. De ugyanilyen szilárd volt korábban Észak-Macedónia vagy Szerbia is. A választást követő, hetekig tartó tüntetések után látható,

hogy mennyire törékeny ez az úgynevezett stabilitás.

– *Gondolja, hogy az ugyancsak puccsistának tartott Orbán arról győzködi Vučić szerb államfőt, hogy ha már bejutott az unióba, akkor úgysem tudnak ellene tenni semmit?*

– Szerintem erről nem kell győzködni Vučićot, hiszen ő is világosan látja maga előtt a magyar vagy a lengyel példát. Orbán részéről egyértelműen szövetségesek keresésről van szó. Lássuk be, nincs olyan sok uniós partner, aki szövetségesnek tekintené Orbánt. Másrészt helyzeténél fogva Vučić elnök természetes politikai szövetséges, erről sem kell különösebben győzködni őt, tudja ezt magától is. Tehát létezik egyfajta érdek- és értékközösség is a két vezető között. Nem véletlen, hogy a Freedom House legutóbbi jelentésében mindkét országot a hibrid demokráciák közé sorolta. Ami azt jelenti, hogy már egyik ország sem számít demokráciának, de még nem diktatúra. Magyarország az unió tagjai közül egyedüliként, Szerbia pedig több más nyugat-balkáni ország társaságában kapta meg ezt a minősítést. Ezt igazolva, Vučić nemrég elindította a harcot a szabadság utolsó bástyáinak a lebontásáért: nyomozást indított a civil szervezetek ellen, a független, kritikus újságírókat pedig pénzmosás és terrorista kapcsolatok gyanújával vádolta meg. A szerb elnök csillapíthatatlan vágyat érez, hogy korlátlan teljhatalomra tegyen szert az országban, és ettől már egyáltalán nincs messze. A magyar kormányt láthatólag ez cseppet sem zavarja, továbbra is lelkesen támogatja Szerbia feltételek nélküli EU-csatlakozását.

– *Azt tudjuk, hogy a szerb választáson ugyancsak jól szerepelt a Vajdasági Magyar Szövetség. Sokan ezt annak tudják be, hogy a magyar kormány már ötödik éve életben tart egy gazdaságfejlesztési programot. A Prosperitási Alapítványba először 50 milliárdot, azóta újabb milliárdokat tettek. Igaz az, hogy a pénzt szinte ellenőrizetlenül költötték el?*

– Ez a költekezés pontosan annyira transzparens, mint minden más állami költés Magyarországon. Vagyis szinte semennyire. A hihetetlen összegekből jut a vajdasági vállalkozóknak is, de a pénz jó részét nem is a határon túli területek gazdaságfejlesztésére, hanem stadionépítésre, futballakadémiára, csapatok, focisták és a birkózóakadémia támogatására fordítják.

– *A hírek szerint a magyar kormány már akkor adott hárommilliárdot a topolyai Délvidéki Futballakadémiának, amikor az még meg sem alakult. Mészáros Lőrinc pedig állami támogatással egyszerre két stadiont is épített Horvátországban, Eszéken. Így támogatjuk a térség, illetve Szerbia uniós csatlakozását?*

– A vajdasági magyar párt, a Pásztor István-féle VMSZ nem véletlenül szerepelt jól a választáson, nagyon komoly anyagi erő felett rendelkezett. E pénznek leginkább politikai haszna lehet, illetve akik az építkezésben rész vesznek, azok jól járnak. Egyébként pedig még azt sem tudjuk, hogy milyen közbeszerzések zajlottak. Valószínű, hogy a projektek többsége túlázott, de még ezenfelül is sok minden elképzelhető. Gyaníthatóan a hiányzó ellenőrzés miatt a határon túl még annál is több a szabálytalanság, mint itthon.

A fogadó ország ellenőrzésére pedig – a szerb államfő lojalitása miatt – aligha kell számítani. Persze ha lenne Magyarországon független Állami Számvevőszék, akkor annak joga lenne a határon túli pénzköltést is kivizsgálni. Erre azonban egyelőre nem számíthatunk, mert a közpénzek legfőbb őreinek más feladatai lettek: mostanában elsősorban az ellenzéki pártok vegzálásával vannak elfoglalva. Még nem láttam egyetlen olyan ÁSZ-jelentést sem, amely a nyilvánvalóan túlázott hazai állami projektek miatt büntetést javasolt volna.

– *A focinál nagyságrenddel nagyobb befektetés, hogy Mészáros is részt vehet a Budapest–Belgrád vasútvonal építésében. Tehát a két kormányfő viszi az oligarcháit egy világpolitikai célú üzletbe is?*

– A kínai Egy öv – egy út nevű állami projekt az infrastruktúra-fejlesztésen keresztül az ország világpolitikai befolyásának növelésére törekszik. Nem véletlenül fogadta az Egyesült Államok és az Európai Unió erős gyanakvással ezt a projektet. Tudvalévő, hogy a kínaiak megvették a görögországi Pireusz kikötőjét, s egy modern vasútvonal segítségével innen áraszthatnák el termékeikkel Közép-Európát. Kína számára az is üzlet, hogy feleslegessé vált építési kapacitását jó pénzért kihelyezheti a világba. A szerb és a magyar kormányfő elsősorban azért ment bele a Budapest–Belgrád vasútvonal építésébe, hogy megszerezze a kínai kormányfő jóindulatát. Egészen biztosan állítható tehát, hogy az épülő vasút nem a mi térségünk érdekeit szolgálja, hiszen még a jelenleg működő vasúti kapacitás

sincs kihasználva. A beruházás kínai hitelből épül, a hírek szerint négyszázalékos kamattal (bár a hitelszerződést titkosították, ezért a részletek nem ismertek), ami duplája az ilyen célra az EIB által biztosított európai kölcsönöknek.

– *Mondja, mi értelme van annak, hogy a szerbek és a magyarok a két ország adófizetőinek pénzén építsenek a kínai expanzió számára sikert hozó vasútvonalat?*

– Abszolút semmi. Ennek a közel ezermilliárdos beruházásnak magyar szempontból nincs semmi értelme. Persze aki részt vesz az építkezésben, mint Mészáros Lőrinc, annak szép pénzt hoz, de ez valójában egy soha meg nem térülő beruházás. A jelenlegi tudásunk szerint ez soha nem lesz a fő iránya a magyar gazdaságnak vagy a kereskedelemnek. Nonszensz, hogy a 160-180 kilométeres sebességre tervezett pályán elsősorban tehervonatok közlekednek majd lényegesen lassabban. Az egésznek a kézzel fogható értelme csupán a túlárazás révén kereshető milliárdos haszon. Ha a vasút révén némileg felpörög a kereskedelem, akkor a megtérülési idő legalább százharminc év. Vagyis számunkra semmi értelme, legfeljebb a szerbeknek előnyös, mert ott a kínaiak több más beruházást is finanszíroznak.

– *Akkor ennek a beruházásnak a magyar nyertese Mészáros Lőrinc, akit gyakran Orbán Viktorral azonosítanak. Egyébként az ilyen gigantikus beruházás nem segít abban, hogy a Balkánon hatalmon maradjon vagy tovább erősödjön a jobboldal, tehát nem lehet politikai oka?*

– Aligha. Ez nem a jobboldalról szól, hanem az érdekcsoportok nyereszkezdéséről. És persze ez elsősorban kínai érdek, akiknek a jobboldal erősítése nem szívügyük. Egy biztos: semmi köze sincs a Nyugat-Balkán európai felzárkóztatásához.

– *Korábban kialakult egy csatlakozási menetrend, ez mennyire lassult le?*

– Ha osztályozni akarjuk a hat csatlakozni akaró országot, akkor eddig Szerbia és Montenegró csatlakozása tűnt a leginkább előrehaladottnak. Ma már itt is vannak kérdőjelek. A két legkevésbé felkészült állam Koszovó és Bosznia-Hercegovina, mindkét ország gazdasága súlyos helyzetben van, komoly politikai okok is hátráltatják a csatlakozásukat. Utána következik valahol az élenjárók és lemaradók között Albánia és Észak-Macedónia. Bosznia-Hercegovina integrálása a legnehezebb, hisz az országnak egy évig kormánya sem volt, és a jövője is állandóan veszélyben van. Az elmúlt időszakban folyamatosan felmerült, hogy a boszniai Szerb Köztársaság népszavazást ír ki a függetlenségről, miközben a boszniai szerbek lojálisabbak Belgráddhoz, mint Szarajevóhoz. Azt tudni kell, hogy a polgárháborút lezáró daytoni szerződés, ami egy kvázi alkotmány, rendkívül bonyolult államberendezkedési és közigazgatási struktúrát hozott létre, ami szinte kormányozhatatlanná teszi az országot. Ha viszont a békemegállapodást hatályon kívül helyeznék, ahogy azt többen javasolják, akkor az ott élők valószínűleg újból egymás torkának eshetnek, és alig van esély arra, hogy egy újabb, ennél jobban működő alkotmányban

meg tudnának állapodni. Ezenkívül Bosznia-Hercegovina is azt a feladatot kapta az uniótól, hogy előrelépést kell mutatnia az emberi jogok tiszteletben tartásáért, valamint a korrupció és a szervezett bűnözés ellen vívott harcban. Ami persze minden balkáni ország számára fontos teendő. Ebben az országban egyébként a politikai bizonytalanság miatt egyelőre kevés a kínálkozó lehetőség a magyar gazdaság számára, a meglévő potenciált ma még nem tudjuk kihasználni. Pedig a történelmi okok és a földrajzi közelség miatt nagyon is ígéretes terep lehetne számunkra.

– *Komoly magyar érdekeket látunk Észak-Macedóniában, ahonnan korábban sikerült kimenekíteni a börtön elől bujkáló exkormányfőt, Nikola Gruevszkit, s itt Orbán emberei – csakúgy, mint itthon – kezükbe vették a sajtó jelentős részét. Megfigyelők szerint szinte politikai gyarmattá vált Macedónia. Ennek ellenére elbukott a populista politikus utódja, hisz nem Micovszki nyert, hanem a szociáldemokrata Zaev. Itt mi történetelt?*

– Igaz, de nagyon szoros eredmény született, emiatt rendkívül törekeny a helyzet. A 120 fős parlamentben 46 képviselője van Zaev szocdemjeinek és szövetségeseinek, 44 pedig Gruevszki jobboldali pártjának. Zaev miniszterelnök a határidő előtti utolsó pillanatban kötött koalíciós szerződést egy albán párttal, így végre megalakulhat az új kormány, igaz, nagyon csekély többsége lesz a parlamentben.

– *Egyébként az olvastam, hogy Gruevszki pártjának mozgását a magyar kormányfő hivatalában*

tervezik. Összefüggésbe hozható ez a magyar fővárosban élő Nikola Gruevszki személyével?

– Előfordulhat, de ezt nagyon nehéz lenne bizonyítani. A börtön elől menekülő politikus kétségkívül markáns személyiség, de a Macedóniában megjelenő újságokból kiderült, hogy utódja szeretne függetlenedni tőle. Már a szkopjei parlamentben is akadtak olyan jobboldali politikusok, akik Gruevszki ténykedését egy kicsit „soknak” tartották. Gruevszki ugyanis egy Orbán Viktorhoz hasonlítható vezető, aki totális irányítás és ellenőrzés alatt tartotta nemcsak a saját pártját, hanem az egész országot. Sok-sok botránya volt, nemcsak korrupciós ügyek, de nevéhez fűződnek lehallgatások, újságírók megveretési is.

– *Vagyis Gruevszki sokáig élvezni kényszerülhet Orbán Viktor vendégszeretetét, vagy idővel visszamehet Szkopjéba?*

– Jogerős ítélet van ellene, azt biztosan le kéne ülnie. Továbbá négy pere, tehát négy ügye még függőben van. Meglepő, de a bizonyítékok egy része abból a húszezer lehallgatásból keletkezett, amit ő maga rendelt el.

– *Kormányfőként őt is lehallgatják?*

– Nem őt akarták lehallgatni, de mégis sok felvételen szerepel, mert ő is rendszeresen beszélgetett azokkal a vezető politikusokkal, újságírókkal, akiket az utasítása alapján lehallgattak. Ezekből a felvételekből kiderül, hogy ő adott utasítást újságírók megveretésére, korrupciós ügyek végrehajtására. Tehát Gruevszki csak akkor tud

visszamenni, ha az ő pártja nyer, és az új kormány amnesztiát ad neki. De ne feledjük, hogy Gruevszki végül azért mondott le, mert óriási tömegtüntetéseken tiltakoztak ellene. Mindenesetre Magyarországon menedékjogot kapott, sőt, a magyar menekültügyi papírokkal akár még az unió más országaiba is ellátogathat.

– *Akkor őt a magyar kormányfő személyesen vitte az unióba?*

– Mondhatjuk, de azt ne felejtse el, hogy elfogadási parancs van ellene, aminek a teljesítését Magyarország ugyan megtagadta, de ez más országokra nem érvényes.

– *Mivel magyarázza, hogy a magyar hatóságok átcsempészhették Gruevszkit a határon úgy, hogy ez nem verte ki a biztosítékot Európában?*

– Talán azért, mert a macedón kormány sem erőltette nagyon ezt az ügyet. Ők örültek, hogy elment, megszabadultak tőle, mert az otthoni jelenléte zavaró volt. Másrészt a jelenlegi kormányfő sem akart teljesen szembekerülni a magyar kormánnyal. A csatlakozáshoz nyújtott magyar támogatásra és a bővítési biztos Várhelyi Olivér jóindulatára azért nekik is szükségük van.

– *Részben Észak-Macedónia, de a Nyugat-Balkán csatlakozási erőfeszítéseit figyelve kialakulhat egy olyan benyomás, hogy Orbán Viktor politikájának szellemisége a térség országaiban szinte mindenütt jelen van. Mintha a Balkán inkább Magyarországhoz, nem pedig az Európai Unióhoz akarna csatlakozni? Érzelmelek hasonló?*

– Kétségtelen, hogy amíg Orbán Viktor megítélése az európai vezetők között nagyon kedvezőtlen, addig a Balkánon sokkal pozitívabb a megítélése, mint máshol. A magyar miniszterelnököt kemény, harcos embernek gondolják. Az ottani politikai kultúrában kifejezetten előnyösnek számít az úgynevezett macsó típusú személyiség. Majdnem mindenütt ilyenek vannak hatalmon a térségben. Általában igaz, hogy azokban az országokban, amelyekben a kisebbségi érzés tapasztalható a Nyugattal szemben, kifejezetten imponáló Orbán szabadságharca. Az, hogy a magyar kormányfő „szembe mer szállni”, s olykor sikeresen száll szembe a „nyugati hatalmasokkal”, a térség legtöbb országában tiszteletet parancsol.

– *Végeredményben lehet, hogy Orbán Viktor a nyugat-balkáni politikájával kiterjeszti a hatalmát?*

– A térségbeli országokban kifejezetten pozitívan értékelik Orbán Viktor megnyilvánulásait. Hisz rendre arról beszél, hogy támogatja a Nyugat-Balkán csatlakozását. Mégpedig feltételek nélkül, azonnal! Emiatt a kis balkáni államok számára ő lehet a Nagy Testvér, akinek a támogatására feltétlenül szükség van. Ezekben az országokban a jogállamisági finomságoknak és a demokratikus alapjogok tiszteletének nem tulajdonítanak túlzott jelentőséget.

– *Fokozhatja a hatást, hogy a bővítési biztos pozíciójára magyar jelöltet választottak, ami hihetővé is teszi, amit Orbán mond?*

– Persze, mindenki tudja ugyan, hogy Várhelyi Olivér, a bővítésért felelős biztos hivatalosan ugyan

semmilyen kapcsolatban nem állhat a magyar kormánnyal, de azt is tudják, hogy Orbán jelölte a posztra, tehát valószínűleg közel áll hozzá. Ezért még ez is hozzájárulhat a miniszterelnök pozitív megítéléséhez.

– *A helyzet azért bonyolult, mert az unió egyszerűen nem teheti meg, hogy jelen pillanatban ezeket az államokat beengedi az európai közösségbe, hiszen az széttöbbszörözteti az uniót. Eközben Orbán politikai érdekből jó eséllyel árulja a csatlakozás reményét?*

– Én ezt inkább befolyásszerzési törekvésnek tartom. Orbán Viktornak 2011-ben volt egy érdekes beszéde, amit nem ismételt meg soha többé, de nem is felejtette el. Azt mondta, hogy Magyarország sokáig a térség középhatalma volt, és most esélye van ezt a státuszt visszaszerezni. Elsősorban azért, mert a közelünkben a nagyobb országok felbomlottak, lásd Jugoszlávia, Csehszlovákia, ezért mi lehetünk a térség egyik meghatározó, jelentős befolyással rendelkező országa. Erre a környezetünk idegesen reagált, ezért többé nem is került szóba a téma, de az ő építkezésének ez a gondolat lehet a hátterében. Keresi a szövetségeseket, növelni akarja a gazdasági és politikai befolyását. Ezzel részben egyet is értenék, ha valódi, tehát egyenrangú partnerekről, nem pedig alárendelt szerepre kényszerített csatlósokról lenne szó. Nekünk ugyanis nem csatlósokra van szükségünk, hanem valódi partnerekre. A befolyásszerzésnek a leghatékonyabb eszköze a média. Igazán komoly mértékben eddig két országban sikerült hídfőállásokat kiépíteni. Egyrészt Szlovéniában,

ahol a jobboldali SDS pártot támogató média van a magyarok kezében. Mivel azonban Szlovéniában nagyon színes és kiegyensúlyozott a médiatér, semmiféle meghatározó vagy többségi szerepe nincs a magyar tulajdonú médiának. Az ország különben sem a Balkánhoz tartozik, ezt nagyon ki is kérnék maguknak. Viszont Észak-Macedóniában nagyon erős befolyásra tett szert egy offshore bejegyzésű, de a helyiek által egyszerűen „magyar médiának” nevezett konglomerátum, amely széles médiaportfóliót birtokol. Van benne televízió, rádió, internet, napilap, hetilap, bulvár egyaránt. Ott valódi, komoly befolyásra tett szert ez a csoport, már a mostani választási kampányban is vastagon részt vett, ami érthető idegességet váltott ki a politikai riválisokból. El is kezdődött egy hivatalos eljárás a helyzet tisztázására. Az előzetes eredmények szerint a konglomerátum mögött áttételesen a Habony Művek áll. Igaz, a cég bejegyzési helye a közép-amerikai Belize. Ezt a helyet azért szeretik a magyar oligarchák is, mert az országnak Magyarországgal nincs kiadatási és adatszolgáltatási egyezménye. Visszatérve az Észak-Macedóniában magyar kézben lévő médiára: a támogatásuk az oknyomozók ismeretei szerint egy budaörsi faházba bejegyzett olívaolaj-nagykereskedő cégen keresztül történik, aki folyamatosan hirdet ebben a médiában. A dolog érdekessége, hogy a hirdető cégnek nincsenek eladásai Észak-Macedóniában, ezért politikai szándékot gyanítanak a hirdetések mögött.

– *Mivel magyarózta azt, hogy a már csatlakozott balkáni országok-*

kal – Horvátországgal, Szlovéniával – hűvösebb a kapcsolata a magyar kormánynak, mint a még csatlakozásra várókkal?

– Ez teljesen érthető, a csatlakozni vágyó országok teljesen kiszolgáltattak, nekik nagyon is szükségük van támogatókra és szövetségesekre, a tagállamok erre már nem szorulnak rá. Ráadásul az európai országok egy részének púp a hátán a csatlakozás, Magyarország viszont feltétel nélkül, teljes mellszélességgel támogatja őket.

– Ön 2010-ben hazánk nagykövete volt Szlovéniában, s a hatalomra kerülő Orbán-kormány is megtartotta. Orbán liberális szlovén nagykövete-ként könnyen tudta a kormányfő politikáját képviselni?

– Tudható, hogy én még Bajnai Gordon miniszterelnöksége, illetve Balázs Péter külügyministersége idejében kaptam a nagyköveti megbízatást, és foglaltam el állomáshelyemet Ljubljánában. Az első Orbán-kormány akkori külügyminiszterével, Martonyi Jánossal kifejezetten kollegiális – ha neki ezzel nem ártok, akkor azt is mondhatnám – több évtizedes baráti kapcsolatban voltam, s ez egyébként így van a mai napig. Közvetlen felettesem Pröhle Gergely volt, róla is ugyanezt mondhatom el. Ez a védőernyő volt felettem, ezért úgy voltam vele, ha nem kényszerítenek olyan lépésre, ami elveimmel ellentétes, akkor kitöltöm a szolgálati időmet. Ez történt. Mindennaposnak nem számított, de nem is egyedi az én történetem. Társam volt Zágrábban nagyköveti poszton Iván Gábor, aki korábban a Bajnai-kormány államtitkára volt.

– Visszatérve a Balkánhoz, illetve Montenegróhoz, ahol már euró a fizetőeszköz, viszont igen nagy az orosz befolyás. Nincs ennek politikai, néhan politikai kockázata?

– A Nyugat-Balkánon jelenleg három agresszív befolyásszerzési törekvés találkozik, amely a nyugat-balkáni és az európai érdekek érvényesülését keresztezi. Egyszerre van jelen az orosz, a kínai, és érzékelhető a török expanzió is. Az utóbbi elsősorban Boszniában és Koszovóban, tehát a muszlim többségű országokban, de másol is érzékelhető a török jelenlét. A kínaiakról már beszéltünk, az Egy övezet, egy út, vagy ha jobban tetszik, az Új selyemút mindenütt jelen van: különösen Szerbiában és Montenegróban. De jelen vannak az oroszok is, gazdasági értelemben leginkább az energiaszállítások révén, de politikai értelemben is. Történelmi és kulturális okok miatt a szerb állampolgárok nyolcvan százalékanak nagyon kedvező a véleménye az oroszokról, a nagy szláv testvért és szövetségest látják bennük. Szerbiában nagyon erősek az orosz katonai és hírszerzési kapcsolatok. Nem véletlen, hogy Vučić elnök kétkulacos politikát folytat: ugyan folyton az uniós csatlakozás fontosságáról beszél, de az oroszokkal különleges viszonyt tart fenn, és őket megkülönböztetett elbánásban részesíti. Az oroszok egyébként Montenegróban is ott vannak, megvették a fél tengerpartot. Politikai jelenlétük is számottevő, ennek egyik bizonyítéka egy elvetélt puccskísérlet, amelyre még Montenegró NATO-csatlakozása előtt került sor. Az évtizedek óta vezetői szerepet betöltő Milo Đukanović a politikai széljárásnak megfelelően hol az oroszokkal,

hol az európai tagállamokkal „üzletel”. Montenegró NATO-csatlakozásakor erős volt az az aggodalom, hogy vajon meg lehet-e osztani velük minden katonai titkot, hisz túl szorosak a kapcsolatok az oroszokkal.

– *Ön elfogadja azt az állítást, hogy Szerbiára, illetve a térségre Washingtonból úgy tekintenek, mintha Oroszország balkáni lerakata lenne?*

– Ilyen sarkosan nem fogalmaznék, de kétségtelen, hogy katonai és hírszerzési téren ezek a kapcsolatok komoly aggodalomra adnak okot. Igen, bizonyos értelemben ez már nem feltételezés, hanem tények támasztják alá. Tudjuk, hogy azok az orosz titkos ügynökök, akik a NATO-csatlakozás ellen Montenegróban puccsot szerveztek, Szerbiából érkeztek, de a Szkripal elleni merénylet résztvevői is többször megfordultak korábban Belgrádban. A belgrádi orosz nagykövetség a titkosszolgálat regionális központja, ahol természetesen nem csak diplomaták dolgoznak.

– *Tehát a világpolitika ütközőzónájában vagyunk, ahol a nagyhatalmak játszmaí mellett az uniós csatlakozás csak leágazásnak számít.*

– A Balkánt hasonló okok miatt már 1878 óta folyamatosan puska- poros hordónak tekintették, hisz itt számos háború, polgárháború dúlt az elmúlt másfél évszázadban. Több és viharosabb történelem jutott ezeknek a népeknek, mint amennyit meg tudtak emésztetni. A Nyugat-Balkánnak jelenleg is törékeny és viszonylagos a stabilitása, de valójában továbbra is sok kockázatot rejt magában ez a térség. Részben azért, mert egy nagy világpolitikai játszma színtere, ami a befolyásszerzésért zajlik.

– *Tehát a tét itt az, hogy a nyugat-balkáni országok belátható időn belül vagy az unióhoz csatlakoznak, esetleg társulnak valamilyen formában, vagy a térséget beszippanthatja az orosz, a kínai, esetleg az amerikai érdekszféra?*

– Ennek a két lehetséges folyamatnak a leágazásában vagyunk: vagy az EU-hoz kapcsolódnak valamilyen formában, vagy egy geopolitikai játszma játékszereivé válnak.

– *Orbán pedig csak a helyzetet felismerő és kihasználó közkatona ebben a küzdelemben?*

– A helyzetet jól átlátja, és ezen belül az a célja, hogy a saját befolyását ebben a térségben is megerősítse, és a majdani csatlakozástól még azt is remélheti, hogy emiatt az unió normái is lazulni fognak. Mert ha a Nyugat-Balkán jelen állapotában is csatlakozhat, akkor a jogállamiság elveit már nem lehet senkin komolyan számon kérni. Ugyanakkor csak ismételni tudom: neki is kellene a szövetségesek, mert a politikában veszélyes dolog egyedül maradni.

– *Egyébként pedig az a tét, hogy a balkáni térségben az orosz vagy az európai érdekek érvényesülnek. Orbán képes mindkettőt képviselni?*

– Orbán Viktornak láthatóan saját ágendája van, és ez független a nagy játszma végső kimenetelétől. Ebben az ügyben legfőképp saját érdekeit tartja szem előtt. Neki elsősorban nem a balkáni országok csatlakozása az igazán fontos, bár az is sok előnyt tartogat számára, hanem a folyamatban betöltött támogatói szerepe és az ahhoz kapcsolódó előnyök. Akár csatlakoznak ezek az országok belátható időn be-

lül, akár nem, a feltétel nélküli támogatónak mindenképpen hálásak lehetnek. Ő már akkor is a „pénzéhez” jut, ha a bővítésből végül

nem lesz semmi. Ezt ő pragmatizmusnak nevezi, kritikusai szerint viszont önző opportunizmusról van csupán szó.

Szent-Iványi István jelenleg külpolitikai elemző. A rendszerváltás előtt a demokratikus ellenzék tagja, liberális politikus, a Szabad Demokraták Szövetségének alapítója. 1994 és '97 között a Külügyminisztérium politikai államtitkára, majd a Magyar Országgyűlés külügyi bizottságának elnöke, 2002–2009 között az Európai Integrációs Bizottság elnöke. Magyarország európai uniós csatlakozása után, 2004 és 2009

között az SZDSZ európai parlamenti képviselője, a külügyi és költségvetési bizottság tagja. 2009 és 2015 között ismét a Külügyminisztérium állományában dolgozott, a Bajnai-kormány idején ismét államtitkár, majd Magyarország nagykövete Ljubljában. 2018-ban jelent meg a könyve Quo vadis Hungaria? címmel Magyarország külpolitikai dilemmáiról és egy lehetséges alternatíva stratégiai víziójáról.

14

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Új Holofernészre várva

Álmomból felriadva kezdek fatalista lenni. Éjjel-nappal a szirénázó mentőautók szállítják a betegeket a Covid-klinikára. Augusztusban sokkal többet beszéltek a járványról, mint tavasszal. Elképesztő jóslatok és vélekedések látnak napvilágot, a legfantasztikusabbal mégis Srđan Nogo, a szerbiai szélsőségesek vezetője állt elő: szerinte a globalisták terjesztik a koronavírust, amelyet Soros György vuhani laboratóriumában állítottak elő. Ezzel túltett minden Soros-ellenes kelet-közép-európai politikuson. Közben nagy visszhangot keltett a mintegy 2700 szerbiai orvos nyílt levele, amelyben követelik a szerbiai válságtörzs lemondását. Az orvostársadalom eddig tűrt, hallgatott, lojális volt a mindenkori kormányhoz. Miközben az ügyvédek lázadoztak, az orvosok meghunyászkodtak. Nem tévedek, ha azt állítom, hogy az 1990 utáni években ők voltak a legjámborabbak, de ezúttal türelmük fogytán van, hiszen látják, hogy emberéletről van szó.

Úton-útfélén arról hallok, hogy a szakma elvesztette a bizalmat, mert a válságtörzs orvosprofesszorai elfogadták a politika diktátumait, ennek folytán a polgárok nem fogadják meg a hasznos tanácsokat sem. Sokan az életükkel játszanak, csak hogy ellenkezzenek a kormányzattal. Ha ismerőssel találkozom, és szóba kerül a válságtörzs, akkor keserűen felnevet és legyint.

A nyílt levél aláírói között vannak rangos professzorok, de olyan terepen dolgozó orvosok is, akik nem az igazgatói kabinetekben ülnek, mint a válságtörzs tagjai. A hisztériázó pandémia politikai kérdés lett, lehet, hogy a jövőben a kormányok a vírusnak köszönhetik a bukásukat, de lehet, hogy a hatalmuk megtartását is. Igaza volt Napóleonnak, amikor Goethét figyelmeztette: minden politika. A sors is, az élet és a halál is. A vírus is. Ez főleg Szerbiára vonatkozik, ahol a társadalom kettészakadása nemcsak permanens politikai feszültséget, hanem állandó anarchikus állapotokat szül.

Ez derült ki a rendkívüli körülmények közötti, ellenzék nélküli köztársasági képviselőház alakuló ülésekor is. A környező utcákon a rendőrség igazoltatta az embereket, a beszámolók szerint ezzel akadályozta, hogy nagyobb tömeg gyűljön össze a képviselőház épülete előtt. A rendőrség és a csendőrség éberem őrködött, mivel tegnap két ellenzéki vezető bejelentette, hogy blokkolják a parlament bejáratát. A rendőrség éberségéről szól annak a belgrádi háziasszonynak a története, aki ebédet akart főzni, és vett hozzá egy tojást, amit egy átlátszó műanyag szatyorba helyezett. A rendőrök észrevették a szatyorban a tojást, a háziasszonyt ezért nyomban a rendőrökocsiba tuszkolták, és a rendőrállomásra szállították. A rendőrségnek és az ügyészségnek sok dolga lehetett, úgyhogy csak öt óra hosszat tartó tortúra után engedték szabadon a háziasszonyt.

A család hiába várta az ebédet.

Közben a képviselőház előtt összegyűlt kisebb tömeg hangos tiltakozása közepette az új képviselők letették az esküt. Nem tudom, mit éreztek, miközben elfoglalták a helyüket az ellenzék nélküli padsorokban. Az sem fontos, hogy hányan demonstráltak a parlament előtt. Ötvenen? Kétszázan? Ötszázan? Mindegy, hiszen ez csak tünetértékű esemény volt arról, hogy mi vár ránk az elkövetkező években. Ami történik, és ami történni fog, az már túl van a politikán. Szemünk előtt zajlik a rossz közérzet robbanásveszélyes parázslása. Hogy mikor gyúl lángra, nehéz megjósolni.

Válaszoltam Deczky Saroltának a *Triplán* való fellépéssel kapcsolatban. A tervek szerint április végén Károlyi Csaba, Urbán András és én léptük volna fel a Magvető Cafében, a koronavírus azonban ellehetetlenítette ezt is. Sarolta kérdi, hogy mikorra halasszuk. Ő is tele van bizonytalansággal, akár csak én. A legtávolabbi időpontot javaslom, november végét. A vírus kiszámíthatatlan, ennél fogva minden kiszámíthatatlan. Decemberre javasoltam a Városmajor-díjjal járó budapesti irodalmi estét is. A napokban válaszoltam Ágoston Zoltánnak, aki egy szeptember 23-án sorra kerülő pécsi irodalmi estére hívott meg. Szinte lehetetlen oda eljutnom, még akkor is, ha megnyitják a határokat. Ha lenne autóm, akkor esetleg gyorsan megjárnám. Az a gondom, hogy vonattal vagy busszal iszonyúan bonyolult Pécsre eljutni. Nagyon sajnálom, mert a pécsi *Jelenkornak* külön hálás vagyok, mert a nyolcvanas évek végén, amikor le volt zárva előttem a vajdasági közlés, Szederkényi Ervin, majd Csordás Gábor megnyitotta előttem a *Jelenkorban* való megjelenés lehetőségét. Ott közöltem a *Lemondás és megmaradás* című esszé-sorozat jelentős részét, ezenkívül Danilo Kiš közép-európaiságáról szóló esszémet. Abban az időben Danilo is ingadozott a közép-európaiság kérdésében. Halála előtti utolsó találkozásunkon a *Judit* című drámám belgrádi bemutatóján megjelent Kiš és Aleksandar Tišma is. Az előadás után Danilo elismerte, hogy amit vele kapcsolatban a közép-európaiságáról írtam, mégis elfogadható. Ő ugyanis Krleža hatására némileg bizonytalankodott ebben a kérdésben, eléggé ironikusan beszélt Közép-Európáról. Még Krležából is közép-európai író faragnál, mondta nevetgélve. Némi gondolkodás után hozzátette, hogy tulajdonképpen Krleža akarata ellenére lett közép-európai. Ha most kellene folytatni Danilóval a beszélgetést, akkor elismerném, hogy bizony Krleža joggal beszél ironikusan Közép-Európáról. Lehet, hogy még rosszabbat érdemelnénk.

A drámám bemutatója után sokáig üldögtünk – Tišma, Danilo és én – a belgrádi nyáréjszakában. Tišma a bemutatóval kapcsolatban megjegyezte, hogy sejtése szerint Újvidékről szándékoztam írni, de valójában Közép-Európáról írtam. Mi, balszerencsés közép-európaiak várjuk az új hódítót, az új Holofernészt, alig várjuk, hogy valaki meghódítson bennünket, folytatta. Mi akkor már sejtettük, hogy szabad választásokon választjuk meg az új Diktátort. Így kezdődött az eszmecsere a közép-európai nyomorúságról. Nem voltunk olyan derűlátók, mint Kundera vagy Konrád. A háború előszele már érződött, a fegyverek még nem ropogtak, de Jugoszláviát már temették, Kiš és Tišma pedig az utolsó jugoszláv írónak tartotta magát. A közép-európai identitásról folyó eszmecserét természetesen magyarul folytattuk. Mađari (magyarok), biztosan pestiek, jegyezte meg a közeli asztal

mellett valaki, aki a belgrádi éjszakában nem ismerte fel a szerb prózairodalom két zsidó származású klasszikusát. Hogy engem nem ismertek fel, azon nem csodálkoztam, egy kisebbségit sehol sem ismernek fel.

A pécsi vendégszereplés előtt egy szegedi fellépés várt volna rám. Arról sem mondhatok semmi bizonyosat, Virág Zoltán felkéréséről van szó, mi más mondhatnék, mint az, hogy minden a vírustól függ. Otthon az íróasztal mellett ülve Magyarországra gondolok, ahol tavaly decemberben jártam legutóbb, az egynapos szegedi kirándulást nem számítva. Mi hiányzik legjobban, mérlegelem, s arra a következtetésre jutok, hogy a barátok. Számomra Magyarországot a barátok jelentik és a könyvkereskedések: a kultúra. Igaz, az utóbbi években megfogyatkoztak. Távozott Eörsi, elment Konrád és Csoóri Sándor is. Lapozgatom Csoóri dedikált könyveit. Kevesen tudják, hogy ő volt az első magyar író, aki meglátogatta az *Új Symposion* szerkesztőségét. SZOT-hajóval érkezett, a szerkesztőségnek akkor még irodája sem volt, úgyhogy az újvidéki Putnik bárban cseréltünk eszmét. Che Guevaráról és az *Új Symposion*ról beszélgettünk. Közben élveztük a sztriptíztáncosnő fellépését is.

Attól kezdve Csoóri rendszeresen ellátogatott Újvidékre, véleményem szerint megszerette a várost. Hozta az új könyveit, és beszámolt a kegyetlen magyar időkről. Aztán 1990 után elmaradt. Egyszer mégis feltűnt, akkor már Horvátországban dörögtek az ágyúk, s Újvidék utcái tele voltak terepszínű egyenruhába öltözött katonákkal és civilekkel. Éppen ezért meghökkenve pillantottam meg a sötétkék ünnepi öltönyben a városközpontba tartó színész ismerősömet. Csodálkozva kérdeztem, hová, hová ilyen ünnepélyesen. Hát nem tudod, kérdezte, Csoóri Sándor Újvidékre látogat és nagyon fontos ügyben tárgyalunk, mondta. Miféle ügyben, faggattam tovább. A magyarság sorskérdéséről cserélünk eszmét, hangzott a válasz. És hol, kérdeztem. A színész kihúzta magát. A Fehér Oroszlán vendéglőben. A fejemhez kaptam. Igaz, a Fehér Oroszlán előkelő vendéglő volt, de oda jártak a háborús gazdagok, mégpedig *body guard*ok kíséretében. Úgy hallottam, hogy gyakran került sor kisebb-nagyobb leszámolásra is. Elköszöntem a színésztől, és reméltem, hogy azon a fontos éjszakán nem lesz csetepaté a Fehér Oroszlánban.

Otthon Csoóri könyveit vettem elő. Jólesett olvasni azokat a mondatokat, amelyek arról szóltak, hogy még a viszonzatlan szerelem is Európához lánccal bennünket. Ma is különösen ajánlatos felidézni a mondatot, amikor egyre hangosabban ostorozzák a hálátlan Brüsszelt.

Távozott Esterházy is, akinek mind a mai napig adósa vagyok. Utolsó beszélgetésünkről írt a *Hasnyálmirigynapló*ban, igazi gentleman volt, a naplóban nem említette az adósságot, de a beszélgetés folyamán számonkérte. Még berlini társalgásunk idején, 2006-ban gondterhelten figyeltem a magyarországi eseményeket, és úgy találtam, hogy abban a zűrzavarban jó lenne írni egy könyvet kitevő esszét a nemzeti kérdéstről. Esterházy biztatott, írjam meg. Többször is nekifutottam, de mindig abba hagytam, mert úgy éreztem, hogy ráncigálnak jobbról is, balról is. Brecht *A kaukázusi krétakőre* gyermekének helyzetét éltem át. Péter többször is rám kérdezett, elkészült-e az írás. A *Hasnyálmirigynapló*ban olvasható részlet mind a mai napig jó emlékeztető az adósságomra.

Balkáni sakkjátszmák – Boriszov borítékol

A kelet-európai diplomáciában bevett gyakorlat a vasúti csatlakozások (vagy késések) földézése. Pestre befutott a varsói gyors (vagy fordítva). Zágráb, pláne Ljubljana olykor igyekszik rákapaszkodni az Orbán Viktor vezérelte lokomotívrára. Számos kérdésben holtvágányra tolt szerelvények további sorsáról spekulálnak. Jó egy hónapja mintha a bolgár gőzmozdony vesztegelne a váltónál.

A magyar diplomácia a jelek szerint arra törekszik, hogy az európai uniós bővítés lelkes támogatásához csatlakoztatva a déli térségében potenciális partnereket találjon, sokszor különutas brüsszeli törekvéseihez. Ám ahogy a visegrádi négyek körében sem teljes a harmónia – akár az elcsalt belarusz választások következményeinek megítélésében –, a Balkánra még inkább jellemző: ahány ház, annyi szokás. A lengyel elnök és a kormányfő a lehető legkeményebben lép föl a minszki színjátékok ellen, az alig két hónappal korábban Lukasenkánál mosolygó magyar kormányfő tengermély hallgatásba burkolózott, vagy ellenezte a Belarusz elleni gazdasági szankciók újbóli bevezetését.

Amikor pedig Mike Pompeo amerikai külügyminiszter a minap kis-körutat tett a térségben, Prágát, Bécset, Ljubljanát és persze Varsót beiktatta menetrendjébe. A Bem rakpartról maximum figyelhették a

fejleményeket. Janez Janša szlovén kormányfő (ahányszor csak megemlítik a nyugati sajtóban, mindig kiemelik, hogy Orbán szoros szövetségeseként és intenzív támogatásával került vissza a hatalomba) több egyezséget kötött az amerikai diplomácia vezetőjével. Például a Huawei kínai távközlési óriás kiszorításáról az 5G-s fejlesztésekből, miközben a magyar kormánytól ez ügyben folyvást foglaltat jelez a telefon...

A későn ébredő Balkán

Hagyjuk azokat a bús-borongós ősnemzeti bölcseleteket, hogy háttárainkat akkor bezzeg hány tenger mosta... Amikor az 1877–78-as orosz–török háború elhozta a bolgároknak a szabadságot, megannyi megszületett vagy újjászületett nemzet után a Bolgár Fejedelemség is visszakerült Európa soknemzetiségű térképére.

Aztán jött az 1878-as San Stefanó-i béke. Bulgária – ott így mondták – ismét régi fényében tündökölt. Háttárait átrajzolták. Bár a románok is maguknak követelték, északon Szófiához csapták a Fekete-tenger melléki Dél-Dobrudzsát, nyugaton a Nišig terjedő vidéket, Macedónia java részét Szaloniki küszöbéig (ez mába érő kalamajkák forrásvidéke), délen a trák partvidéket, Drinápolyon át csaknem Konstantinápolyig. Alig négy hónappal később a berlini kongresszuson újfent újrarajzolták

a határokat. Egy sor vidék (macedón területek, a trák partvidék – Kelet-Rumélia) pár évre ismét a szultán fennhatósága alá került. Bismarck, a vaskancellár történelemszemléletét tükrözi, hogy a hadak útján mennyire mozgékonyak a határok: „Hadseregünkkel elindulunk dél felé, és oldalzsákunkban visszük a határcövekeket.”

A 19. század hajnala óta a Balkán Európa tűzfészkevé vált. Hozzáértők jól becsülték, hogy a leendő világégések forrása itt (kiváltképp Szarajevó tájékán) keresendő. Ez még a 20. század végére (a véres jugoszláviai belháborúra) is igaznak bizonyult! A nagyszerb, nagyhorvát, nagybolgár vagy éppen nagyalbán törekvések illúziójának parazsa persze mindmáig ott lappang a nosztalgikus nacionalisták vágyálmaiban.

Szófia két világháborúban is a vesztesek oldalán állt (ez nekünk ismerős!), végül a második világháborút követően Bulgária korábban jóval kiterjedtebb területe „helyreállt”: Dél-Dobrudzsa „visszaszerzésével” (a románokat kiugrásukért felőlünk kárpótolták), elnyerte mai nagyságát. Jött a szocializmus építésének szürkés fél évszázada...

Sztálin ottani legjobb tanítványa, Georgi Dimitrov 1945-ig Moszkvában élt, majd Bulgária első számú vezetője lett. Igaz, minden döntését a Kreml hagyta jóvá. Ám amikor Titóval a Balkán egyesítését tervezte, Dimitrov (és Hodzsa) beleegyezett volna. Ám Sztálin nem akart egy kommunista középhatalmat a Balkánon. Ő mondta ki a „nyetet” (és nem Dimitrov). Tito és később Hodzsa ezért (is) szakított a Kremllel. Kiszivárgott hírek szerint Sztálin durva szavakkal rendreutasította

Dimitrovot. Majd a „Gazda” éppen abba a pártkórházba „utalta be” a betegeskedő bolgár pártfőtitkár-kormányfőt, ahol az általa kijelölt orvosnak már korábban sem sikerült hazai ellenlbasát, Andrej Zsdanovot életben tartania...

Rendre fölroppentek a kósza híresztelések arról is, hogy Bulgária a Szovjetunió 16. tagköztársaságaként önként és dalolva beolvadna a Birodalomba. Ez állítólag oroszok gerjesztette tévhit volt, amit inkább a többi szövetséges riogatására szántak. A mai bolgár szocialista elnök, Radev is úgy érvel: Szükségünk van a NATO- és az EU-tagságra, de kellenek az orosz kapcsolatok is. (A Kreml – akár Moldova szocialista elnökének egyensúlyozó gyakorlatai láttán – ezt kevesli...)

Utóbb jöttek a Todor Zsivkovhoz köthető évtizedek, amelyeknek itt is az egész kelet-közép-európai térségen végigsöprő rendszerváltozások vetettek véget. Ám a fordulat óta sem sikerült érdemi demokratikus többpártrendszert kiépíteni. Volt idő, hogy a kommunista pártból átalakult Bolgár Szocialista Párt kormányzott, majd a különböző gyorsan megtollasodó oligarchák fokozatosan megteremtették a maguk politikai érdekképviseletét. Ezek csekélyebb érdeklődést tanúsítottak a közjó fejlesztése iránt.

2001 és 2005 között még az egykori cári dinasztia Spanyolországból megtért sarja (a Szász–Coburg–Gotha cári családot idéző néven) Simeon Szaksz(o)kurgotszki is betölthette a szófiai kormányfői posztot. Ám az ország 2007-es EU-csatlakozása idején ott is a szocialista párt kádercsemetéje, a félig szovjet-orosz származású, és csak 1996 óta bolgár

állampolgár Szergej Sztanisev kormányozhatott.

Az exkirály egykori híve, majd parlamenti képviselője, Bojko Boriszov, az egykori karatecsillag, majd vezető rendőrtiszt, aki Todor Zsivkov után II. Simeon testőreként is szolgált, később megalapította a Polgárok Bulgária Európai Fejlődéséért (GERB) nevű jobboldali pártját. Sikeres masírozásának (és nővérezéseinek) köszönhetően rövid megszakítással tizenegy esztendeje tölti be a kormányfői posztot. Ez alatt tovább mélyült az államapparátus, a jogszolgáltatás és az oligarchák összefonódása. A bírói-ügyészi kinevezésekben érvényesül a formális függetlenség, ám mindenben a GERB-nek és mecénásainak az érdekei dominálnak. Nem véletlen, hogy a lassan két hónapja tartó tüntetések fő követelése Boriszov és a főügyész távozása.

20

A tengerpart mindenkié

A Balkán azóta is a hatalmi játszmák kereszttüzében találja magát. Változatlanul nyomulnak itt oroszok és törökök, itt-ott jelentős sűrűlódások sejlenek föl még Washington és Brüsszel között is.

A bolgár rezsim vehemens ellenfelei szerint itt nem az államba fészkelte be magát a maffia, hanem a maffiának van államapparátusa. Pregnáns példa erre a mostani tüntetések föllobbanását előidéző újabb szikra. Ahmed Dogan, az itteni török kisebbség pártjának volt vezetője a háttérből úgy vezérli mozgalmát, hogy akár ellenzékből is támogatva a kormányzatot, neki is csurranjoncseppenjen a lepottyanó mannamorzsákból. Amikor híre ment, hogy a bolgár tengerpart egy pompás sza-

kasztát magáncélra lezáratta, ellenzéki tüntetők a víz felől igyekeztek megközelíteni rezidenciáját. A pARTHoz érve meglepetésükre kormányőrök (!) ellenállásába ütköztek. A videón is megörökített csetepatét kivizsgáló rendőrség kizárólag „A strand mindenkié” transzparenszekkel közelítő tüntetőket látta fontosnak igazoltatni...

Bulgáriában amúgy a tengerpart mindenütt közterület (volna), a ma már közfunkciót sem betöltő Dogan ráadásul nem jogosult a hatalom biztosította személyi védelemre. Mindez újabb lökést adott az államot átszövő korrupció és urambátyám viszonyok (nepotizmus) elleni tiltakozásoknak.

Számos városban egész nyáron bolgárok százezrei tüntettek a kormány lemondását követelve. Volt, hogy disznófülekkel, vécépapír-gurigákkal vagy éppen paradicsommal dobálták meg a miniszterelnöki hivatalt. Főleg a városi középrétegek és jól képzett fiatalok sokalltak be a hibás (netán bűnös) gazdaságpolitika miatt. Fontos megjegyezni, hogy Bulgária a Transparency International korrupciós indexe szerint az uniós országok listájának utolsó helyén kullog – világméretekben a 74.

A legutóbbi – immár személyesen megtartott – brüsszeli EU-csúcson Bojko Boriszov kormányfő bevett szokása szerint eljátszotta a derék európai szerepét. Igaz, az unió rendszeresen bírálja a független igazságszolgáltatás és a média szabadságának hiányát is.

Odahaza viszont Boriszov váltig taktikázik. A rá nehezedő nyomás hatására időközben többször fölajánlotta lemondását. Más lapra

tartozik, hogy mindezt rendre elfogadhatatlan feltételekhez kötötte. Cserébe előbb – immár nélküle – a koalíció fönmaradását kérte, majd egy alkotmányozó népgyűlés összehívására tett javaslatot. Eme tétellet elé saját pártja, a GERB természeténélkül elképzeléseit a jogrendszer megváltoztatásáról. Ehhez a 240 parlamenti képviselő kétharmados többségére lenne szükség, amelyet budapesti mestere bármikor megold, ám a szófiai törvényhozásban erősebb baloldali ellenzékkel kell számolni.

A Boriszov által alapított kormányzó párt, a GERB azt célozza meg, hogy felére csökkentsék a képviselők számát, és erősítsék meg a jogrendszert. Ennek aprólékos részleteibe persze nemigen lehet bepillantani. A terv határidőt sem említ. De aki ismeri a mai valóságot, okkal adhat hangot evvel kapcsolatos kétélyeinek.

A 2017 óta hatalmat gyakorló konzervatív-nacionalista koalíciót maffiaszerű tevékenységgel vádolják, és fölróják a gazdaságot eluraló oligarcháktól való túlzott függőséget. Boriszov tán inkább tűzoltást célzó javaslata nem hatotta meg elszánt ellenfeleit. A politikai modell halaszthatatlan átalakításáról szóló ígéretei keveseket győztek meg. A Bolgár Szocialista Pártból előlépett Rumen Radev elnök tévés „válaszbeszédében” azonmód elvetette politikai ellenlábásának kezdeményezését, mondván: „Megreformálhatja-e a maffia a jogrendet? A válasz egyértelműen: nem.”

„Eljött az ideje a felelős döntésnek és egy új kezdetnek” – hirdette meg tévényilatkozatában a kormányfő, akinek lemondását idestova las-

san két hónapja követelik a bolgár tüntető tömegek. Mindenekelőtt az ő és az általa kinevezett (és távirányított) Ivan Gesev főügyész távozását irták zászlajukra. Időközben a BNT állami televízió igazgatóját is lemondásra szólították. A következő parlamenti választást 2021 márciusában illenék megtartani. A tüntetések folytatódnak. Követeléseikhez a kezdetektől csatlakozott a sajtáságos szófiai politikai társbérlet másik főszereplője, az államfő is. Az együttélés recseg-ropog.

A hatalmi ágak szétválasztása vajmi kevéssé érvényesül. A sajtóban – láss csodát – az oligarcháké a végső szó, akiket a hatalom iránti lojalitásukért (?) komoly lehetőségekkel díjaznak. A Riporterek Határok Nélkül nemzetközi újságírószervezet által felmért 180 ország rangsorában a 111. helyre sorolta a sajtószabadság itteni helyzetét.

A Brüsszelből dús áramban érkező fölzárkóztatási pénzek kellőképpen olajozzák a már bejáratott gépezetet. Az Európai Néppárt megbecsült tagjaként Boriszov elbújhat a magyar és lengyel kormánypartokat illető esetleges kritikák mögött. Az újra föllángoló tüntetések előestéjén a keményen kritizált kormányfő éppen az első, ismét személyesen megtartott brüsszeli különcsúcsról tért meg, tarsolyában 29 milliárd euró újjáépítési támasszal. Ám – más nemzeti-populista kormányoktól eltérően – határozottan hangoztatott euroatlanti integrációs nyilatkozatai miatt neki nagyvonalúan elnézik az esetleges bulgáriai vadhajtásokat...

Itt van például a kritikus migrációs kérdés, a menekültügy. A kritikus geopolitikai fekvésű, délről

Törökországgal és Görögországgal határos államban már évekkel korábban érzékelték a közel-keleti és afrikai háborús gócpontokról fenyegető migránsválságot. Így fölkészültek az igazi áradatra, és az unióba való belépésükkor (2007) titkon jelezték a növekvő veszélyforrást. Aztán ők is határkerítéssel védték magukat, így a Nyugat-Balkán felé térítették el a menekülők nagyobb sikerrel kecsegtető útvonalait.

Ami a bulgáriai (szintúgy Duna menti) Belene Atomerőművet illeti, az ellesett pávatánc lépéseit követve Szófia ezúttal is óvatos. Az egyszer már befagyasztott beruháznak ismét nekilódultak. Az óvatos orosz Roszatom persze sikeres együttműködést folytat a francia Framatome SAS és az amerikai General Electric cégekkel olyan nemzetközi projektekben, mint a magyar Paks II., valamint egy finnországi nukleáris erőmű tervezete. A Roszatom egyébként együttműködik a General Electrictel törökországi és egyiptomi atomerőmű-építési projektekben is.

Az euró bevezetéséről folyó tárgyalásokon már az előszobában vannak, de Schengenre várniuk kell – a megoldatlan „rendszer szintű korrupció” okán. Nem tudják úgy ellenőrizni, mint Putyin! Működik a Control and Verification System. Nem volt elég Ciprus sok tekintetben ellentmondásos felvétele, most újabb „failed state” (bukott állam) toporog a brüsszeli kapunál. Márpedig Bulgária – az amerikai Fund for Peace dicstelen listáján – Ciprus mögött, de közvetlenül megelőzve Magyarországot és Romániát, a nem nagyon stabil ka-tegóriába került.

(Rém)álmom – luxuskivitelben

Boriszov és a nála mindössze négy évvel fiatalabb Orbán Viktor szilárd szövetségese. Pártjuk az Európai Néppárt szerves része. A magyar kormányfő megfogalmazása szerint bolgár kollégájához fűződő kapcsolatukat a kölcsönös tisztelet jellemzi, ami Európában hiánycikk... Talán a két politikus nyilvános vehemenciája tér el egymástól. A budapesti kormányzat egyben – a bizonytalan ukrainai és belarusz helyzet miatt is – kulcsszerepet szán a Törökországból Bulgárián és Szerbián át vezető Török Áramlat gázellátási lehetőségének.

Egyes elemzők rendre figyelmeztetnek, hogy a bulgáriai demokrácia legalább olyan veszélyeknek van kitéve, mint a lengyel vagy a magyar. Ráadásul az EU változatlanul legszegényebb tagországának lakossága gyorsabban apad, mint bármely másik, már hétmilliónál kisebb hazai népességgel számolnak. A fiatalokban kisebb a gyermekvállalási kedv, annál többen választják a jobb boldogulás határon túli lehetőségeit.

A politikai szekértáborok frontvonalában kettémetszett országok sajátos példázataként Boriszov változatlanul számíthat hithű szavazóira. Egyes (nem feltétlenül saját megrendelésére készített) fölmérések szerint pártja, a GERB még mindig a legstabilabb politikai erő.

Ám a társadalmi elégedetlenséget tükrözve, a szófia kormányfő az elmúlt időszakban több másik ügyben is célkeresztbe került. Például Barcelonában élő manöken élettársának villája vagy luxusruházati boltja kapcsán. De kikezdték egy tőle elfordult, majd Dubajba menekült szerencsejáték-szerencselovag oligarchával

kialakult „perpatvara” okán is. A kaszinókirály ugyanis később állítólag némi kenőpénzzel óhajtotta megváltani lelkiismeretét a kormányfőnél és a pénzügyminiszterénél. De ez csak a bevezetés volt.

Majd erre jött Boriszov „rémálma”. A miniszterelnök az ártatlannak látszó pucér fotón éppen az igazak álmát aludta, amikor ellenségei titkon lefényképezték. Hiányos öltözékben, de hiánytalan felszereléssel. Éjjeliszekevényén ott hevert a hozzánőtt stukker, a kihúzott fiókban aranytömbök és ötszázeurósok, kötegszám... (Hol voltak a titkosszolgák?) A kormányfő a szomszédos szupervilla lakóját, Radev államfőt vádolta meg az áruló „drónfelvételek” elkészíttetésével. Rossz szomszédság török átok? Hol sejthetik jobban az ősrégi mondás igazságát, mint itt, a Balkánon?

Beégett az emlékezetembe, amikor először találkoztam Bojko Boriszovval. Első dolgom volt, hogy a feltörekvő ifjú titán íróasztalán véletlenül felém fordított pisztolyán igazítsak csekélykét, hogy nyugodtabb mederben beszélgethessünk... Azóta is számtalan hasonló képet

láttam az immár a bolgár politika erős emberének mindennapos gyakorlatáról.

Ha már szorulóban érezte a hurokot, Boriszov sietve menesztette kormánya kulcsembereit. De ez a megkésett lépés is kevésnek bizonyult. Bírálói megfogalmazásával inkább arra emlékeztetett, amikor a süllyedő Titanicon még átrendezik a fedélzeti napozóágyakat. Ezután jött – az ellenfelei szerint ismét csak időnyerésre játszó – alkotmányozó népgyűlés ötlete.

A hétdanos, fekete öves egykori karatebajnok köztudottan nagy küzdő. Valamikori testőrparancsnokként féltő gonddal őrzi kiépített hatalmi bástyáit. Marad a kérdés: ráfanyalodhat-e a bolgár-török népi bölcsesség igazságára, miszerint az az igazán erős, aki saját magát le tudja győzni...

A szorult helyzetbe került Aljakszandr Lukasenka belarusz elnökhöz hasonlóan Boriszov csak remélheti, hogy nem akad a kezébe egy csábos apróhirdetés-üzenet: „Budapesti luxusrezidencia albérlőnek kiadó. Jelentkezés: Gruevszki.gov.hu.”

Osztozkodás a lőporos hordón

A Nyugat-Balkán – leánykori nevén Jugoszlávia plusz Albánia – befolyásolásáért többen vetekednek: az EU, az USA, Oroszország, Kína, Törökország és igen, Magyarország. Hogy ez utóbbi önálló szereplőként vagy valamelyik nagyhatalom trójai lovaként, még nem derült ki. A nyugat-balkáni partnerek megválasztása Budapest részéről viszont annyira megegyezik a Kreml ízlésével, hogy nagy fokú naivitás volna véletlen egybeesésről beszélni.

Az Orbán-kormány nyomulását délen történelmi gyökerekre is vissza lehet vezetni, tudniillik Magyarország 1918 előtt tényleg jelentős szerepet játszott a félszigeten. Csak egy példát említsünk: a Monarchiának volt egy pompás kis gyarmata Európában, amelyet Bosznia-Hercegovinának hívtak és hívnak a mai napig, habár kompakt államként manapság aligha lehet számontartani. Szarajevó legjelesebb épületei a gyarmati időkben épültek fel. Vasúthálózata is, amelyet csak a titói időkben korszerűsítettek, bővítettek. Ez a néhány évtized azonban nagyon rövid időszak ahhoz, hogy a 21. században ebbe mint szilárd történelmi eseménybe lehessen kapaszkodni.

Ehhez képest a törököknek évszázadokkal több nyomós okuk lehetne, hogy visszatérjenek hódításaik mezejére. Érdekes, hogy Bosznia-Hercegovinát „csak” háromszáz évig uralták, Szerbiát viszont kétszáz évvel tovább, mégis Boszniában sikerült nekik jelentős muszlim közös-

séget teremteniük, főleg az ott élő szlávok „jobb hitre térítésével”. És Ankara használja is a hitközösséget balkáni befolyásának növelésére, viszont távról sem olyan agresszívan, mint a többi külső szereplő. Nem is egyértelmű Erdoğanék prioritása, hiszen sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a Belgrád–Ankara-viszony alakulásának, mint a természetesebbnek vélhető Szarajevó–Ankara-tengelynek. Például Erdoğan összehasonlíthatatlanul többet találkozik ideológiai társával, Vučić szerb államfővel, mint például Bakir Izetbegovićyal, a boszniai elnökség bosnyák tagjával, aki nem melleleg annak az Alija Izetbegovićnak a fia, aki a délszláv háborúk egyik főszereplője volt, és ami ebben az esetben még fontosabb, a jugoszláv korszak végén visszahozta az iszlám vallási szellemiséget a boszniai köztudatba.

Még a térség legjelentősebb török beruházása is nemcsak Szarajevót, hanem Belgrádot is érinti: a két főváros közötti autópálya török tőkéből épül. Erdoğanék azonban mindeddig nem avatkoztak be választási kampányokba a Balkánon, nem vettek médiumokat a számukra szimpatikus pártoknak, és még azt sem mondhatni, hogy bukott miniszterelnököket csempésztek volna ki a régióból. Talán árnyalja a képet, hogy a 2016-os „államcsíny” után Szerbia és Koszovó is többször eleget tett Ankara kérésének, és gülenistákat toloncolt vissza Törökországba.

Az iszlám és a Kreml

A nyugati országok szempontjából azért kezd veszélyesebbé válni a török befolyás a Balkánon, mert nagyon is egybeesik Moszkva érdekeivel. 2016-ig Ankara tartotta magát az atlantista elvekhez ezen a téren is, Erdoğan iszlamista fordulata után azonban ez folyamatosan változik.

Iszlamista hatás nemcsak Törökországból, hanem Szaúd-Arábiából is éri a régiót. A szélsőséges szunnita irányzatnak, a szalafistáknak vannak követői nemcsak a legnagyobb muszlim közösséggel bíró Boszniában (kb. másfél-két millióan vallják magukat bosnyákoknak), hanem Albániában, Koszovóban, Észak-Macedóniában. Montenegróban és Dél-Szerbiában, illetve a Szandzsákban. Nem kis vitát kavart néhány évvel ezelőtt egy oktatásügyi megállapodás a szaúdiak és a boszniaiak között. Egyébként is a kilencvenes évek háborúja óta nagyot változott a világ az egykor kimondottan urbanus jellegű Szarajevóban, ahol a jugoszláv időkben kimondottan multikulturális élet virágzott: itt voltak a legjobb popzenekarok, itt tartották Kelet-Európa első téli olimpiáját 1984-ben, amely összjugoszláv projekt volt. És a Baščaršiján lehetett enni a legjobb csevapsicsát. Nos, ez utóbbi a minőségét megőrizte, de a boszniai főváros manapság már úgy néz ki, mint minden más muszlim közeg. A mecsetek és a szaporodó vallási iskolák körül általában egy szakállas férfi hosszú köntösben és két, őt tisztes távolságban követő hidzsábos nő alkotja a megszokott csapatformát.

Magyarország síkraszáll Bosznia-Hercegovina területi épségéért,

egységes államiségéért, ami nem is könnyű feladat, hiszen a délszláv háborúkat lezáró 1995-ös daytoni egyezmény igencsak összetett és működésképtelen államalakulatot hagyott maga után. De hát akkor a vérontást kellett befejezni mindenáron, a kompromisszumokból összetákolt ország meg már az utókorra maradt.

A bosnyák–horvát föderációból és a szerbek lakta Republika Srpskából álló Boszniát csak a nemzetközi katonai és politikai gyámkodás meg a külföldi gazdasági segély tartja fenn. A szerb rész vezetője Milorad Dodik, aki valamikor szociáldemokrata volt és a háborús hadvezérek (Karadžić, Mladić) ellenfele, mára már egykori elődjeit is felülmúlja radikális nacionalizmusban. És oroszbarátságban. Putyin a Republika Srpskában messze a legnépszerűbb államférfi, és Dodik, amikor csak teheti, tiszteletét teszi az orosz elnöknél Moszkvában vagy Belgrádban. Vučić Szerbiája szintén a Nagy Orosz Testvér hódolója egyrészt. Másrészt a Republika Srpskához stratégiai partnerség köti. Dodik már többször javasolta Vučićnak, hogy ha valamikor a jövőben elismerné Koszovó függetlenségét (enélkül nincs uniós tagság Szerbia részére), akkor azt egy feltételhez kösse: a Republika Srpska válhasson ki Boszniából, és csatlakozhasson Szerbiához. A szerb államfőnek mind ez idáig sikerült megfékeznie Dodik ambiciózus terveit, hiszen ezek romba döntenék euroatlanti törekvéseit, amelyek egyébként sem tűnnek túl meggyőzőnek. A boszniai szerbek vezetője nem mellesleg szívesen mutatkozik a legszélsőségesebb szerb-ai személyiségekkel, mint például a Szarajevóból származó, világhírű

Emir Kusturica filmrendezővel, aki, miután a háború alatt elhagyta szülővárosát (amit soha nem bocsátanak meg neki), áttért az ortodox hitre, és Nemanjára kereszteltette magát. Putyin-imádó lett, de ennél súlyosabb, hogy megtagadta szülőhazáját, és abban az időben, amikor Szarajevó ostromgyűrűben volt, Nemanja filmjeihez az akkori szerb diktátor, Slobodan Milošević adta az apanázst.

Orbán Viktor is szívesen találkozik Milorad Dodikkal. Vagy a karmelita kolostorban, vagy Belgrádban Vučić szerb elnökkel együtt. Legutóbb a koronavírus elleni védekezés közepén, idén áprilisban Magyarország jelentős mennyiségű maszkot (200 ezer) és védőruhát (10 ezer) ajándékozott a szarajevói központi kormánynak, de Szijjártó külügyminisztert elküldték Banja Lukába, a Republika Srpska fővárosába is, hogy ennek az entitásnak külön lélegeztetőgépeket vigyen. Ingyen és bérmentve.

Rejtély, hogy milyen külön érdeke lehet a magyar kormánynak a Boszniai Szerb Köztársasággal külön üzletelni vagy legalább ajándékozni. Hacsak nem a Kreml érdekeit kell keresni itt is. Mert azok világosak: az egységes Bosznia-Hercegovina a Nyugat érdeke, Putyiné pedig az, hogy minél nagyobb zúr legyen a Balkánon. Bosznia szétverése, de legalább állandó válsághelyzetben tartása pedig ennek a célnak kitűnően megfelel. Orbánék asszisztálnak.

Az orosz rulett

Moszkva, vagyis Putyin képlete a Nyugat-Balkánon pofonegyszerű: megakadályozni vagy legalábbis hátráltatni minden olyan fejleményt, ami a régió országait köze-

lebb viszi a nyugati integrációkhoz. Ez az igyekezet mindeddig felemás sikerrel járt.

Nézzük csak: Szlovénia és Horvátország már EU- és NATO-tag, Albánia, Montenegró és Észak-Macedónia szintén a nyugati katonai szövetség tagja, uniós csatlakozási igyekezetük azonban lelassult, akadályokba ütközött. Ahol még az orosz diplomácia/titkosszolgálat sikereket érhet el, az elsősorban a Szerbia és Belgrád közvetlen befolyása alatt álló Republika Srpska, azaz Bosznia-Hercegovina szerb entitása (valójában tagköztársasága). És persze lehet még összekuszálni a dolgokat Észak-Macedóniában, ahol a választáson az immár budapesti lakos, Nikola Gruevszki ellenfele, a baloldali és Nyugat-barát Zoran Zaev nyert ismét, de a kormányalakításhoz szüksége van a helyi albán pártok támogatására.

Mindenesetre Szkopjében a következő időszakban sem várható stabil kormányzás, ami ideális terepet jelent Moszkva számára. Szembeötlő, hogy pontosan ezeken a pontokon fonódik össze az orosz és a magyar külpolitika. Szerbiával a kapcsolatok történelmi csúcson vannak, Észak-Macedóniában meg Orbán-kormány-közeli vállalkozók igyekeztek médiabirodalmat kiépíteni a nyíltan Nyugat-ellenes, oroszbarát VMRO-DPMNE (a mostani választáson kicsit alulmaradt) jobboldali pártnak. Nikola Gruevszki ennek a pártnak az élén nyert korábban sorozatban választásokat, és akkor lépett le az országból, amikor egy vesztes választás után a bíróság két év letöltendő büntetésre ítélte egyik korrupciós ügye miatt. A többi ügyben is terveztek bírósági tárgyalást,

de a vádlottat már csak (budapesti) távollétében lehet elítélni.

Észak-Macedóniában a kormányzó szocialisták azért voltak kénytelenek a mostani választást kiírni, mert dacára annak, hogy belemen-tek a görögökkel kötött alkuba, és megváltoztatták országuk nevét, az unió (Macron francia elnök nyomá-sára) mégsem kezdte meg velük a csatlakozási tárgyalásokat.

Ezzel az EU saját belső gondjai mi-att alaposan cserben hagyta Észak-Macedónia Nyugat-barát felét, és nagy volt az esélye annak, hogy orosz és magyar segítséggel Gruevszki pártja visszatér a hatalomba. De ez ezúttal nem jött be, ami nem jelen-ti azt, hogy a NER oligarcháinak szkopjei ténykedése a jövőben ne jár-na politikai sikerrel. Mindenesetre a magyar vendégszeretetet élvező volt macedón miniszterelnök személye már kezd kínos lenni eddigi pártjának, a VMRO-DPMNE-nak, hiszen az új pártvezetőség közvetlenül a vá-lasztási vereség után megfosztotta díszelnöki tisztségétől.

Janša és a kínai lélegeztetők

Hasonló méretű magyar médiabe-fektetés csak egy másik volt jugo-szláv tagköztársaságban történt, még hozzá Szlovéniában, ahol az Orbán-kormány a szélsőjobboldali SDS (Szlovén Demokrata Párt) mé-diaháttérét építette ki (két országos televízió, több hírportál). Habár a Janez Janša vezette párt a legutób-bi választáson a legerősebb pártnak bizonyult, kormányt akkor még nem alakíthatott, mert senki sem akart koalícióra lépni a szélsőségesekkel. Egy ügyetlen bizalmatlansági szava-zás után azonban tavaly Janšáéknak mégis sikerült kormányra kerülni-

ük. Az euroszkeptikus, oroszbarát politikust szoros szálak kötik Orbán Viktorhoz, aki az utóbbi évtizedben többször is személyesen megjelent Ljubljanában, amikor Janšának poli-tikai támogatásra volt szüksége.

Itt tehát bejött a magyar kormány számítása, és kifizetődött (ha anya-gilag nem is) a médiaberuházás. Moszkva őszinte örömére.

Az már csak hab a tortán, hogy Janša most magyar példákat követ-ve megkezdte támadását a független szlovén média ellen. Az első célpont természetesen a közszolgálati Szlo-véniai Rádió és Televízió, amelyet úgy akar büntetni, hogy alaposan csökkenti a költségvetését. Szlo-véniában hagyományosan erős a független sajtó: az állami rádió és televízió úgy vészelt át a rendszer-váltást, hogy senkit nem bocsátottak el. Ugyanazok a szerkesztők készí-tették a híradókat 1995-ben, mint 1988-ban. Kelet-európai szemmel nézve ez egy tudományos-fantasztikus világnak tűnik. Ezzel megy most szembe Janez Janša, és szinte borí-tékolható, hogy a szlovén közvéle-ménnyel (habár az elmúlt évtizedek alatt alaposan jobbra tolódott) nem lehet megetetni azt, amit például Orbán tesz Magyarországon, vagy Putyin Oroszországban.

Mint ahogy azt sem lehetett meg-etetni a szlovénokkal, hogy miért kellene méregdrága pénzen kínai lélegeztetőgépeket venni. Egy, a miniszterelnökhöz közel álló cég, a Geneplanet importálta a járvány idején a kínai maszkokat és a többi védőeszközt. Kitört azonban a bot-rány, mert a cég busás áron adta to-vább a szállítmányt az egészségügyi hatóságnak. Megindult az ügyészsé-gi eljárás, házkutatásokat tartottak,

lemondott a belügyminiszter és egy magas rangú rendőrségi vezető. A Geneplanet hoppon maradt, a rak-tárjaiban ott hevert még 110 kínai lélegeztető, amelyeket a szlovén minisztérium már nem volt hajlandó átvenni. És ki sietett Janšák segítségére? Természetesen a magyar kormány, amely felvásárolta a cuccot, és ezzel kihúzta a csávból a Geneplanetot is. Minderről az a necenzurirano.si portál számolt be először, amely részletesen, több folytatásban írt az ottani magyar médiabefektetésekről.

Az észak-macedóniai és a szlovén példa is azt a feltételezést támasztja alá, hogy Orbánék nyugat-balkáni szerepvállalása mögött nincs egy stratégiai irányvonal, hanem több is lehet. Az tény, hogy mindkét esetben a jobbos, szélsőjobbos oroszbarát kormányt támogatják. A másik tény, hogy mindkét esetben személyes kötődések húzódnak meg: a szlovén Janšához és a macedón Gruevszkihez Orbán Viktort évtizedes barátság köti, ami a kölcsönös politikai és gazdasági segélynyújtáson alapszik (bármit is értsünk ezen). A harmadik tény, hogy mindkét esetben Moszkvának ugyanaz az érdeke, mint a magyar kormánynak. Észak-Macedóniában meg kell akadályozni a Nyugathoz való integrálódást, ami jelenleg nem áll nyeresre. Szlovénia pedig az EU belső bomlasztásához kell. Orbánéknak ebben az is stratégiai céljuk, hogy Lengyelország mellett még egy támogatójuk legyen az unióban. Tehát ne csak Morawiecki, hanem Janša is tudjon vétózni, amikor Magyarországot ítélnék el. A szlovén miniszterelnök már bizonyított, hiszen a július brüsszeli csúcsértekezleten a

lengyel–magyar szekeret toltta a jogállami vitában.

Sértés a Balkán

Nem úgy, mint a nemrégben ismét választást nyert jobbközép horvát kormányfő, Andrej Plenković, aki nemcsak a belpolitikában, hanem az EU-ban és az Európai Néppártban is a mindenkori középsodorhoz igazodik. Így aztán az EU- és NATO-tag Horvátország az Orbán-kormány szempontjából nem elsődleges nyugat-balkáni célpont. Mellesleg Horvátországban a legnagyobb sértésnek számít, ha országukat balká-ninak nevezik, ezzel is az ősellenség szerbektől akarnak minél jelentősebb távolságot tartani. Ezt a legnagyobb horvát író, Miroslav Krleža találónan így summázta: Isten mentsen meg bennünket a szerb tisztességtől és a horvát kultúrától!

No de nem ezért nincs Zágráb a főételek között az Orbán-kormány balkáni menüjében. Hanem elsősorban Plenkovićék már említett közreputassága és az évek óta elhúzódó Mol–INA-ügy miatt. Pedig történelmi megalapozottsága éppen lenne a stratégiai partnerségnek. Egy monarchiában élt a két nemzet, és ez akkor is közös múlt, ha a horvátoknak ez gyakran nem volt az ínyére. Az ő illír mozgalmukban fogant a közös délszláv állam gondolata, aminek kétszer is kölcsönös öldöklés lett a vége: a második világháborúban és annak a replikájában, kilencvenes évek délszláv háborúiban. Ez utóbbiak során az Antall-kormány teljes mellszélességgel állt ki a függetlenedő Horvátország mellett, és még egy szerencsétlen és bődületesen amatőr Kalasnyikov-botrányt is bevállalt. 1990 októberében a magyar

munkásőrség arzenáljából tízezer Kalasnyikov géppisztolyt és hárommillió töltényt adott el a magyar kormány a rebellis Tudmanéknak, akik abban az időben éppen fegyvert kunyeráltak szerte a világban, és ha Washingtonban nem is, de Budapesten megértésre találtak. A jugoszláv katonai elhárítás a fegyvercsempész kamionokat annak rendje és módja szerint lefilmelte, és majdnem katonai puccs lett belőle. Végül „csak” egy négyéves háború kerekedett az egészből. Ha ez nem, akkor mi lenne egy tartós jószomszédi kapcsolat alapja? És mégsem lett azt.

Mint ahogy a magyar turisták egyáltalán nem alaptalan Adria-imádata sem. Maga a magyar miniszterelnök is szívesen küldött fotókat magáról a dalmát tengerpartról. Akkor még nem hirdette meg a kevesebb Adria, több Balaton üdülési stratégiáját. Mészáros Lőrinc jachtja pedig hetekig foglalkoztatta a horvát bulvárlapokat. Számtalan magyar úrgazdagnak van egyébként valamilyen tengeri járműve az Adrián, és sok üzletember vett szállodákat vagy más ingatlanokat Horvátországban.

Szerb, magyar két jóbarát

A magyar kormány nyugat-balkáni nyomulásának központi eleme azonban természetesen nem Észak-Macedónia vagy Szlovénia, és nem Bosznia vagy Horvátország, hanem a régió legfontosabb országa, Szerbia.

Orbán Viktor és Aleksandar Vučić az elmúlt időszakban négy hét leforgása alatt háromszor találkozott. Kívülálló nehezen tudja elképzelni, hogy mi szükség van ilyen sok négy szemközti egyeztetésre. Az ered-

mény azonban tényleg látványos: a két ország kapcsolata nemcsak történelmi magaslatokban van, hanem a két politikai rendszer is tökéletesen azonos módon működik. Nem tudni, ki kit plagizál.

A parlamenti „demokráciában” Vučić mintha most éppen vezetne Orbán előtt, hiszen a júniusi választáson az ellenzék nagyobbik része bojkottálta a szavazást. Emiatt Belgrádban például csak 38 százalékosra sikerült a részvételi arány, de ez a regnáló Szerb Haladó Pártot cseppet sem zavarja. Olyan parlamentet sikerült összehoznia, amelyben nincs ellenzék: Vučićéknak kétharmados többségük van, de be kell venniük a kormányba a többi pártot is, hiszen eddig is velük együtt kormányoztak.

A Milošević-féle utódpartra azért van szükség, mert a pártvezér Ivica Dačić külügyminiszter Moszkva emberének számít. A kisebbségi vonalon (rájuk nem vonatkozik a 3 százalékos parlamenti küszöb) bejutott Vajdasági Magyar Szövetségre meg azért, mert Pásztor István a személyes közvetítő a szerb elnök és a magyar miniszterelnök között. Maradt még egy harmadik kis párt (Szerb Patrióta Szövetség – a neve mindent elárul), amelyet egy volt válogatott vízilabdázó, Aleksandar Šapić hozott össze, akit akár ügyeletes ellenzéknek is kikiálthatnak. Egyébként Šapić úgy került be a szélesebb magyar köztudatba, hogy Benedek Tibor halálhírére megható megemlékezést írt.

Vírusválság-kezelésben már kevésbé volt sikeres a szerb államfő, hiszen miután több mint két hónapig kijárási tilalmat rendelt el a 65 évnél idősebbek számára, a júniusra halasztott és a hatalom szempontjából, úgy tűnik, halaszthatatlan választás

miatt hirtelen javulni kezdtek a szerbiai járványadatok, és feloldották a korábban valóban drákói szigorot. Választási nagygyűlések voltak, megtartották a Partizan–Crvena Zvezda-örökrangadót 25 ezer néző előtt, minden óvintézkedés nélkül, megteltek a szórakozóhelyek, Covid-ellenes tömeges partikat tartottak. Meg is lett az eredmény: a választás után elszabadult a vírus, megteltek a kórházak, súlyosabb lett a helyzet, mint márciusban–áprilisban, megfertőződött a parlament elnöknője, a védelmi miniszter és még jó néhány vezető, akik részt vettek a választási győzelmi bulin. Vučić bejelentette, hogy ismét kijárási tilalom lesz. Erre a belgrádiak kivonultak az utcákra. Véres jelenetek játszódtak le: a rendőrség, annak különleges civil ruhás, provokációkra kiképzett egységei és a focihuligánok két éjszaka szétverték a tüntetőket.

A tüntetések második éjszakája utáni napon Aleksandar Vučić szerb államfőt a legnagyobb tiszteletadás mellett fogadta Párizsban Macron francia elnök, majd online csatlakozott hozzájuk Merkel német kancellár, hogy megoldják a koszovói kérdést. Talán ez a kis mozzanat is jól érzékelteti az unió vezetőinek „következetes” politikáját, amely állítólag olyan értékeken alapszik, mint az emberi jogok és a jogállam.

Más okból ugyan, de itt, mármint a koszovói kérdésnél, érdemes elidőzni néhány pillanatra, és érthetővé válik, miért fontos annyira – még világviszonylatban is – a Nyugat-Balkán fenegyereke, Szerbia.

A koszovói kérdés az 1999-es NATO-bombázások után lépett új szakaszába, amelynek következtében a volt szerb tartomány (és a

szerbség kulturális bölcsője) 2008-ban kikiáltotta függetlenségét, és azóta több mint száz ország ezt elismerte. Európában csak azok az államok nem, ahol jelentősebb kisebbségek élnek (például Spanyolország, Szlovákia, Románia). A szerb belpolitikában Koszovó kérdése vízváltató, ezzel egyidejűleg a legalkalmasabb kampánytéma a nacionalista indulatok felizzítására. Viszont Koszovó függetlenségének elismerése nélkül nincs uniós tagság Szerbia számára.

Az elmúlt néhány év folyamán az unió közvetítésével rendszeresen tárgyalt Hashim Thaçi koszovói és Aleksandar Vučić szerb elnök. Eredménytelenül. Az óceánon túl Trump amerikai elnöknek kezdett rosszul állni a szénája újraválasztását illetően. Ilyenkor háborúkat szoktak indítani, vagy legalábbis valamilyen diplomáciai sikert kicsikarni. És úgy tűnik, még a párányi Koszovó is ilyennek számíthatott Washington számára, hiszen egy trumpista nagyágyút, Richard Grennell neveztek ki koszovói különmegbízottnak. Ezzel egyidejűleg Grennell berlini nagykövet és az amerikai titkosszolgálatokat felügyelő fedőszervezet megbízott vezetője volt. A siker érdekében az amerikaiak lemondatták a koszovói miniszterelnököt (Kurti), és egy simulékonyabbat (Hoti) ültettek a helyébe. Grennell már kitűzte az időpontot is, hogy a Fehér Házban mikor nyújt egymásnak békejobbot Vučić szerb és Hashim Thaçi koszovói elnök. A Hági Törvényszéknek éppen ekkor jutott eszébe, hogy vádat emeljen Thaçi ellen háborús bűnök miatt. Az elnök a Koszovói Felszabadítási Hadsereg vezetője volt a koszovói háború ide-

jén. A Fehér Ház hoppon maradt. De nem adta fel: szeptember elején mégiscsak összehoztak egy szerb-koszovói csúcstalálkozót, igaz, csak gazdasági kérdésekről. Brüsszelben viszont folytatódott a hagyományosan eredménytelen szerb-koszovói tárgyalások.

A magyar kormány ezekben az ügyekben tartózkodik a véleménynyilvánítástól. Viszont nem győzi ígérgetni a nyugat-balkániaknak, hogy mindent megtesz uniós tagságuk érdekében. Főleg Szerbiára érvényes ez az álláspont. Az Orbán-kormány tagjai, elsősorban Szijjártó Péter külügyminiszter annyira elmerült az egyre mélyülő szerb–magyar barátságban, hogy nemegyszer kampányolt a Vučić vezette Szerb Haladó Párt és a vele szövetséges, a Fidesz iránt feltétlenül elkötelezett Vajdasági Magyar Szövetség (Pásztor István) mellett. Néhányszor ékes szerb nyelven is biztatta az ottani szavazókat.

De ez csak a felszín, hiszen a magyar kormány nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is elkötelezett Belgrád iránt: közösen vesznek részt a kínai megaprojektben, a Budapest–Belgrád vasútvonal kiépítésében, a Mol és az OTP (ez utóbbi nemrég megvette a második legnagyobb szerb bankot) már nagy üzle-

teket kötött a déli szomszédnál, és akkor még nem beszéltünk arról a több tízmilliárd forintról, amelyet a kormány egy alapítványon keresztül (Prosperitati) a vajdasági magyaroknak utal át. Ezek nagy része a VMSZ-hez közeli oligarcháknál köt ki, mint amilyen a topolyai TSC focicsapat tulajdonosa (Zsemberi János). Hárommilliárd adófizetői forintjába került Magyarországnak az, hogy az eddig alig jegyzett csapat első ligás legyen, sőt, még az európai kupákban való részvételre is jogot szerezzen. Orbán Viktor az ottani fociakadémiát természetesen személyesen nyitotta meg.

Ami tehát Szerbiát illeti, a magyar kormány stratégiája jóval túlmutat azon a leegyszerűsített nyugat-balkáni képletben, hogy a Kreml és a karmelita kolostor mindig egy húron pendül. Igen, itt is egybeesnek az orosz–magyar állami, illetve csoportérdekek, de a magyar–szerb közélet személyes összefonódásai, a politikai rendszerek azonossága, a gazdasági együttműködés egyoldalúsága, Belgrád nemzetközi útjának csökönys (és reménytelen) egyengedése arra enged következtetni, hogy egy különleges kapcsolatról (special relationship) van szó. Ami egyetlenegy kocka kimozdításával bármely pillanatban szanaszét hullhat.

„Nagyon várom, hogy Sztálin, Hitler, Jézus és Soros együtt kopogjanak be hozzám, mondjuk, karácsonykor”

drMáriással Nagy József beszélget

32

– Kiállításra nyílt a minap Kápolnásnyéken. Az eseményt a karanténos operatív törzs tájékoztatóit parodizáló videóval hirdette a Facebookon, ekképpen: „Jó napot kívánok. Tisztelettel köszöntöm önöket tájékoztatónkon. A magyar kormány még a veszélyhelyzet idején is időt és energiát tudott fordítani arra, hogy meghatározza, miként lehet javítani Magyarország nemzetközi megítélésén. A csúcscsakértőkből álló csoport kialakította véleményét. Javaslatuk szerint a kormány kérje fel drMáriást egy olyan különleges alkotássorozat létrehozására, melyben a világ leghíresebb festőinek műtermeiben lehetne bemutatni azokat a magyar politikusokat, akik a legtöbbet tettek Magyarország kilábalásáért ebből a szörnyű járványból és az általa okozott vészhelyzetből. A művész elkészítette a sorozatát, amelyet a kormány a világhírű Velencei Biennálén, azon belül annak magyar pavilonjában szeretett volna bemutatni, hogy minél előbb és minél nagyobb mértékben tudja a nemzetközi sajtóban negatívról pozitívrá állítani megítélését. Sajnos az olaszországi helyzet miatt a Velencei Biennálé elmaradt. Mivel nálunk sokkal jobb a helyzet, annak köszönhetően, hogy sokkal sikeresebb volt a koronavírus elleni harc, lám, megvalósulhat ezeknek a műveknek a bemutatása itt, a kápolnásnyéki Halász-kastélyban, melynek szépsé-

ge egyenrangú Velence szépségével, és úgy idézi meg azt, hogy semmilyen értelemben nem maradunk alul, úgy az épület gyönyörűsége, mint a kiállítás anyagának színvonala és tartalma okán. Kérem, a koronavírus elleni harc legfőbb ajándékaként kedves és tisztelt magyar választópolgárok fogadják el e szerény, de kedves ajándékot, hogy megtekinthetik e kiállítást, amely elkalauzolja önöket Magyarország legújabb kori történelmének hősei, gényusai, jótevői, valamint ellenfelei, rosszakarói és gáncsolói világába. Önök a teljes csomag elfogadása által megfelelő képet kapnak arról, hol is élünk, mik az értékeink, s hogyan menjünk a siker útján tovább.” Nehezére esett komoly képpel végigmondania a szöveget?

– Van némi rutinom az ilyesmiben. Kétségtelenül groteszk indíttatású a kiállítás és a facebookos ajánló is, mellyel az utóbbi évtizedek vezéreit idéztem, akik nagyokat terveznek, még nagyobbakat mondanak, és marad végül kevés, semmi vagy annál is kevesebb.

– A kiállítás címe: Cecília legyőzi a vírust! Miért pont Müller Cecília került művészi fókuszba?

– Mert a tiszti főorvos asszony és egyenruhás kollégái a karantén alatt új konceptuális művészetet alkottak, és lényegében folklorisztikai fenoménné nőttek ki magukat. Ezzel

együtt régebbi képeket is beválogatam, az utóbbi tíz év terméséből merítettem Marx Károlytól Müller Cecíliaig, Orbán Viktort sem kihagyva. Vagyis korszakos és ikonikus skálát mutatok fel.

– *Így gyógyítva nemzetünket.*
– Lankadatlan ez a célom.

– *Az édesapja neves belgyógyász-ként örökött Újvidék népének egészsége felett, önt is orvosnak szánta. Amit ön kevesellt, mondván, a komplot magyarság testi és lelki állapotát akarja optimalizálni. A kiállításait rendre gyógyító akcióként aposztrofálja, négy éve, egy pécsi tárlata kapcsán fogalmazott úgy, hogy „ez egy kollektív egészségügyi kísérlet arra, hogy egy beteg társadalom beteg, esetleg potenciálisan beteg, fáradt, közömbös, kiábrándult tagjai egészségessé vagy még egészségesebbé váljanak”.*

– Fontos felismerés, hogy művészet nélkül nem lehet, nem is érdemes élni, a művészet elmélyít, kiteljesít, felemel, vagyis gyógyít. Bízom benne, az én tevékenységem is segít abban, hogy egyesek jobban érezzék magukat, és képesek legyenek kimenekülni azon beszorultságokból és stigmák alól, melyeket a képeimmel felmutatok. Mostanában egy a szarajevói vesztégzárral kapcsolatos könyvet olvasgatok, abból is kiderül, hogy a legnehezebb időkben, a legnagyobb nélkülözésben különösen felfokozottá válik a művészet, a remény, az ünnep, az absztrakció, az elvont, de mégis létező igazság iránti igény. Noha mi a szarajevói ostromnál szerencsésebb közegben élünk, de ugyancsak fontos művészként is reagálnunk az életünket, egészsé-

günket veszélyeztető társadalmi eseményekre.

– *A 2016-os pécsi kiállítás óta gyógyultunk valamennyit?*

– Gyógyultunk is, betegedtünk is. Izgalmas korban élünk. A '68-as, a világot szabadabbá tevő generáció letűnésében: meghatározó alakjai közül idővel ki bársonyszékbe ült, ki hátra szorult, de most szép lassan mind lépnek a pályáról, elhagynak bennünket, elhunynak. Kérdés, hogy a mai fiatalok soraiból képesek-e kinőni bizakodást, erőt adó példaképek, akik a maguk új identitásával utat vágnek a rettenetes mediabozótban. A politika világa itthon és világszerte is látszólag megbonthatatlanul stabil, ám szereplői valójában élet-halál harcot vívnak egymással, bennünket, a népet, a választókat pedig folyamatosan hülyítik: az átlagember észre sem veszi, hogy abszurd módon évről évre más válik létfontosságúvá, illetve létünket fenyegető veszéllyé, és a régi fontosak már nem annyira számítanak fontosnak, a régi veszélyesek meg már nem annyira minősülnek veszélyesnek. Ebben a fura milióban kellene hogy működjön a legfőbb gyógyító erő: a kultúra, a szellem, a szellemi örökség, az identitás és a tudás. Csakhogy a kultúra nem találja a helyét. Hiába költenek bármennyi pénzt akármire, senkinek nem jut az eszébe semmi. Én mégis optimista vagyok, akárcsak Švejk. És azt hirdetem, hogy állóvízé dermedő világunknak megújulásra van szüksége. Elmondhatatlanul várom a frissítő erőt. Történnie kéne valaminek. Valami jelentősnek. Az általában jót jelent.

– *Vagy épp rosszat. Három évtizede, 1991-ben elég jelentős és tragikus tör-*

ténis írta át az életét: kitört a délszláv háború. Mire ön huszonöt évesen átmenekült a Vajdaságból Magyarországra. Előbb-utóbb akkor is jön, ha nincs a vérengzés?

– Eszem ágában nem volt költözni. Jóval a harcok előtt eldöntöttem, hogy csak akkor indulok el, ha fegyverrel kényszerítenek. Aztán 1991. október elsején a katonai rendőrség jóformán betört a szüleim lakására, pisztolyt fogtak az édesanyámra, aki kényszerűen átvette és aláírta a mozgósítási parancsomat. Én a belgrádi tetőtéri albérletemben Miles Davis-koncertet néztem a tévében, közben Hamvas Béla *Harminchárom esszéjét* olvastam, és készültem a következő egyetemi vizsgámra. Amikor megérkezett otthonról a hír, azonnal és jóformán cucc nélkül indultam a határra.

34

– *Simán átjutott?*

– Annyit kérdezett a határőr, hogy „hová, hová?”, megjegyezve, hogy az ilyen délceg fiatalemberekre szükség lesz a harcokban. Szerencsémre akkoriban még az állandó lakhelyén fel nem lelt mozgósított az első huszonnégy órában nem minősült katonaszökevénynek.

– *Mi történt volna, ha lebukik?*

– Nem tudni. Abban a rendszerben a bizonytalanság volt a legszörnyűbb. Emberséges gesztusokkal éppúgy találkozni lehetett, mint állatias, kiszámíthatatlan megnyilvánulásokkal. Jogilag ugyan nem zárhattak volna be, de mivel félanarchikus állapot uralkodott az országban, következmény nélkül főbe lőhettek volna egy félreeső szobában.

– *Hová kerül, ha bevonul?*

– Hivatalosan háborúba nem mehettem volna, hiszem még nem hirdették ki a hadiállapotot. Úgynevezett hadgyakorlatra rendeltek, értsd, a szerb hadsereg hadgyakorlatozott Horvátország területén. Alighanem abba az öt buszból álló konvojba kerültem volna, amely Vukovárra tartott csupa frissen bevonult, a szerb hatalom számára ellenszenves fiatallal. A menetoszlopot rakétatámadás érte „véletlenül”, az utasok így a felszerelést követő harmadik napon visszakerültek Újvidékre, igaz, bádogkoporsóban.

– *Atyaég.*

– Atyaég, bizony.

– *Egy-két évvel korábban még virágozott Újvidék, Magyarországról nézve Szabadka maga volt a Nyugat. A rendszerváltás előtt olyan kincsekért jártunk át, mint a jugotonos bakelitek, a Ritmo cipő, a Ritt farmer és a műselyem Adidas melegítő. Önök is úgy élték meg a mi bevásárlásainkat, hogy „jönnek a magyarországi, keleti csóringerek”?*

– A kérdés nem teljesen neutrális.

– *Vagyis?*

– *Vagyis cinikus azt feltételezni, hogy lenéztük a magyarországi magyarokat.*

– *Dehogy cinikus. Mi, a határon ezerkettes kombi-Zsigulival átarszoló, főiskolai ösztöndíjunkat a pesti Vörösmarty térnél nyugatnémet „makira” váltó kölkök éreztük magunkat csórónak az árubőségén ámulva.*

– *Úgy más.*

– *Ön nem biznizselt?*

– Mindenki biznizselt, én hanglemezeket vittem eladni a budapesti

Labiritmus boltokba, de csak pár-szor.

– *Milyen volt belülről az 1990 előtti Jugoszlávia?*

– Nagy kincs volt az útlevelünk, hiszen a világ összes országába beléphetünk általa, ugyanakkor agy-mosós diktatúrában éltünk. Persze szelídebb kiadásúban, mint a magyar, ahol még a mi szemünkkel nézve is abszurd külsőségekbe hajlott a létező szocializmus: amikor a határhoz érve megláttuk a magyar határt a lábán azzal a furcsa, fúrt cipővel, nyakában a kis pecsételődobozkával, csak néztünk, hogy micsoda naiv világba csöppentünk. Jómagam már csintalan gyerekként is nehezen viseltem a titói tempót, különösen azt, hogy csupán egyfajta módon lehetett gondolkodni és beszélni, volt is velem gond szépen. Aztán 1980-ban meghalt Tito, amivel lezárult az ellentmondásos életmű, s vele Jugoszlávia egy korszaka. Hatalmas lehetőség nyílt, ám a jugoszláv népek, ahelyett, hogy éltek volna a felcsillanó szabadsággal, mind a saját függetlenségüket kezdték hajszozni, ami szükség-szerűen torkollott véres háborúba. A szerbeknél Slobodan Milošević ragadta meg a hatalmat, akinek a horvát-szlovén származású, de különös módon a legtöbbet a szerbekért cselekvő Tito mítoszának lerombolása és az új szerb ideológia trónra emelése lett a legfőbb célja. Eszköze az erőszak, hiszen mivel a Jugoszláv Néphadsereg tisztjeinek nyolcvan százaléka szerb nemzetiségű volt, villámgyorsan szerb hadként tudta működtetni az alakulatokat, és lerohanta velük a vágyott területeket. Csak azon nem gondolkodott el, mit lehet kezdeni az elnéptelenedett

falvakkal, a lerombolt gyárakkal, a tönkrement gazdasággal.

– *Mikor sejtette meg, hogy háború lesz?*

– Csak akkor, amikor kitört. Kizártnak tartottam ekkora őrütség bekövetkeztét. Azzal nem számoltam, hogy a háború hatalmas vállalkozás, gigantikus üzlet, ráadásul történelemírás, így, ha adódik rá lehetőség, lesznek gátlástalan politikusok, akik kihasználják a ziccet, nem fogva föl, hogy az összes államalkotó nemzet rettenetesen megszenvedti a konfliktust. Jugoszlávia egykor valóban álmvilág volt a magyarországiak számára, ám mára megfordult a helyzet: a délszláv államok felől nézve immár Magyarország az álmvilág, a saját világuk, különösen a szerbeké pedig felfoghatatlan mélységbe süllyedt. Szerbia ma úgy néz ki, mint a vadnyugat, ahonnét nemcsak a nemzetiségek vándorolnak el, hanem maguk a szerbek is, különösen a fiatalok, és eszük ágában nincs visszatérni. Ami katasztrófa, nemzetihalál. Ez is a háború ára.

– *Lenne mit festenie akkor is, ha ott maradt volna.*

– Már ha túléltem volna a háborút.

– *Ott is groteszk, pop-artos, szoc-artos, politikusokat, közélőket újraértelmező képeket készítené?*

– A művészetet az élettapasztalat határozza meg, és mivel Szerbiában a magyarországihoz hasonló színvonalú politikusokat és politikázásokat látni, könnyen lehet, hogy hasonlóan alakult volna a művészetem is, mint Magyarországon. Újvidéken jó volt művésznek lenni, hiszen a vajdasági magyar művészeti szcéna a népesség

széreny lélekszáma ellenére számos komoly és fajsúlyos figurát mutatott fel, akiktől lehetett tanulni, akikkel lehetett vitázni, akik segítettek, hogy az ember megtalálja a helyét a világban.

– *Támogató miliő fogadta Magyarországon is?*

– Közepesen. Elszakadni és átjönni dramatikusan és traumatikus élmény. Kizökkentett, kénytelen voltam újra gondolni a küldetésemet, az identitásomat, nulláról kellett felépítenem mindent. Ami remek lehetőséget kínált arra, hogy közelítsek a közösségi művészet felé.

– *Miért pont Budapestet választotta?*

– Mert ez a főváros, és mert ezen a környéken éltek a barátaim, élükön szentendrei művészekkel, Bukta Imrével és feLugossy Lacáékkal, akiket nyári találkozókról ismertem. Átmenetinek terveztem az ittléteimet, de aztán végleges lett belőle. Pedig már a háború alatt, amikor csökkent a letartóztatás esélye, többször visszamerészkedtem Újvidékre, felléptem, kiállítottam, vagyis civilként harcoltam a háború ellen, Magyarországon pedig kiállításokat, koncerteket szerveztem jugoszláviai művészeknek.

– *Az eddigi élete felét itt töltötte, a másik felét ott. Pestinek vagy újvidékieknek vallja magát?*

– Ma már inkább budapesti vagyok.

– *Mentalitásban is?*

– Abban vegyes.

– *Mi a különbség a magyar és a szerb mentalitás között?*

– A magyar női karakter, befogadóbb, türelmesebb, kiváróbb, de egyáltalán nem gyöngébb, mint az inkább macsó, harcias, mégis néha naivan engedékeny szerb. A Balkán, bár rohamosan modernizálódik és még rohamosabban amerikanizálódik, mégis kiirthatatlanul hordozza ősi identitását, egészen más világ, mint a klasszikus nyugati civilizáció. Magyarország és Szerbia találkozása azért rendkívül érdekes, mert itt ér össze a nyugat a kelettel: egyrészt ütközik, másrészt szimpátiák sarjadása mentén hasonul egymáshoz.

– *Néha inkább úgy tűnik, hogy a Balkán valódi „tetejét” nem Szeged alatt, hanem Esztergom fölött vagy inkább a szlovák–cseh határnál találni; és Magyarországon a rendszerváltás körüli, utáni pár demokratikus év volt a kisiklás, s nem a mostani autokrácia.*

– Magyarország azzal együtt is inkább Európa, hogy a vasfüggöny mögötti évtizedek alatt a Balkánhoz közeledett. Meg azzal együtt is, hogy miközben szeretjük és csodáljuk Nyugat-Európát, ő egyetlen pillanatig sem tekint ránk egyenrangú partnerként. Mondom ezt több száz nyugat-európai koncerttel és kiállítással a hátam mögött. Egy holland koncertszervező vágta amúgy kedvesen a képembe, hogy „tudod, minket az érdekel, ami idehaza történik, meg az, ami nagyon messze, és ti egyik kategóriába sem estek bele”. Vagyis szomorú, retardált, távoli rokonként tekintenek ránk. Hadd hozzak egy példát. Felléptünk egy ikonikus amszterdami helyen, a Paradisóban. Szerződés rögzítette, mikor érkezünk, mikor állunk a színpadon, és mennyit kapunk.

Ehhez képest a koncert után a kapcsolattartó csávó a gázsi nyolcvan százalékát nyomta a kezembe azzal, hogy a maradék húsz százalékot fogjuk fel az ő szervezői díjának. Ilyet egy nyugatival szemben nyilván nem engedett volna meg magának. De egy kelet-európai mit tehet? Ha azt mondod, hogy „ne lopj meg”, akkor soha többé nem hív. Ha meg nem teszed szóvá a szemétséget, maradsz az a furcsa kisöcs, aki kussol, mert tudja, ott a helye, ahol. Miközben vagyunk mi olyan zenészek, mint ők, és a legcsekélyebb okunk sincs szégyenkezni.

– *Ön maradt fura kisöcs?*

– Idegesnek tűnhettem, részben a felháborodástól, részben a fáradtságtól, hiszen a fellépés reggelén indultam autóval Bécsből Amszterdamba, én vezettem, megérkeztem hullafáradtan, a koncerten kitették a lelkünket, és erre ez a tróger nekiáll szívatni. Egy darabig néztük egymást, majd kérdezte, van-e valami probléma, annyit feleltem, hogy igen, van. Még egy darabig néztük egymást, aztán odaadta a húsz százalékot is. Így ért véget az ígéretesen induló barátságunk. És nem a pénzről volt szó, hiszen mentünk volna a nyolcvan százalékért is, hanem arról, hogy minek tekintjük a másikat. Ahhoz, hogy megközelíthessük egymást civilizációs értelemben, partnerség kell, nem alá-fölé rendeltség.

– *Volt utóbb Paradiso?*

– Nem.

– *De ott azt a pillanatot megnyerte a szerbes macsóság.*

– Azt a pillanatot igen. De a pillanat néha kevés.

– *Lehetett volna önből „egyenrangú”, igazi nyugati: a kilencvenes évek közepén azzal repült Amerikába, hogy kint marad végleg.*

– 1994-ben kaptam magyar útlevelet, és pont adódott egy lehetőség: Antal István Juszuf egy filmjét, amihez én írtam a zenét, kivitték New Yorkba, és meghívtak minket a bemutatóra. Gondoltam, most aztán kinyílik előttem a világ, haza se jövök. De villámgyorsan rájöttem, hogy bár csudaszép minden, nem oda tartozom. Minden kicsit más, más a múlt, más a logika, mások a mértékek, más a kommunikáció, más színekben látják a világot. Visszavágytam és visszajöttem, és tulajdonképpen azóta is folyamatosan jól érzem itt magam.

– *Jó ez a hely?*

– Annyit állítok, hogy jól érzem magam itt.

– *Azt kapta a kelet-európai rendszerváltásokról, amit várt?*

– Szkeptikus figura vagyok, nem vártam túl sokat. Sok minden maradt úgy, ahogy régen, és ami változott, az is olykor visszarendeződik, hogy aztán megint változzon. Tanulgatunk, betiltunk dolgokat, aztán ismét engedélyezünk, hátha jobb lesz, megint betiltunk, visz az indulat, lepattanunk, próbálkozunk újfent. Szóval csiszolódunk. A lényeg a felszín alatt zajlik, a fontos kérdéseket nem beszéljük ki. Jugoszláv példát hozok: az ország felbomlása-kor a szlovének erőltették leghatározottabban a függetlenséget, meg is kapták, ám pár év múltán kezdtek kardoskodni az újraszervezésért, miután rájöttek, hogy bár korábban az állam kiszivattyúzta tőlük a megtermelt pénz egy részét, viszont piacot

is biztosított a termékeiknek. Sehogysé tökéletes. De legalább folyamatosan van mire reagálni művészileg.

– *Őn a Magyarországra menekülés előtt másfél évtizeden át jobbra fekete alapon fehér papírcsipke lények súlytalan állapotát kifejező filozofikus-metaforikus képeket festett. Hogyan keveredett abból az érzékeny térből a mostani harsány, politikus, vulgáris világba?*

– Az emberi szellem magaslataiban bízó vagy legalábbis oda menekülő figurának véltem magam, pszichológiát, filozófiát, szociológiát olvastam, úgy gondoltam, megépíthetem a magam elefántcsonttornyát, ahonnét olykor emelkedett beszélgetésekbe bonyolódom az arra érdemesekkel. Csakhogy a valóság a nyakamba öntött egy kanna benzint, felgyújtott, és a lobogó tűz fényénél megértetem, nincs se hely, se idő, se lehetőség finom, metafizikus festegetésre, más formát kell találnom az üzeneteim közlésére.

– *Volt konkrét pillanat, amikor paradízosan az asztalra csapott, hogy „a rohadt életbe, a papírcsipkéseimet látták kétszázötvenen, de én két és fél millióhoz akarok eljutni”?*

– Ily nyers motivációhoz én még mindig túl jól nevelt, szerény és szégyenlős vagyok. Szembesültem a kultúra, a szellem elértéktelenedésével, a mainstream média elgagyisodásával, azzal, hogy felszámolódtak kulturális folyóiratok, megszűntek a kulturális tévé- és rádióadások, az újságok kultúrarovatait átnevezték szórakozás rovatnak. Ránk zúdult a globális szar, melyben a művész kénytelen újraértelmezni a feladatát, hiszen ma a papírcsipke-motívum annyit

ér, mintha fölakasztaná magát a művész. Fölvettem a kesztyűt, hogy megmutatom a súlykolt való fonákját, megkérdőjelezését, tagadását, felforgató változatát. Elkezdtem olvasni a *Blikket* és társait, és kvázi azok stílusában igyekeztem megszólalni. Vagyis naiv, egyszerű, hétköznapi módon mondom el történeteket a világunkról, aminek láttán az emberek talán felnevetnek, majd el is borzadnak, rádöbbenve, hogy hé, ne legyünk hülyék, vegyük észre, hogy minden kamu, amit igyekeznek elhittetni velünk. A művészi nyelvezetem fokozatosan változott harsánnyá, vulgárisá, groteszkké, az első politikusképeimen még nem szólítottam néven az egyes figurákat, ám idővel konkrét sztorik és konkrét személyek kerültek a vászonra.

– *Az első politikusos kiállítására 2007-ig kellett várni, és olyannyira komoly riadalmat keltett veled, hogy a megnyitóbeszédet prezentáló celebritás egyetlen szót sem szólt magukról az alkotásokról.*

– Mert bizony ő is megrettent az olyan szalonképtelenségeken és durvaságokon, mint hogy Kövér László házelnök fénykardozik a *Csillagok háborúja* Chewbaccájával, ráadásul feltűnően hasonlítanak egymásra. Joggal tarthatott attól, hogy a tárlat feldicsérése politikai retorziót von maga után a dicsérőre és a galériára nézve is, teszem azt, abban a formában, hogy hirtelenjében egyetlen pályázatuk sem nyer pozitív elbírálást. Az ilyenhez Magyarországon elég, ha megsértődik egy politikus, és leszól oda, ahová le kell szólni.

– *Villámgyors és zajos sikert arattak a festmények.*

– Az azért túlzás, de tény, hogy idővel népszerűek lettek ezek a képek, és a szereplőiknek is bele kellett nyugodniuk kritikus és frivol ábrázolásaikba.

– *Ha Szerbiában élne, megúszná pofon nélkül az ilyes trollkodást?*

– Attól függ, mikor, kit és milyen témában festenek. A nyolcvanas évek végén kilencvenkét szerb bányász veszttette életét egy beomló bányajáratban, egy kiállítással reflektáltam a tragédiára, durván, mégsem ért bántódás. Pár éve Újvidéken és Belgrádban állítottam ki politikusfestményeket, köztük szerbegről készült műveket, Titót s más világveszejtőket, és akkor sem zaklatott senki. De ha a háborús évek alatt kiteszem, mondjuk, Slobodan Miloševićet, hát, akkor bármi megeshetett volna.

– *Utóbb azért megfestette a néhai szerb elnököt, aki Enzo Cucchi vörös poklában áll gyermekként, és azon szomorkodik, hogy bár nemzeti dresszt öltött, nincs ki vel fociznia.*

– Ennyit tehettem annak a betegségnek az orvoslásában, hogy pontosan a Milošević-kultusszal való szembenézés elmaradása szegecseli Szerbiát a jelen mentális helyzetébe.

– Sosem kap fenyegetéseket?

– Dehogynem, csak egyiket se veszem túl komolyan. A kisördög sokkal aktívabban munkál bennem, mint hogy egy szimpla verbális inzultus miatt ne dolgozzam tovább.

– *Az a kisördög nem ösztökéli arra, hogy a két újsütetű barátról, Aleksandar Vučić szerb elnökről és Orbán Viktorról készítsen közös képet?*

– Nincs kizárva, hogy egyszer festek egyet róluk.

– *Milyen háttérrel?*

– Mondjuk úgy, hogy egy tanzániai futballpályán fociznak, és fehér zászlócskákat lengetnek egymás felé. A Vučić–Orbán-viszony szövevényes történet, van pozitív és negatív oldala, kár, hogy a lényeg, a nagy sztori lényegében lejátszottnak tekinthető.

– *Melyik sztori?*

– A vajdasági magyarság sztorija. A Koszovóért folytatott harcot Szerbia a kezdet kezdetén elveszítette, kompenzációként minden értelemben leuralta a Vajdaságot: pénzügyileg, kulturálisan, az államigazgatásban, sőt, megtörve az 1974-es titói alkotmányos státuszt, megszüntették a terület autonómiáját. A vajdasági magyarokat a háború során tudatosan üzték el az otthonaikból, és telepítettek a helyükre krajjinai szerb családokat. Minden tisztelem a bátraké, akik maradnak, de ma már tény, hogy a vajdasági magyarság szóróvannya vált. A megváltoztatott etnikai arányok mellett nem csoda, hogy még a második világháború alatti, a magyarokat legyilkoló partizánakcióknak emléket állító mementóknak sincs nyugtuk. Hiába a hatalmas felhajtással kísért államfői találkozók, ha az az egyszerű kérdés nem kerül szóba, hogy Magyarország hogyan értékeli ezeket a fejleményeket. Senki nem akar megoldani semmit, kizárólag az aktuálpolitika fontos: Orbán imádja felmutatni, hogy lám, milyen jóban vagyok egy szegény, problémás, uniós kívüli országgal, Vučić meg azzal kérkedik, hogy tessék, hát van nekem egy remek, erős

uniós barátom. De ez a kapcsolat végtelenül törékeny: béke van, de a béke felszínes, bizonytalan.

– *Számos magyar politikusról, például Lázár Jánosról, Kósa Lajosról, L. Simon Lászlóról, Karácsony Gergelyről tudni, hogy a falán odahazalóg róla készült drMáriás-kép. Szerb politikusokban is lakik ennyi önirónia?*

– Nem tudok ilyenről. A szerbek remek humorérzéssel bírnak, hatalmasakat tudnak nevetni, a hétköznapi kommunikációjuk is tele van humorral. Viszont a művészethez való viszonyuk egészen más, mint nekünk. Az igazi művészet számukra mitikus, szakrális, komolykodó, egy bizánci festményt százszor inkább kitesznek, mint egy Warholt. Magyarországon a szalonképességet súroló humor és a kortárs művészet furcsa találkozása közelebb áll az emberekhez.

– *Hogyan éli meg, amikor egy magyar politikus azzal jelenik meg önénél, hogy megvásárolná az őt ábrázoló alkotást?*

– Sehogy, ugyanis nem jelennek meg nálam politikusok. Jön valaki, megveszi az adott művet, elviszi, és nem árulja el, hogy magának vette vagy megbízásra, vagy netán elajándékozta. Az pedig végképp nem fordulhat elő, hogy bárki képet rendeljen tőlem önmagáról. Például Lázár Jánosnak valóban van egy festménye, amin Lázár János a mártélyi mocsárban korcsolyázik, közben piros hó esik reá, és Jákob lajtorjája csalogatja őt a világ csúcsának megmászására. De a mű nem úgy került hozzá, hogy besétált, és letette a pénzt, hanem úgy, hogy elkészült,

aztán valaki megvette, és később odaadta neki.

– *Van festménye, amitől nem hajlandó megválni?*

– Sokáig képtelen voltam eladni képet, mert olyan az, mintha az ember a gyermekét veszítené el. Aztán rájöttem, hogy nem elveszítem, hanem önálló életre kel. Úgyhogy minden festményem eladó. Kapitalizmusban élünk, én termelek a piacra, és akár Hitler, akár Sztálin, akár Jézus, akár Soros kopog be a műtermembe, kedvesen betessékelem, megkínálom kávéval, pohár borral, elbeszélgetek vele az életéről, majd becsomagolom a képet, s kikísérem. Aztán, fájdalom, de a művek zöméről azt sem tudom, láthatóak-e legalább egy magánlakás falán. Szerencsére az aktuális tartózkodási helyüktől függetlenül szabadok ők, hordozzák a maguk szuverén tartalmát, a saját sztorijukat, és attól nem lesznek se többek, se kevesebbek, ha éppen egy raktárba vagy egy politikushoz kerülnek. Egyébként olyanról is tudok, hogy egy politikus az ellenfeléről készült képet tart az irodájában, s naponta gyönyörködik a másik groteszkségében.

– *Ki a modell és ki a műélvező?*

– Nincs felhatalmazásom közölni. És nem is igazán fontos.

– *Az egykor az örömlányokkal az Adrián jachtoló Borkai Zsolt szerelmi bánatát ábrázoló mű gazdára talált?*

– Megvásárolták. De hogy kinél van, fogalmam sincs. Kétlem, hogy Borkai expolgármester otthonának fényét emeli az alkotás.

– *Olvasom, hogy a Schmidt Szűz Mária és kisdede, Ungár Péter a NER templomában című tablóra maga*

Ungár Péter jelentkezett be vevőnek. Létrejött az üzlet?

– Megvalósult a tranzakció egy közvetítő által, és tudtommal a mű kikerült Ungár Péternél. Öröndetes és vicces hír. Maga a kép is vicces, hiszen a Szűz és gyermeke kék és narancs kombinációban jelenik meg a vásznon, vagyis egymásnak feszül, mégis egységet alkot a liberalizmus színe és a Fidesz színe, szimbolizálva, hogy mily mélyen szereti egymást ez a két ember. Csodálatos találkozás, minél több ilyen jön létre a világban, társadalmunk annál békésebbé válik, annál közelebb kerül a gyógyultság állapotához.

– Az árképzésnél figyelembe veszi, hogy mennyire jómódú a kép főszereplője? Teszem azt, az Ungár Pétertől, az ország egyik leggazdagabb családjának sarjáról készült alkotás vastagabb tétel, mint egy bérből élő Karácsony Gergely?

– A legkevésbé sem. A kép árát alapvetően a mérete határozza meg, emellett az ereje, kvalitása, története, mélysége.

– A főszereplő eladhatósága szempont a témaválasztásnál?

– A szempont kizárólag az, hogy a főszereplő mennyire határozza meg tetteivel, ideológiájával, történeteivel az életünket, gondolkodásunkat, identitásunkat. Egyfajta saját civil híradóként, álnaiv történelemértelmezésként, dadaista népmesesorozatként vagy szociológiai vizuális diverzióként működik ez.

– A saját kedvenceit többször is megfesti.

– A kedvencség kevés, mondom, az az elsődleges, hogy az illető meny-

nyire befolyásolja az életünket. Sok művem van Orbánról, Áderről, Trumpról, Putyinról és így tovább, de mindegyiknek más a megközelítése, története, hangsúlya. És időnként sorra kerülnek kevésbé ismert közéleti szereplők is, mint Németh Szilárd, aki ugyanakkor mutatós, beszédes, tipikus figurája egy korszak hatalmi gárdájának.

– Balerinát csinált a korpulens rezszibiztosból.

– Hát lehet őt másként ábrázolni, mint ahogy cirkuszban táncol, pukedlizik, rúdon forog?! Hatalmas ember, aki a hatalmat képviseli, ugyanakkor a politikai üzeneteiben szervilitást, simulékonyságot mutat, akár Chagall cirkuszi jelenetének hősei. Szeretem azt a képet.

– Minden képét szereti?

– Az ember minden gyerekét szereti.

– Volt műve, amit megsemmisített, mert nem találta elég jónak?

– Ha kipattan az alapötlet, nekiálllok, munka közben jönnek még ideák, és egyszer csak elkészül a mű. Ekkor kiteszem a falra, nézegetem, gondolkodom rajta, hagyom leülepedni magamban, hogy eldönthessem, elég találó-e. Ha nem, belejavítok. Ritka, hogy teljesen átfestem.

– Egy főpolgármesteres műnek a címét írta át. Van az a tán 2016-os kép, hogy Karácsony Gergely a humanizmus Mike Tysonjaként ringbe száll Matisse margarétái között. Aztán jött a 2018-as önkormányzati választás, melynek másnapján már ez volt a cím: Karácsony Holyfield Gergely a megafon általi fülleharapás ellenére

állja a sarat Tarlós Tyson István ellen Matisse margarétái között. Élhet egy mű két címmel?

– Igazi cím mindig csak egy van, az, amit a hátoldalra írok. Az a fix, az az örök. Az említett esetben a Facebook-látogatók számára aktualizáltam az alkotás mögötti sztorit. Máskor meg a közönséget kértem, adjon végleges címet annak a képemnek, mely az „Orbán Viktor váratlanul találkozik Orbán Viktorral” munkacímen futott, és egy piros Orbán Viktor néz rajta farkasszemet egy kék Orbán Viktorral. Szépen mobilizálódott is a közösségi háló népe, remek ötletekkel álltak elő, a számos kiváló pályamunka közül az „Orbán Viktor megtekinti a róla mintázott társadalmi egyenlőség és igazságosság szobrát a Városligetben” javaslatot választottam. A győztest egy albummal jutalmaztam, nevét közzétettem. Az akció azt volt hivatott demonstrálni, hogy mások kreativitásának becsatornázása segíthet, hogy egy közösségi történet még közösségibbé váljon, vagyis hogy a gyógyszer még inkább gyógyítson.

– Jobbára klasszikus festményekre rímelnék a politikusainkról készült képei. Minek alapján párosít?

– Folyamatosan vágyódom a művészet örök és szűzi vadászmezejére, kiállításokat látogatok, műveket nézek az interneten, tanulmányokat olvasok. Ugyanakkor naponta szembejön a politika, hiszen figyelem a híreket, a közéleti eseményeket. És időnként egy-egy konkrét klasszikus mű összekapcsolódik egy-egy konkrét friss hírrel és annak szereplőjével, és e kettőből főzök valami olyasmit, ami pikánsan kelet-európai és jóízű, vagyis gulyás. Minden képem

sztori. Például pár éve megpillantottam Max Beckmann trombitás, fürdőköpenyes önarcképét, ami azon nyomban Kövér László kemény elkötelezettségét és rendfenntartó attitűdjét juttatta eszembe, valamint a rendszerváltás környékéről a *Szitytyakürt* című újságot. Ebből született az a kép, melyen Beckmann trombitája nem más, mint a *Szitytyakürt* Kövér László kezében, amit a házelnök megfúj, és ezzel hadba hívja övéit. A groteskséget fokozza, hogy Kövér orra és szája között ott az a hatalmas bajusz, amitől kürtöt megfújni alaptól lehetetlen. Egy másik alkalommal bohóchalat láttam az interneten, ami rendkívül szép és aranyos jószág, ráadásul narancssárga, és nem tudott nem az jutni az eszembe, hogy az államfőnk mennyire szeret horgászni, és hát az ő színe is a narancs. Plusz egyik se szokott mosolyogni, mármint se a horgászhal, se Áder János. Megfestettem a mosolygó Áder Jánost, akiből e ritka reakciót, a mosolyt, az váltotta ki, hogy gyorsan aláírt mindenféle törvényt, majd a jól végzett munka örömeivel elrohant a zalaigriceai horgászversenyre, ahol kifogott egy bohóchalat, de nem ám akármilyet, hanem felfújhatósat, és eksztázisában nem vette észre, hogy magukat óriási gumicáppákkal fedező, az aláírt törvények által hátrányos helyzetbe hozott tanárok épp megtámadják őt hátulról.

– Érdekli, befolyásolja, hogy mit gondolnak önről azok, akiket megfest?

– Különösebben nem, ugyanis a műveim egyrészt az én egyéni reflexióim, másrészt sosem légből kapott vagdalódzások, sosem szélsőségesség-

get sugalló hazugságok, hanem mindig valódi sztorikon alapulnak: beleolvasom magam a politikus életébe, és annak egy eseményét, valamint a személyiséget művészi párhuzamba vagy épp kontrasztba helyezem, miáltal az illető egyénisége, szerepe szimbolikus jelentést nyer. Átgondolt, meggondolt, kiérlelt, és semmiképpen sem esetleges művekről beszélünk. Természetesen örülök a visszajelzésnek, annak különösen, ha a görbe tükör láttán elsőre berág az illető, aztán mégis elfogadja, netán megszereti a művet. Akadnak, akikről azt hinnénk, felettébb sértődékenyek, netán fekete autójukkal kapásból keresztülhajtanak rajtam az utcán, ezért olykor óvatosabban megyek át az úton, de néha az is kiderül, hogy egyesek rá se bagóznak a műre, vagy netán értik az iróniát, s még mulattatja is őket. A kedvenceim azok, akik hatalmas megtiszteltetésként élik meg, hogy valaki megfestette őket, ám lelkük mélyén viaskodnak, hogy erre most hogyan is kell reagálni.

– *Nem egyszerű a megfejtés, hiszen noha hülyét csinál belőlük, egyúttal meg is emeli őket, eleve azzal, hogy érvényes karikatúra kizárólag arról készíthető, akinek van karakteres arca, nem?*

– Hát persze. És ahogy múlnak az évek, rájönnek, hogy róluk olyan nagyon sok festmény, pláne izgalmas festmény nem készül ebben az életben. Azért az mégiscsak valami, hogy valaki megfogalmazza őket, netán albumba, kiállításra kerül a fizimiskájuk.

– *Róluk szólnak a hírek, azok nagyobb ütnek, mint egy műalkotás.*

– A hír elmúlik egyetlen nap alatt, míg a festmény, ha nem is üt rögtön hatalmasat, tartós, idővel egyre csak érik.

– *Ön a festészet mellett szépíróként és zenészként is alkot. Pár éve biza-kodva arról mesélt egy interjúban, hogy az idehaza underground körökben kultikus olvasmánynak számító Lomtalanítás című regényét kiadták Kínában. Hasított vele?*

– Nem lett egetverő siker, illetve az lett, hiszen nyolcvanezres példányszámú irodalmi lapban és milliós példányszámú napilapokban közöltek belőle szemelvényeket, írtak róla kritikákat, és további két kötetre szerződött velem a kiadó. Ezzel szemben itthon annak ellenére sem tört ki az undergroundból a mű, hogy elfogyott mind a négyezer példány, készült belőle hangjáték, és DJ-k használták fel egyes részeit. Kéne még egy kiadás, de nincs rá jelentkező.

– *Miért nincs?*

– Tudja a fene.

– *A Tudósok nevű jazz-punk-avantgárd zenekara is az undergroundban él, tévében, rádióban nem hallani. Miért?*

– Mert a zenei ízlés tudatos elbutítása zajlik Magyarországon, amit a Petőfi rádió és a hasonló médiumok végeznek, végtelen kárt okozva a magyar kultúrának. Ez az oka annak, hogy a tevékenységünk jóformán ismeretlen a mai fiatalok előtt. Kizárólag a nyugati tömegkultúra harmadosztályú produkcióit kopírozó kommerszet nyomják, abból is a bénábbat, a tehetségtelegebbet.

– *A tömegtermékből van könnyű pénz.*

– Pénz van így is, úgy is. Inkább arról van szó, hogy minél sztereotípbabb zenét játszanak, annál több a hallgató, és annál több hallgatónak olvashatók be a szintén végtelenül lebutított, hazugságokkal telezsúfolt hírek. Vagyis igénytelen zenével érhető el a legteljesebb politikai hatás. Egyszerű, hatékony, viszont a kultúrára nézve halálos recept ez.

– *Amíg olyan szövegeket ír, mint a Bevándorló bluesban, esély sincs arra, hogy befér a Petőfibe.*

– Mi azzal a baj?

– *„Höhöhö, elveszem a munkádat, és elveszem a házat, és elveszem a csajodat, és elveszem az álmodat, mert én rafinált bevándorló vagyok, mert én egy szemét bevándorló vagyok, mert én egy céltudatos bevándorló, mert én egy gazdag bevándorló vagyok.”*

– Ezt mondja a kormány is, nem?

– *Csak irónia nélkül.*

– Minden nem stimmelhet.

– *A Tudósok legklasszikusabb dala, mely a Basszá! címet viseli, szintén nem kompatibilis a jelen keresztény kurzussal és annak közszolgálati médiájával. Miközben ön „nemzeti fohászként, nulladik zsoltárként, nemzetmegtartó szent erőnk imádságaként” szokott hivatkozni a műre.*

– Hiszen annak tartom.

– *Ösztönös.*

– Az.

– *Három és fél évtizede alakult a zenekar, melybe eleve olyan tagokat keresett, akik nem tudnak zenélni,*

akiket az ösztönösség irányít. Miért ez volt a szempont?

– Tinédzser koromtól számos zenei stílusban megmerítkeztem, még kísérleti komolyzenével is próbálkoztam. Aztán leszolgáltam tizenhárom és fél hónapot a Jugoszláv Néphadseregben, ahol arra jutottam, hogy az ország valósága a racionalitás talaján állva nem írható le, más eszközzel van szükségünk. Ezért ösztöntudósokat gyűjtöttem magam köré, lokális energiák legkreatívabb, legszélsőségesebb figuráit. Értsd: örültekből alakítottam zenekart. Idővel persze változott a felállás, és az ösztönösség mellett jellemzőnkké vált a professzionális hangszerkezelés is, így elég hamar képesek lettünk tökéletesen kifejtetni zenei mondanivalónkat.

– *A digitális kultúra elterjedése nem jött jól az altervilágban nyomuló Tudósoknak.*

– A digitális kultúra azt hazudja, hogy minden ott a kezéd ügyében, miközben épp a lényeg nincs ott. Iszonyatos hír- és szolgáltatásdömping ömlik ránk, látszólag ingyenesen, látszólag végtelen mennyiségben és végtelen formában elérhetően, ám a rengeteg hulladék elfedi az értéket. Régen szájhagyomány útján megplakátokon eljutott az emberekhez, hogy például hol lesz Tudósok-koncert, és az miért fontos. Ma viszont százával jön szembe a neten a rengeteg program, és a közönség zömének fogalma sincs, mi érték, s mi nem. Látszólag demokratikus világban élünk, ahol látszólag minden van, és mindent lehet, de ha jobban belegondolsz, rájössz, hogy aki a piacon harmadosztályú lehetőségekhez fér hozzá, annak esélye sincs megmutatni magát.

- *Kinek volna a dolga segíteni?*
- A kultúrpolitikának.
- *Megfordult a fejében, hogy kultúrpolitikusnak áll?*
- Sose.
- *Társadalomsebészként definiálja önmagát, minden művével politizál.*
- Az más. Olyan a karakterem, hogy nem lennék képes pártos nyáj-szellemmel azonosulni, azt kiszolgálni. Kívülállóként érzem jól magam, így vagyok szabad, így tudom kibontakoztatni az egyéniségeimet.
- *A Kétfarkú Kutyaival passzolnának egymáshoz.*
- Néha a hasonlókat is nehéz összekötni. Viszont az egymástól független tetteinkkel akaratlanul is erősíthetjük a másikat.
- *Megeshet önnel, hogy kéri felvételt a Magyar Művészeti Akadémiába?*
- Muhaha. Állami fizetéssel plusz nyugdíjbiztosítással plusz valamely díj odaítélésével plusz fegyvernek a halántékomhoz szorításával sem tudnának rávenni a belépési nyilatkozat aláírására. De ilyen igény szerencsére az MMA vezetése részéről sem vetődik fel, mi több, ha netán olvassák ezt az interjút, pusztán az ötlet láttán is féltő, hogy sokkos, netán életveszélyes állapotba kerülnek. Inkább védem az egészségüket azzal, hogy nem merészkedem a közelükbe.
- *Kizárt, hogy értelmes süil ki abból, ha a bármit szárnyas oltárrá alakító ultrakonzervatív művészek beszélgetni kezdenek az ezt a tematikát a Schmidt Szűz Mária és kisdede, Ungár Péter a NER templomában című tablóval karcoló drMáriással?*

– Teljesen kizárt. Az MMA egy kifejezetten idős szakemberekből álló, kicsit sértődött társaság, melynek mentalitása antagonisztikus ellentétben áll azzal, amit az én aktuális, cinikus, kritikus, mindent felforgató tevékenységem képvisel.

– *Ötven-hatvan év múlva mit mond majd az utókor az ön képeire, zenéire, szépírásaira?*

– Nem izgat. A művész a jelenben él, a jelenben kell kibontakoztatnia magát, a jelenben kell hatnia. Ettől persze az alkotásai lehetnek érdekes évtizedek múlva is. Az mindenesetre biztos, hogy amit én és a hozzám hasonlóknak csinálnak, azt múzeumok meg nem vásárolják, hivatásos művészettörténészek nem kanonizálják, inkább féltékenységgel, értetlenséggel és szomorú csenddel borítják. Ha így folytatják ezek az alakok, ötven-hatvan év múlva még művészettörténet sem lesz. Igazából most sincs. Hol az a művészettörténész, aki meg merné mondani, ma Magyarországon mi a kortárs művészet, és ki az a húsz kortárs művész, aki relevánsnak tekinthető, aki kvalitásos, aki hatással bír. Nincs az a művészettörténész, nincs az a kurátor, aki venné ehhez a bátorságot. Inkább menekülnek, tudván, akit kihagynak, az megsértődik a kihagyóra, sértődések és kirekesztések végtelen láncolata indul el, melybe a sértettek és a sértők körei is bekapcsolódnak, s totálisan átláthatatlanná teszik a már most is átláthatatlan helyzetet. Marad a fájdalommentes megoldás: átvenni közepesen unalmas külföldi kiállításokat, valamint rég lezárult viták eredményeként állítani ki kerámiákat, fotográfiákat, unalmas festményeket. A magyar múzeum-

rendszer pénzfüggő, az intézményvezetők legfőbb feladata forrásért kuncsorogni. Ami kizárja, hogy autonóm módon gondolkodó emberek irányadó művészeti felfogást jeleníthessenek meg az intézményükben. Maga a rendszer oly messze áll bármi értelmestől, hogy tán nem is érdemes belekezdeni a változtatásba. Pláne a mai világban, ahol leginkább bizalmi és politikai alapon neveznek ki minden vezetőt, akik aztán félnek kockáztatni, félnek bátor, izgalmas, szókimondó, tabukat feszegető, megkérdőjelező kiállításokat bevállalni. Vagyis biztosított a tökéletesen letamponozott unalom. Nem tudom, mikor lesz ez jobb.

– 6589-ben.

– Nincs túl közel.

46

– *Az ön minapi képének leírásából kölcsönzöm az évszámot. A mű címe: „Orbán Viktor jedi lovagként megmenti Baby Yodát a koronavírusról. A sztori: „6589-et írunk. A koronavírus elpusztította a föld népességének jelentős részét, amelyet azóta intergalaktikus migránsok népesítettek be. Az Európai Parlamentben a Sötét erő végső csapást kíván mérni Magyarországra a vírus felerősített változatának bevetésével, azonban Orbán jedi lovag Viktornak az utolsó pillanatban mentő ötlete támad: megkereszteli hipós vízben Baby Yoda képviselőt az Európai Parlament fürdőjében ülésük szünetében, ami annyira megtetszik a kis hősnek, hogy hamarosan divatmozgalmat csinál a keresztelésből, így a többi intergalaktikus harcos is hamarosan követi őt, s olyan erős mozgalom má válnak, amely végül megnyeri a Csillagok háborúját, megmentve*

Magyarországot, Európát és a komplottt Intergalaktikus Világot. Seregüket azóta a Szent Korona Hipós Védelmezői Rendjének nevezik, akik a szent tisztasághoz való hűségük jeléül máig mindenbe és mindenre hipót öntenek, amihez csak nyúlnak, így például a kezükre, ruhájukra, de még a francia pezsgőjükbe is, mert így garantáltan és végérvényesen megmenekülnek minden rossztól.”
Hisz a hipóban?

– Mélyen hiszek benne. A hipó remek anyag. Migránsra is jó, vírusra is jó.

– *A vírusról több képet is festett.*

– Mert végtelenül inspirál. A pandémia egészen különleges pszichés állapotot, világvége-hangulatot hozott el, amihez hasonlót még a közelmúltban sem tudtunk volna elképzelni. Először azt festettem meg, hogy a bérházban, ahol lakom, hogyan reagálnak az emberek a karanténra: házibulit csapnak, ahol van, aki szeretkezik, van, aki iszik, van, aki imádkozik, van, aki kuncsorog, van, aki bilibe ürít a vírustól való megszabadulás reményében; táncolnak, s a kaszás is boldogan közeledik. Aztán megfestettem a közös karanténunk ikonjait: Müller Cecíliát, Gyórfi Pált és a többieket. A sort egy csodálatos békeaktussal zártam, melyben Orbán Viktor és Soros György összeborul annak érdekében, hogy együtt virágoztassák fel Magyarországot, és ennek nyomán mindketten a paradicsomba jutnak. Valóság ez, egyúttal teljes irracionális. Abszurd, dadaista, vagyis a mi kis világunk tökéletes leképeződése. Az én dolgom pusztán annyi volt most is, hogy mindezt viccesen prezentáljam. Hiszen abban van a gyógyulás.

A koncept ereje

Szalay Péter munkáiról

*Oltsd ki szemem: én mégis látva látlak,
tömd be fülem: én hallom hangtalan szád.
Rainer Maria Rilke: Az áhítat könyve*

Minden érzékelési mód közül leginkább a látásunk kitüntetett filozófiai szempontból. Már Platón is a szép, jó és igaz ideáinak szemléletét helyezi lakomája középpontjába, Szent Pál az Örökkévaló színéről színre látását ígéri, és mi is azt mondjuk, „Nézd!”, ha valamit el akarunk magyarázni.

A konceptuális műveket nem a testi szemekkel kell nézni. A klasszikus képzőművészetten nevelkedett, a kifejezés formájára érzékeny befogadó számára akár üresek is lehetnek ezek az alkotások. Mit lehet a testi értelemben vett látvány alapján kezdeni egy ikozaéder alakú focilabdával, egy tonfához erősített sarlóval vagy akár egy MMA feliratú bokszerral?

A testi látás meghaladása áll Szalay Péter művészetének a középpontjában, erre utal a *Diogenész lámpása* című mű, egyfajta ars poeticaként; a távcsőbe állított égő gyertyák kiegészítenék a szemünket, de metaforaként éppen ott gyújtának fényt, ahol az antik, cinikus gondolkodó leginkább kereste.

Vannak művei, amelyek kölcsönösen egymást magyarázzák és kiegészítik. Az *Óraszerkezet* egyedi mutatóival, a *Hosszú* expozíciós idővel készült felvétel és a *24 órás szobor* mind ugyanarról az egyedi jelenségről, az önmagába visszatérő, több középpontos forgómozgásról és ennek megörökítéséről, az idő térbe, azaz tárgyakba kötéséről szól. Ugyanígy az idő fogalmát próbálja megfogni a *Statikus idő* című szobor, amelyen a mutatók és az óraszerkezet viszonya megfordul, és ez utóbbi fordul el lassan.

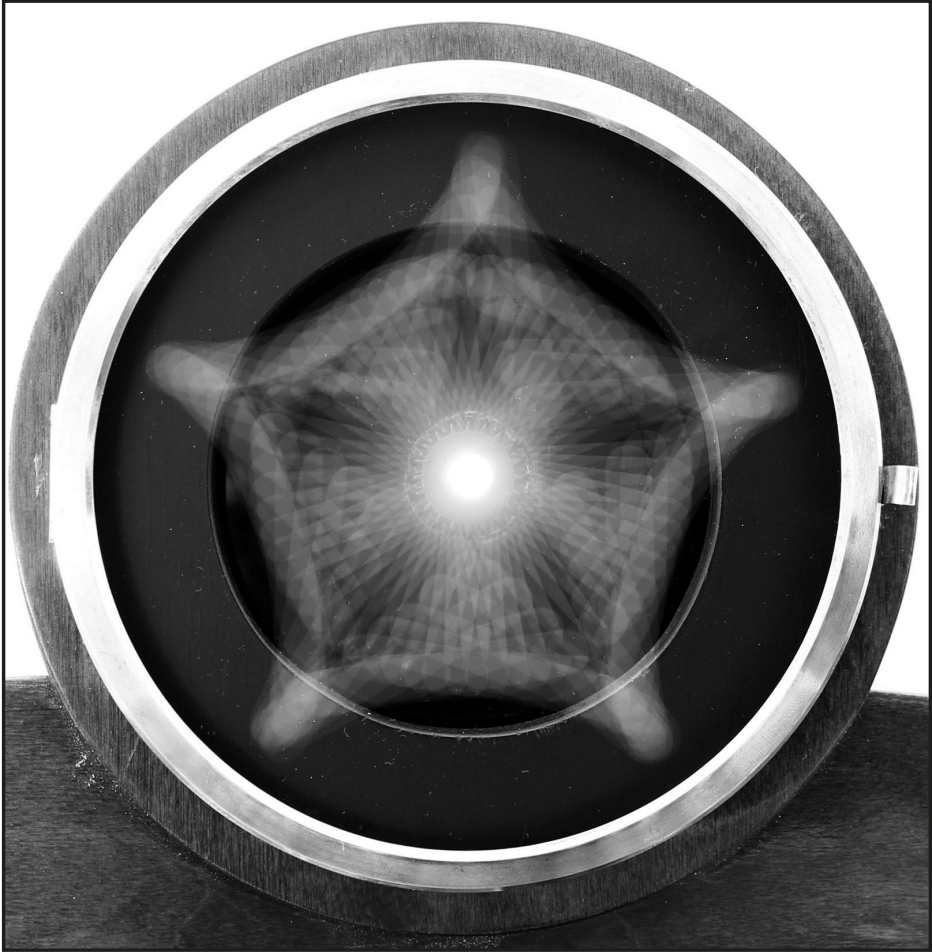
A legizgalmasabb művek azonban azok, amelyek a szemhez és az értelelemhez egyszerre szólnak. A *Kettős látás sorozatban* jól ismert porcelánfigurák kétszereződnek meg, mintha egy láthatatlan tükör vágná ketté és duplikálná őket. A futballista és a kisfiú unalomig ismert közhelyszerű szobra kibővül egy nem látható, de nagyon is érzékelhető szimmetriasíkkal. Ezzel a megoldással a művek képesek egyszerre előállítani a testi és a szellemi képet.

Ezt a gondolatot viszik tovább *A felszínen* című sorozat tagjai. Itt is porcelánfigurákat látunk, amelyeken alumínium-szulfát-kristályok nőnek. Rájuk tapadnak, és elfedik a formájukat, ahogy az emlékek és értelmezések telep-szenek a tárgyakra, fáradságos munkával kell megtisztítanunk őket – eddig a klasszikus művészettörténet, de itt valami más is történik. Az új kristályos szobrok a szó egyedi és különleges értelmében szépek, valami új minőséget képviselnek. Ez az újdonság a saját esztétikai jogán létezik, ahogy erre azok a 3D-nyomatással készült, kikristályosított verziók is rámutatnak, melyeknek alapjául szolgáltak. A tárgyakra lassan (értelmezési) rétegek rakódnak, elfedve és teljesen megváltoztatva őket.

Gárdonyi László

Szalay Péter: A felszínen

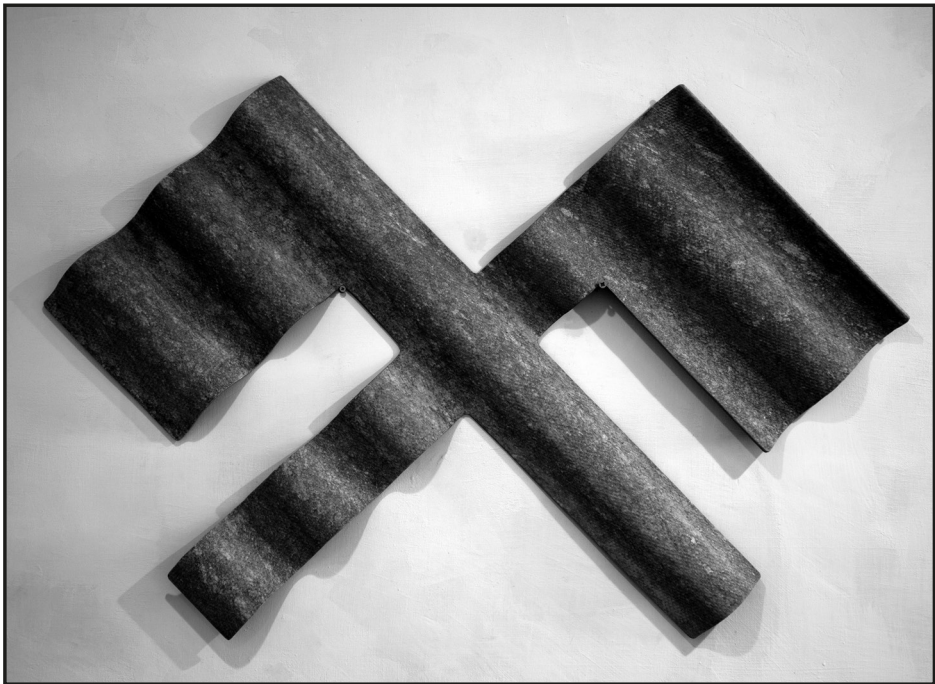
49

Szalay Péter: Óraszerkezet

Szalay Péter: 24 órás szobor

50

Szalay Péter: Zászlók

Szalay Péter: Óraszerkezet

Oligarchák nincsenek, maffiózók csak voltak

(Adalékok a magyar rendszerváltás értelmezéséhez)

I.

*Ki kezdett el először oligarcházni? A kifejezés története Arisztotelészig megy vissza: nála szerepel a fogalom, mint a demokrácia ellenpárja. Nála annyit jelentett, hogy „a vagyonosok gyakorolják az államvezetést”. A magyar történelemírás is használta ezt az elnevezést, ami azután beépült az iskolai alapszókincsbe, de némileg más értelmezéssel. Mint azt minden középiskolás diák megtanulja, az oligarcha megnevezés a magyar történelemben egy nagyobb országrészen önhatalmúlag uralkodó főnemest, *kiskirályt* jelentett. Magyarországon az oligarchák fénykora a tatárjárás és Csák Máté halála közötti időszakban volt, a 14. században, amikor a király a tatárok újabb támadásától félve engedélyezte, hogy „magánvárak” épüljenek. Nem kellett sok idő ahhoz, hogy e várak tulajdonosai felismerjék, hogy erődítményeik a király erejével szemben is megvédik őket. A legnagyobb birtokosok egymással versengve építették a várakat, lemaradni pedig életveszélyes volt, mert aki nem tudott lépést tartani, az könnyen elveszíthette relatív önállóságát, és egy nála hatalmasabb úr szolgálatába kellett állnia. Ezt a korszakot néha „feudális anarchiának” is nevezik, utalva a központi (királyi) hatalom meggyengülésére. A történelemtudomány ebből a korszakból tizenhárom kiskirályt – más*

korabeli elnevezéssel: *tartományúrt* – tart név szerint nyilván.

Ilyesmi 1990 után soha nem történt, a Budapesten székelő kormány kezéből egyetlen pillanatra sem csúszott ki a hatalom. Arra ugyan bőven akadt példa – legalábbis az anekdoták szerint –, hogy egy-egy helyi nagyvállalkozó gazdasági értelemben „élet és halál” ura volt a saját megyéjében, de arra senki nem vettemedett, hogy függetlenítse magát a parlamenti többséggel rendelkező kormánytól. Éppen ellenkezőleg, ez a helyi „hűbérurak” a mindenkori kormányfő helyi megbízottjaiként működtek – hasonló módon ahhoz, ahogy 1956 után néhány megyei párttitkárnak sikerült az átlagosnál több hatalmat szereznie. Ilyen politikus volt Pap János, aki 1965 és 1985 között Veszprém megyét irányította, vagy a szegedi Komócsin Zoltán, aki 1974 és 1985 között volt megyei első titkár.

A korábban említett történeti példák is jelzik, hogy az oligarchikus hatalmi struktúra kialakulásának van egy fontos feltétele: a vérségi alapon működő klánok létezése. Az olyan roppant kiterjedésű országokban, mint Oroszország, Kína vagy Kazahsztán, az oligarcha megjelölés egypár évig valóban helyénvaló *volt*. Jurij Luzskov, aki 1990–2010 között az egymást követő elnököktől és kormányoktól független ura volt Moszk-

vának, vagy Borisz Abramovics, aki 2000–2008 között a Magyarországnál hétszer nagyobb területű Csukcsföld kormányzója, majd 2013 nyaráig a csukcsföldi parlament elnöke volt, ebben az értelemben sokkal volt oligarchának, vagyis kiskirálynak nevezhető. De hosszabb időn keresztül Putyin elnökkel szemben egyetlen orosz politikai-gazdasági szereplő sem volt képes hatalmát megtartani, pláne erősíteni. Moszkvától és Putyin elnöktől független kiskirályok csak a Kaukázus vidékén, Csecsenföldön, Dagesztánban és Ingusföldön tudtak valamit megőrizni korábbi hatalmukból – jórészt azért, mert ott még a 21. század elején is fennmaradtak a rokonsági alapon számontartott és területileg is elkülönülő fő- és alkánok (miként Kazahsztánban).

Hazai kontextusban – ha már idegen szavakat akarunk segítségül hívni – a politikához közel álló nagytőkésekre nem az *oligarcha*, hanem a *plutokrata* megnevezés lenne inkább a megfelelő. Az Idegen szavak szótára által megadott értelmezés (plutokrata = vagyona folytán politikai hatalommal rendelkező személy) kétségtelenül ráillik a magyar nagyvállalati és pénzvilág számos szereplőjére. Ám az is igaz persze, hogy a leggazdagabb magyar üzletembereknek is csak minimális befolyásuk volt és van az ország politikai életére. És tegyük hozzá: kelet-európai összehasonlításban még a leggazdagabb magyarok sem *annyira* gazdagok. A *Forbes* magazin listáján 2020-ban egyetlen magyar sem szerepelt az első ezer szupergazdag között, míg az ukránok egy, a csehek négy, a lengyelek három fővel képviseltették magukat. Az orosz milliárdosok közül tíznek az első százba is sikerült bekerülnie.

A politikai köznyelv azonban mégis az oligarcha kifejezés mellett kötött ki (noha egyes szerzők használták a „vörösbaró” és a „zöldbaró” megjelölést is). A jobboldal a baloldal nagytőkéseire, a baloldal a Fidesz üzleti holdudvarára utal, a Jobbik és az LMP pedig szinte válogatás nélkül tüzel minden magyar nagytőkésre, és folyamatosan leoligarcházza őket. A 2010-es választások éjszakáján Orbán Viktor első nyilatkozatában is használta ezt a kifejezést: „A magyarok ma rendszert buktattak, és újat alapítottak. A nemzeti együttműködés rendszerét alapították meg az oligarchák uralma helyett.” Hogy ez Orbán részéről nem véletlen elszólás volt, azt az is jelezte, hogy két évvel később – nyilvánvalóan Gyurcsány Ferencre utalva – ugyanezt ismét elmondta az Országgyűlésben: „A mi felfogásunk szerint oligarcha az a milliárdos, aki közvetlen politikai hatalmat is kíván szerezni a gazdasági súlya mellé, s az ország fontos ügyeinek eldöntését is saját hatáskörébe akarja vonni. [...] ennek több módja is van; elfoglal például egy pártot, megválasztják pártelnöknek, vagy miniszterelnökké választják, s egy adott parlamenti többség támogatásával egy kézbe kerül a milliárd és a politikai hatalom.” Az oligarcházás előkerült a 2018-as választási kampányban is. A Jobbik például már 2017 tavaszán arról beszélt, hogy szükség van oligarchaadóra, amelyet a 300 millió forintot meghaladó éves vagyongyarapodás esetén kellene befizetni.

A tények egyértelműen mutatják, hogy a posztszocialista országok többségében a gazdasági és politikai hatalmasságok közötti viszony éppen a fordítottja volt annak, amit

az „oligarcha” vagy a „plutokrata” kifejezés sugall. Kínában, Oroszországban, Mexikóban és Magyarországon is mindig egy viszonylag szűk politikai csoport juttatta előnyös gazdasági pozíciókhoz saját embereit, családtagjait, és nem az történt, hogy megerősödött oligarchák a gazdasági hatalom után megszerezték a politikai hatalmat is. Ilyen változásra egyértelműen kimutatható módon csak Ukrajnában és – meglepetésre – Csehországban került sor. Porosenko ukrán elnök már egyike volt az ország leggazdagabb üzletembereinek, amikor 2009-ben első alkalommal miniszteri tárcát kapott, majd 2014-ben a hatalmas ország elnöke lett. Csehországban az ország második leggazdagabb üzletembereként lett pénzügyminiszter és egyben miniszterelnök-helyettes Andrej Babiš. 2010 után jelentős szerepet játszott Moldova életében egy Moszkva-barát helyi oligarcha, Vladimir Plahotniuc, aki egyidejűleg bírt jelentős érdekeltséggel az olajiparban, a bank- és a szállodaszektorban stb. Legfontosabb politikai tisztsége a Moldovai Demokrata Pártban betöltött elnöki funkciója volt. (2019 nyarán külföldre menekült.)

Legalább három oka volt annak, hogy nálunk – a fentebb idézett ellenpéldákkal szemben – nem került az állami vagyon oligarchák kezébe:

1. Akadályt jelentett az európai uniós csatlakozás, ami piacbarát, versenypárti jogi és intézményi megoldásokat kényszerített rá az országra.

2. Fontos különbség, hogy nálunk nincsenek monopoljárdékat biztosító nyersanyaglelőhelyek, ezért a privatizáció során a vetélkedés más területekre koncentráldott.

3. Akadályozta az oligarchikus struktúrák kialakulását, hogy a magyar gazdaság nyitott, a piac kicsi, ezért a versenytől nem lehet elzárni a hazai vállalatokat, bármennyire szeretnék is ezt a tulajdonosok.

Másképpen fogalmazva, a privatizáció során nálunk is lehetett szerezni nagy vagyont pusztán politikai támogatással, de megtartani már csak hatékony működéssel lehetett.

II.

Dezső András *Maffiózók mackónadrágban* címmel megjelent, több mint 400 oldal terjedelmű oknyomozó riportkönyve hiánypótló mű (Bp., 2019, 21. Század Kiadó). Óriási segítséget nyújt abban, hogy a tényeket, sztorikat és mendemondákat ismerő, tájékozott olvasó rendet tegyen a saját fejében (mint e sorok írója is). Merthogy a szervezett bűnözés és az ellene irányuló bűnüldözés egyik sajátos következménye az idősíkok egymásba csúsztatása: a bűncselekmények, az igazság feltárása és a jogerős ítélet megszületése között évek, évtizedek is eltelhetnek. A legjobb példa erre a Fenyő-gyilkosság, amely 1998-ban, huszonekét évvel ezelőtt történt, de még most is tart a felbujtással meggyanúsított Gyárfás Tamás pere. De jó példa a Vizoviczki-ügy is, amely érdemét tekintve már 2012-ben lezárult, amikor a negyedszázados maffiózómúltsal rendelkező vendéglátószektort őrizetbe vették, ám az őt 2005-ben (!) segítő hét korrupt rendőrtiszt és tizenöt további tisztviselő ügyében jelenleg is zárt tárgyalás keretében folyik a per, és még mindig nem született jogerős ítélet. Ez az egyik oka annak, hogy mindannyiunk fejében összemósodik, hogy mi mikor történt, melyek

az ok-okozati összefüggések, hogy a politikai-intézményi rendszerváltás milyen mechanizmusokon keresztül és milyen súllyal kapcsolódott össze a magyarországi maffiák kialakulásával, megerősödésével és (po-éngyilkosként előrebocsátva e cikk végkövetkeztetését) a maffiavilág kimúlásával. Dezső könyve alapján haladjunk tehát időrendben.

Magánvagyonok halmozódnak. Egy igen-igen szűk, statisztikailag nem is mérhető társadalmi körben már alig egy évtizeddel a II. világháború után megkezdődött a gazdagodás. Az ötvenes és a hatvanas évek szocialista hiánygazdaságában a szűk körben engedélyezett, másodállás-ként gyakorolt magánorvosi praxis, a kiemelkedő művészi teljesítmény, a maszek szerelő és kereskedelmi vállalkozások, a borraivalós/hálapénzes/csúszópénzes állások szaporodása, az élsport, a külföldi kiküldetés, ezekkel szoros összefüggésben az áru-, az arany- és a műkincscsempészlet volt a gyors gazdagodás útja. Ezzel párhuzamosan még a pártelithez tartozás jelentett átlagon felüli anyagi lehetőségeket. Miután a folyamat az elején tartott, kiugró vagyonok és vagyoni különbségek még nem léteztek. Az anyagi elit gazdagodásának inkább csak olyan jelképei lehettek, hogy ki lakhat budai nagypolgári lakásokban, kinek van balatoni üdülője, és ki utazhat időnként Nyugatra. A hetvenes és nyolcvanas években a sport és a kiküldetés mellett/helyett már vállalkozói, ezen belül főleg kisvállalkozói gazdagodási utak is megnyíltak. Olyan körök vagyonsodtak, amelyeket a politikai, de az értelmiségi elit is kicsit lesajnált: a butikosnak, a trafikosnak, a zöldsé-

gesnek, a sikerebb GMK-k alapítóinak vagy a balatoni lángossütőnek állt a zászló.

Az 1960-as évek elején végbement téészesítés nyomán *faluhelyen* az egyéni gazdálkodás egészen visszaszorult, a szövetkezeti tagok és az állami gazdaságok alkalmazottai csak fél hektárnál kisebb földet kaptak meg egyéni művelésre. Ezt a földdarabot és a hozzá tartozó állatállományt nevezte a köznyelv háztájinak. Paradox módon az állampárt az 1967-es tsz- törvényben hirdette meg először széles körben, hogy szükség van erre a konstrukcióra, ugyanabban a törvényben, amely jogi értelemben annulálta az 1945. évi földreformot. Ekkor vezették be a tartós földhasználatot, valamint a háztáji üzemág fogalmát, ami lehetőséget adott a téészek és a háztájik szerves együttműködésére. Ez többnyire azt eredményezte, hogy a téészek szubvencionálták a háztájit. A falu jövedelmi viszonyainak meghatározó eleme volt az ingázás is, amely százezreket juttatott városi (többnyire ipari) munkahelyhez. A két folyamat úgy kapcsolódott össze, hogy a naponta vagy hetente ingázó, falun élő „munkások” – férfiak és nők egyaránt – fennmaradó idejükben mezőgazdasági munkát is végeztek, akár a háztájiban, akár a téészben. Tulajdonképpen a kétlaki élet két műszaknyi ledolgozott munkának felelt meg. Konrád György és Szelényi Iván korabeli becslése szerint a családtagokkal együtt a népesség negyede élte ezt az önkizsákmányoló életformát.

Az illegális jövedelemhez jutás csatornái szűkösek voltak – csak a tanyavilágra jellemző pálínkafőzés és a háztájiban termelt bor „pancsolása” kecsegtetett elfogadható mértékű

kockázat mellett viszonylag nagy jövedelemmel. Ezt és a bögrecsárdák működését elnézték a hatóságok, mert az állami és a szövetkezeti nagyüzemek hasonlóan cukorból csinálták a bort Budafokon és egyebütt „nagybani” kivitelezésben, főként szovjet exportra. Erről a hetvenes években a Bács-Kiskun megyét jól ismerő szociográfus, Zám Tibor írt többször is.

A tőkés piacgazdasághoz való viszozatérés a mezőgazdaságban csak az 1980-as években indult meg. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben sorra alakultak meg a gazdasági munkaközösségek és a bérleti vagy szerződéses alapon működő más szervezetek. Az 1967–68-as reformok fontos eredménye volt a tsz-ek megnövekedett önállósága, amely az ipari és szolgáltatási tevékenységre szakosodott ún. melléküzemágak és szakcsoportok gomba módra való szaporodásához vezetett. Ezek a vidéki kvázi magánvállalkozások részben a vagyonosodást segítették, részben menedzserképző iskolaként funkcionáltak. A megnövekedett falusi jövedelmek fő felhasználási terepe a családi házas építkezés volt. Ez köztudott volt, nem kellett és nem is lehetett volna titkolni.

Budapesten és a nagyobb városokban az 1968-as reform nem csupán a nagyvállalati menedzsment számára jelentett cezúrát, egyre tágabb teret kapott mindenféle magánkezdeményezés is. Olyanok is, amelyek kivételes, elszórt formákban korábban is léteztek (pl. vásárosok, szerencsejáték-automatákat működtető vendéglátóipari helyek). Előbb ezek, majd tízezrek választották a kisiparosságot, a szellemi szabadfoglalkozású státuszt, a ma-

szek életformát, miközben százezrek ingáztak az alkalmazotti és a félalkalmazotti lét határán. Fusizás, fizetővendég-látás, gebin, önelszámoló vendéglátóipari egység, gmk, vgmk, pjt – aki ezt a kort átélte, annak aligha szükséges e fogalmak bemutatása. Az 1980-as évek végén falun és városon összesen már egymilliónál is többen dolgoztak ezekben az új foglalkozási formákban.

Az alvilág megerősödése. A Budapest és a nagyobb vidéki városokban terjedő, fentebb bemutatott új vállalkozási formák egyfajta, korábban a szocialista tervgazdaságban nem ismert járadékszerzési lehetőséget jelentettek. Az átlagemberek jelentős része úgy érezhette, hogy ezek az új típusú, *hivatásos* üzletemberek meg a csempészárúkkal és valutával seftelő *alkalmi* vállalkozók – a szolgálati útlevéllel hivatalosan kiutazó magyar állampolgárok és a külföldről hazalátogató 1956-os kivándoroltak, a népszerű élsportolók – nem szorgalmuknak, tehetségüknek, hanem a pártállam intézményeihez való kötődéseiknek és/vagy a korrupciónak köszönhetik a gyors meggazdagodást. Jórészt ez így is történt. A bundázás például az NB I-es labdarúgók privilégiuma volt. A nyolcvanas évtizedben kétszer is napvilágra kerültek ilyen ügyek. Sok évvel később pedig Albert Flórián, a hatvanas évek futballszárja már kertelés nélkül így nyilatkozott: „Aki nem bundázott, az nem is igazi futballista! [...] Persze hogy voltak bundameccseink.” Azt azonban csak jóval 1990 után tudhatta meg a hazai közvélemény, hogy a politikai vezetésnek minderről pontos tudomása volt a klubokba beépített III/III-as

besúgókon (hivatalos szóhasználat: hálózati személyeken) keresztül.

Bár Dezső oknyomozó riportkönyvében erről nem esik szó, de a teljesség kedvéért röviden szólni kell az 1989 előtti időszak *fehérgalléros* (értsd: vállalatvezetői) bűnözéséről is. Minden ismeretünk szerint a meggazdagodásért elkövetett, nagy pénzeket megmozgató korrupciós bűncselekmények száma csak töredéke volt a 2000-es évek ügyeinek. A pártállami diktatúra egész rendszere úgy volt kiépítve, hogy a piactudás gyakorlatából ismert üzleti korrupció szándéka is csak egy nagyon szűk agyú és elbizakodott funkcionáriusban merülhetett fel. Egyébként is, a szocialista vállalatok vezetői alkalmazottak voltak, és nem tulajdonosok, így a jogtalanul megszerzett vállalati előnyből csak közvetett módon származhatott volna személyes hasznuk. A vállalati vezetőknek a szigorú külső ellenőrzésre is számítaniuk kellett. Minden vállalat és hivatal kettős ellenőrzés alatt állt (párt- és állami hierarchia). Ezen túlmenően a munkahelyek többségében titkos ügynökök, informátorok és belügyi összekötők működtek, a kiemelt fontosságú vállalatoknál és intézményeknél még szigorúan titkos állományú (SZT) tisztak is. Az állambiztonsági szolgálatok több százezer emberről vezettek nyilvántartásokat, a posta- és a telefonforgalom figyelése rutinszerűen zajlott, magánszemélyek ritkán utazhattak külföldre, ott nem tarthattak bankszámlát stb.

Arról azonban ritkán esett szó, hogy az állambiztonsági apparátusok által közvetlenül is befolyásolt külkereskedelem – mind az import, mind az export vonalán – mennyire

mélyen fertőzött volt az „alkotmányos költségek” logikájára épülő, nagy értékű korrupcióval. A magyar külkereskedők rendszeresen megvesztegették nyugati partnereiket, sok esetben pedig a tranzakciókat úgy kellett lebonyolítani, hogy a jutalék egy része a külföldön működő szövetséges kommunista pártokhoz, illetve politikai szervezetekhez jusson. Mindebből persze nem feltétlenül következett az, hogy a magyar külkereskedők személy szerint is törvénytelen úton gazdagodtak volna (bár erre is volt példa). Nagyságrendjét tekintve ezen ügyek közül kiemelkedett az ún. Russay-ügy, amelyben fény derült arra, hogy a *Mineralimpex* nyugdíjazott vezérigazgatójának 1986-ban bekövetkezett hirtelen halála után – az akkori időkben elképzelhetetlenül nagy összeg – 20 millió dollár maradt a bankszámláin.

Összességében persze az új megélhetési-tulajdonosi formák és a kivételképpen végbement korrupciós üzletek egyre jelentősebb egyéni többletjövedelmet eredményeztek, melynek elköltési formáit ezernyi törvény és szabály tiltotta, korlátozta. Alig volt lehetőség cégalapításra, ingatlanvásárlásra, egyáltalán nem lehetett legálisan pénzt külföldön befektetni, a banki reálkamatok alig biztosítottak hasznot stb. Utólag visszagondolva az akkori helyzetre, nem volt abban semmi meglepő, hogy a vagyonfelhalmozás sok esetben rejtőzködő formákat öltött. Akinek hirtelen sok pénze lett, műkincset, régiséget, aranyat és devizát vásárolt, vagy készpénzformában otthon tartotta, ez pedig megteremtette a rablásra specializálódott szervezett betörőbandák anyagi létalapját. „Pi-

acot” jelentett e bűnözői kör számára a gyors ütemben növekvő beutazó nyugati turizmus is: innen származott a feketegazdaságban forgó devizakészpénz túlnyomó része.

A rablók közül többen egészen alul, telefonfülkék fosztogatásával kezdték bűnözői pályafutásukat valamikor a nyolcvanas évek elején, amikor az utcai telefonfülkék már nem 60 fillért érő tantusszal, hanem fémpénzzel működtek. Dezső András szerint az 1980-as évek *elején* Budapesten száz-százötven, egymással kapcsolatban álló, harminc év körüli bűnöző követte el a nagyobb stílű rablásokat, csalásokat. Ez a bűnözői kör nem vetette meg a kasszafúrást is magában foglaló „hagyományos” betöréses, rablásos munkát sem. 1989 és 2000 között évről évre több bankrablás történt, 2000-ben szám szerint 135. Gyakoriak voltak a benzinkútrablások és a pénzszállító autók elleni támadások is.

A nyolcvanas évek *végére* általánossá vált, hogy a szervezett bűnbandák védelmi pénzt szedtek a vendéglátós magánvállalkozóktól, üzlettulajdonosoktól. Előbb csak Budapesten, azután a Balatonon és más, turisták által frekventált helyeken. Az első magántulajdonban álló őrző-védő káefték csak 1990 második felében alakultak meg. Miközben a bűnüldöző szervek már tisztában voltak a probléma nagyságával, a hivatalos média folyamatosan tagadta és cáfolta, hogy Magyarországon létezne szervezett bűnözés. Tették ezt azért is, mert a nyolcvanas évek bűnözői közül sokan beépített tagjai voltak az állambiztonság hálózatának. A Magyarországra látogató külföldieket ezek a bűnözők nemcsak lehúzták, kifosztották, de megbízóiknak azt is

jelentették, hogy kikkel találkoznak, miket beszélnek. A szolgálatokhoz fűződő kapcsolatok nemcsak valamelyes védelmet jelentettek ezeknek a magyar bűnözőknek, hanem egyfajta konspirációs kiképző iskolát is. A bűnözők jól ismerték üldözőik módszereit, technikáit és gondolkodását.

Széles üzleti-kapcsolati háló épült azok köré is, akik nem felhalmozták a vagyont, hanem látványosan költötték a pénzüket a lóversenypályákon, diszkókban, kártya- és testépítő klubokban (az első nyugati gépekkel felszerelt férfitestépítő szalont Tasnádi Péter nyitotta meg 1976-ban), kaszinókban (az első a Hiltonban létesült 1981-ben), sztriptízbárokban (az első ilyen intézmény, a Rózsaszín Cica 1985-ben nyílt meg) és bordélyházakban (az elsőt a már említett Vizoviczki László nyitotta 1989-ben) stb. Szállodaportások, pincérek, taxisok, prostituáltak és futtatóik, hamiskártyások, megvesztegethető zsokek és fogathajtók, illegális fogadásokat szervező bukmékerek, csempészek, pénzváltók, uzsorahitelezők, illegális szobakiadók, élsportolókból lett kidobóemberek, embereket határokon át csempésző, a magyar állam által kibocsátott gázolajjegyekkel seftelő külföldi és magyar kamionsofőrök és benzinkutasok alkották ezt a hálót. Ezt a kört egészítették ki a testőrök, akiket az akkori zsargonban katonáknak neveztek, finoman utalva a létszamarányokra. (Előfordult, hogy egy-egy leszámolásos akcióra százötven-kétszáz katonával vonult fel egy bandavezér.) Ennek a körnek a külső részén voltak azok a többnyire feketén (zsebből) fizetett ügyvédek, akik a bűnözőket védték a hatóságokkal szemben, valamint azok a műkereskedők, régiségke-

reskedők, használtcikk-kereskedők, akik nyíltan vagy rejtett módon orszádként segítették a bűnözőket.

A hatvanas évektől kezdve a külföldre – elsősorban az Egyesült Államokba – disszidált és/vagy névházassággal kitelepült magyar állampolgárok egy része is közönséges bűnöző volt, akik a magyar igazságszolgáltatás elől menekültek. Kinn is bűnöző életet folytattak, de emellett illegális műkincsexport lebonyolításával megrendelőként is segítettek az otthon maradt egykori bűntársakat. Esetenként hamis dollárbankjegyeket is küldtek Budapestre. Némi túlzással és öniróniával a magyar rendőrség ilyen bünszervezetnek tekintette az ún. Los Angeles-i magyar maffiát. Ez a címke az amerikai helyi sajtó invenciója volt. Amerikai értelemben ez a száz-kétszáz fős kör nem volt igazi maffia (az olasz, izraeli, Puerto Ricó-i eredetű bandák versenyébe nem lett volna könnyű beszállni), valójában az egymást jól ismerő magyarok szervezett módon, „csak” autóbiztosítási családokat követték el.

Az Amerikába kitelepülők *másik része* azonban – köztük kisebb bűncselekmények elkövetői – a magyar hatóságok és/vagy az FBI támogatásával érkeztek az USA-ba, azzal a céllal, hogy beépüljenek az elsőként említett körbe. Hogy ki melyik csoportba tartozott – netán mind a kettőbe –, azt még ma sem lehet tudni. 1990 után ezt a társaságot az amerikai hatóságok kiszorították a piacról, ami azért sem volt nehéz, mert sok magyar bűnöző honvágtyól és kalandvágtyól vezérelve amúgy is vissza akart térni Magyarországra. Hogy kit mit tervezett, és volt-e oka hazamenekülni, arról persze keveset

lehet tudni. De tény, hogy a magyar gazdaságban 1990 után sikeres vállalkozóként kiemelkedő üzletemberek között több egykori Los Angeles-i emigráns is volt, név szerint és ábécésorrendben: Bodnár György, Dóri Sándor, Fenyő János, George F. Hemingway (Szabó György), Simon Csaba, Andy Vajna és Várszegi Gábor.

A maffia mint metafora. A magyar közvélemény mindig is hajlamos volt a kemény jelzők, megbélyegző hasonlatok használatára. Mára már elfelejtődött, hogy a maffia metafora a magyar közbeszédben már a kilencvenes évek elején is felmerült. Az MSZP 1990–94 között szolgáló pénztárnokát, Máté Lászlót maguk között saját párttársai nevezték Don Corleonének – merthogy a maffiózók pénzéből kis hányad a pártkasszába is eljutott. Bayer Zsolt, aki egyike volt a Fidesz alapítóinak, 1994-ben – saját párt-pénztárnoka, Simicska Lajos üzleti módszereit bírálva – a *Népszabadság* hasábjain használt hasonló megfogalmazást. „Dr. Simicska körül egyre több lett a fegyveres őr, s lassan kezdtünk úgy kinézni, mint valami koka-inbáró rezidenciája Kolumbia-alsón.” Később gyakran használt fogalom volt a „lakásmaffia” elnevezés is. Ma is az. Sokan úgy próbálnak meggazdagodni, hogy csalással idős emberek lakástulajdonát szerzik meg. A kilencvenes évek olajszókítéssel folytatott csalásait is sokan a maffiának tulajdonították. Amikor ellenzékben volt, Orbán Viktor is használta ezt a szót: „Kiepülőfélben van a maffiagazdaság” – mondta egy interjúban 1996 őszén.

Ám igazi sikerét a maffiaállam metafora az SZDSZ-es Magyar Bálintnak köszönheti – nagyjából 2001-

től kezdve, amikor Magyar először használta a „szervezett felvilág” kifejezést. Nem bizonyítható, de igen valószínű, hogy Magyar Bálintnak a *HVG* 1999. december 18-i számának címlapja adhatta az ötletet, amely montázstechnikával, tablószerűen, a harmincas évek Amerikáját idéző egyenöltönyben és világos puhakalappal ábrázolta Orbán Viktort és alvezéreit. Ez a hírhedt kép juttathatta el Magyart ahhoz a következtetéshez, hogy 2010 után, a kétharmados Fidesz-uralom nyomán kialakult rendszerre a „posztkommunista maffiaállam” a legmegfelelőbb kifejezés. Ennek lényege, hogy egy politikai vállalkozás a hatalom monopolizálása révén foglyul ejti a gazdaságot.

Orbán politikai ellenfelei azonban erről a megközelítési módról és nyelvezetről ekkor már nemigen vettek tudomást. Egyedül a Gyurcsány Ferenc által irányított Demokrátikus Koalíció tette fenntartás nélkül magáévá ezt a koncepciót. „Orbán kormánya nem nemzeti, nem keresztény, nem jobboldali. Nem hungaroputyinista, nem neofasiszta, nem nacionalista. Ez a kormány egy bűnszövetkezet, Orbán a maffiaállam feje. A miniszterelnök politikai hatalmát a szervezett felvilág építésére, a belső kör meggazdagodásának megszervezésére használja” – írta egy DK-s pártokumentumban. Az MSZP-ből csak a felső vezetésből eltávolított Lendvai Ildikó állt ki következetesen a maffia metafora mellett. 2017 júniusában Soros György számos világlapban publikált cikkében és egy brüsszeli nemzetközi konferencián is használta a maffiaállam kifejezést, amit a magyar kormány azonnal hadüzenetként értelmezett. Szó szerint ezt mondta: „Csodálom a

magyarok bátorságát, amivel szembeállnak Orbán maffiaállamának szemfényvesztésével és korrupciójával.”

A Magyar Bálint-féle maffiaállam-koncepció elterjedését és népszerűségét részben az magyarázza, hogy 2012-től a büntető törvénykönyvben egyaránt szerepelt a „bűnszövettségben elkövetett bűncselekmények” és a „bűnszervezetben elkövetett bűncselekmények” kategóriája, amit a köznyelv azután differenciálás nélkül maffia-bűncselekménynek keresztelt el. Ezek után nem meglepő, hogy mindazokban a gazdasági ügyekben, amelyek után nyomozás, vádemelés, bírósági eljárás stb. indult, a média rendszeresen használta a „maffia” szót. Az új Btk. szerint a bűnszövetkezetben elkövetett bűncselekmény megállapításához elegendő volt az, ha legalább két személy érintett a bűncselekményben – ami a gazdasági bűncselekmények esetében az esetek messze túlnyomó részében teljesül is. Ezt a nyilvánvaló képtelenséget csak 2019 nyarán szüntették meg a Btk. módosításával, amit a 2020-as költségvetési törvénybe rejtettek el. Az új definíció szerint egy bűnszövetkezet „legalább három személyből álló, hosszabb időre, hierarchikusan szervezett, konspiratíván működő csoport, amelynek célja ötévi vagy ezt meghaladó szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekmények elkövetése”. Ez a definíció már valóban közel áll ahhoz, amit a maffia szó jelent.

Valójában a posztszocialista Magyarország egyetlen napig sem volt maffiaállam. Legfeljebb azt mondhatjuk – minimális túlzással –, hogy Orbán Viktor saját pártjában, a Fideszben mindenkitől feltétel nélküli

behódolást, alázatot követel meg, ahogyan ez a maffiákban szokásos. Tulajdonképpen a már említett *HVG*-címlap is ezt az üzenetet sugallta. A képen látható személyek, Orbán Viktorral együtt, mind a Fidesz alapítói köréhez tartoznak: Áder János, Kövér László, Várhegyi Attila, Pokorni Zoltán, Szájer József, Deutsch Tamás és Stumpf István. A párt pénzügyeit is a legnagyobb titok övezte mindvégig, mint ahogyan azt korábban még Bayer Zsolt is nehezményezte. Ám arról senkinek sincs tudomása, hogy a Fidesz a párton belül fizikai erőszakot alkalmazott volna bárkivel szemben is.

III.

1970 és 2010 között, vagyis majdnem egy fél évszázadon át (!) a szervezett bűnözés látványos formában nagyon is létezett Magyarországon – a fővárosban is és vidéken is. Volt maffiaháború is: ennek részletes bemutatása a legizgalmasabb része Dezső könyvének. Kár, hogy a szerző maga nem számolta össze, hogy hány emberélet kioltásáról számol be a könyve. Az én olvasói becslésem szerint ez a szám meghaladja az ötvenet.

Az egy másik tény, hogy miközben a szervezett bűnözés Magyarországon már az 1970-es évektől kezdve létezett, a pártállam irányítása alatt álló média ezt ideológiai okokból letagadta. Ennek azért volt jelentősége, mert amikor az 1990-es években már a média is elismerte a szervezett bűnözés létezését, ez a közvélemény számára meglepetés volt. Ennek nyomán alakult ki az a közvélekedés, hogy a szervezett bűnözés megjelenése a rendszerváltás következménye volt. Ebből csak annyi volt igaz, hogy 1989 előtt véres leszámolások,

robbantásos merényletek egyáltalán nem voltak. Ezzel szemben, a kilencvenes évtizedben, amikor Magyarországon tömegesen is megjelentek orosz, csecsen, ukrán, arab, kurd, török, kínai, albán, szerb és szlovák bűnözők is, hosszú időn át havi rendszerességgel történtek halálos leszámolások. A határok megnyitása nyomán egyre könnyebben került az országba fegyver, robbanóanyag és kábítószer is. Kétségtelen tény, hogy az egymással szemben álló, részben etnikai alapon szerveződő maffiák egy évtizeden át – 1990 és 2000 között – valódi maffiaháborúkat vívtak. Egyes források szerint 1995 és 2012 között hetvennél is több *robbantásos merénylet* történt. Az elsőt egy jordániai útlevéllal Magyarországra érkezett palesztin pénzváltó, Naji Awad Fathi ellen követték el 1995 szeptemberében. Awad testvérei ennek ellenére Budapesten telepedtek le, és komoly ingatlanvagyonra tettek szert pár év alatt. És az is igaz, hogy – egy egészen más fajta logika mentén – a szervezett bűnözéssel semmiféle kapcsolatban sem álló politikusok is robbantásos merényletek célpontjai lettek. Sok bizonyíték szól amellett, hogy a kisgazdapárti Torgyán József és a fideszes Szájer József lakása, valamint Áder János irodája előtt 1998 tavaszán elkövetett robbantásos merényletek mögött a szlovák titkosszolgálat által felbérelt szlovák maffiózók álltak. Ezekben az ügyekben a cél nem a rablás, a célszemélyek megfélemlítése, hanem Magyarország NATO-csatlakozásának lassítása volt az ország politikai stabilitásának aláásása útján.

Mire 2010-ben bekövetkezett az Orbán-korszak, a hazai szervezett bűnözés abban a formában, ahogyan

a rendszerváltás utáni első két évtizedben működött – megszűnt létezni. Ekkor már nem voltak véres leszámolásos merényletek, robbantások, civileket félelemben tartó, erőfitogtató akciók. A bankrablások száma a 2000. évi százharmincról 2013-ra húszra csökkent. A szórakozóhelyektől nem szedtek védelmi pénzeket. Kiépült az őrző-védő kft.-k céges formában kialakított, legális hálózata. 2019-ben 4300 őrző-védő cég működött Magyarországon, közel 60 ezer alkalmazottal. Ez lényegesen több, mint a rendőrség hivatalos létszáma (38 ezer fő)!

Mindez részben a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok eredményes működésének, részben annak volt köszönhető, hogy a magyar maffiózók folyamatosan egymást ölték, illetve annak, hogy a magyar maffiafőnökök képtelenek voltak a nemzetköziesedésre, hatalmuk exportálására. Mint arról korábban szó esett, a nyolcvanas évek maffiózói kezdettől fogva titkos kapcsolatokat tartottak fenn magas állású rendőrökkel és állambiztonsági tisztekkel, ezért – ha úgy látták jónak – feltáró vallomásokkal buktatták le saját riválisaikat. Enélkül nehéz lett volna többtucatnyi magyar és külföldi maffiózót rács mögé juttatni. Akik az igazi maffiózók közül még a 2000-es évek elején életben voltak, azok börtönbe kerültek, külföldre menekültek, nyomtalanul eltűntek, kiöregedtek, vagy egyszerűen „jó útra” tértek. A mackónadrágos, többnyire még tizenkét osztályos végzettséggel sem rendelkező, verekedő gengszterek helyét Gucci táskás, fehérgalléros bűnözők foglalták el.

Tulajdonképpen az történt, ami a tankönyvben is meg van írva: kez-

detben tombolt a vadkapitalizmus, az „aki bírja, marja” elv alapján. Azután felnőtt egy új nemzedék, amelyben a meggazdagodni vágyók a vagyonosodás civilizált, polgári útját választották. Ahogy Brecht *Koldusoperájában* a vénülő rabló, Bicska Maxi mondja: „Minket, polgári kisiparosokat, akik derék feszítővasainkkal a kis boltosok nikkelkasszáit dolgozzuk meg, elnyelnek a nagyvállalkozók, akik mögött ott állnak a bankok. Mit számít egy tolvajkulcs egy részvénnel szemben? Mit számít egy bankrablás egy bankalapítással szemben?” De mindezt megfogalmazhatjuk egyenesebben, aktualizáltan és helyhez kötöttebb módon: egy politikai alkukkal lebonyolított, sokmilliárdos közbeszerzési pályázat több kárt okoz a hazának, mint amikor az egyik maffiózó lepuffantja a másikat. De az is igaz, hogy ha a bűnözők az utcán lövöldöznek, az pánikot kelt a választók körében.

IV.

Viszonylag könnyű megmondani, hogy melyek azok a fogalmak, amelyek nem igazán alkalmasak a 2010 óta fennálló Orbán-rezsim leírására, a működés szabályosságainak megértésére. A jelen tanulmány fő állítása az, hogy Magyarországon 1990 után nem jött létre semmiféle oligarchikus rendszer. Történhetett volna így is – ahogy ezt más posztoszocialista országok példái mutatták. De nem így történt. Maffiózók és egymással olasz módra rivalizáló maffiák léteztek, ám 2010 után komoly pénzügyi hatalmuk, politikai erejük, társadalmi konfliktusokat generáló hatásuk már nem volt. A maffiák korszaka elmúlt.

De ha nem oligarcha- vagy maffiauralom, akkor miféle fából faragták az Orbán-rendszert? A válasz lényege az, hogy nem egyféle fából! Miután Orbán Viktor előre eltervelt módon fölszámolta a IV. Magyar Köztársaság Alkotmányát és a Sólyom-féle Alkotmánybíróság által húsz éven át kimunkált láthatatlan alkotmányt, egy *etnocentrikus, populista, centralizált, vallási-politikai fundamentalista, vezérkultuszt és maszkulin* értékeket képviselő rendszert épített a helyükbe. Ez nem a lehetséges legrosszabb változata a kapitalizmusnak. Nincs közvetlen erőszak, csak korlátlan mennyiségű pénzzel támogatott kormányzati *propaganda*.

Mindeközben Kínában lényegében fennmaradt a kommunista diktatúra, amelyben jelentős tényező a durva fizikai erőszak és a parlamenti választásoknak semmiféle érdemleges jelentőségük nincs. Szörnyű egy hely a putyini kapitalizmus is, ahol valamelyest számítanak a választások, de az orosz állampárt előtt nyitva álló csalási lehetőségek szinte korlátlanok, és folyamatos a politikai ellenfelekkel szemben alkalmazott titkoszolgálati erőszak és megfélemlítés. Mégsem mondható egyedinek az Orbán-rendszer: nyíltan vállalt szövetségese Lengyelország, Szerbia, Szlovénia, hogy az ázsiai posztszovjet térség egyes államait és Törökországot most ne is említsük. Egy fontos dimenzióban az orbáni vízió hasonlít Trump elnök politikájára is: mindenáron a végrehajtó hatalmat erősíti, és csökkenti az önkormányzatok, az iskolák, a szakigazgatási apparátusok relatív autonómiáját. Trump a szövetségi államokba vezényel katonákat, Orbán a kórházakba küld katonákat, és rendőröket az iskolákba.

Trump a CNN-t gyűlöli, Orbán az *Indexet*.

A magyar miniszterelnök – mint az közismert – maga nevezte saját rendszerét *illiberálisnak*. Ebben van igazság. Orbán ezalatt azt érti, hogy rendszere a „nemzet érdekeit” az „egyének érdekei” elé helyezi. Ebben a felfogásban a „nemzet” érdekét a végrehajtó hatalom tudja csak hatékonyan képviselni. A rendszer lényege a végrehajtó hatalom cselekvőképességének az erősítése, mindenfajta fék és ellensúly gyengítése. Ezért lépett fel Orbán akár saját pártpénztárosa, Simicska Lajos ellen is, aki gazdasági befolyását politikai hatalommá próbálta változtatni. De Orbán még a megmaradt maffiózókat is kordában tartja, a rendszer lényege a végrehajtó hatalomhoz lojális klientúra kiépítése.

A korrupció és tágabb értelemben a *járadékvadászat* elkerülhetetlen eleme a piacgazdaságnak és a polgári demokráciának. Nincs ez másképpen nálunk sem. A helyzet akkor vált aggasztóvá, amikor a politikai és/vagy személyes kapcsolatok felülírták a verseny nyomán egyébként kialakuló profitok eloszlását. Könnyen felismerhető jele ennek az állapotnak, ha a rendszer kormányközeli, privilegizált üzletemberei nem az exportpiacon, hanem az állami megrendelésekért küzdenek, vagy a hatóságok által erősen befolyásolt hazai ingatlanpiacon próbálnak meg újabb és újabb milliárdokat összeszedni. Ettől még fennmaradhat a piacgazdaság, nőhet az általános életszínvonal, csak éppen a hatékonysági veszteségek és az értelmetlenül elpazarolt beruházási források miatt az élenjáró országok utolérése tolódik ki az egyre távolabbi jövőbe.

Lady Constance Chatterley

Lady Chatterley a szeretőjére emlékezik

Ha minden sejt kicserélődött bennem,
ami ismerte, rég kicserélődött
mind, akkor mégis mi a franc emlékszik
olyan élesen, mintha egy fog fájna?
Ellentmondást nem tűrően hatol be,
pont mint akkor, csak most a tudatomba,
hogy üvöltenék tőle. És nem értem,
miért a fájdalom marad? Miért nem
az élvezet? Akkor csak elég lenne,
ha eszembe jutna, és élélveznék
felsikítva, vagy csöndes félmosollyal,
esetleg apró nyögésekkel bárhol,
közlekedési eszközön, színházban,
vagy az alvó férjem mellett az ágyban.

64

Lady Chatterley tavaszra ébred

a vadór belsőséget hozott a kutyáknak
hajtás után, tornácon hagyta a dézsát.
a kamra mellől néztem, hogy dohányzik,
pirkadt, félprofilja egyesült a nappal.
a tálból lassú pára szállt fel, odaléptem,
vonzott a síkos húsmeleleg szaga, kezem
a zsigerek közé csúsztatva éreztem a
vadszív lágy, feszes szilvaívét, hosszan
követve ujjaimmal egy domború eret.
tenyerem bújt, bújt a mászkos melegbe.
a férfi egyszerre mellettem állt, figyelt,
szemében düh, veremsötét, moha.
izzadtan ébredtem ölem illatában.

Lady Chatterley függővé válik

Az a szag. Húsz százalék rothadás,
a többi termőföld és pézsmá,
pár csepp tömény, fekete lötty,
nem kávé, nem cikória, nem is tinta,
mozdulatlan sziklák alól fakadó,
szennyezett, idegen, zavaros,
belemerülni elkerülhetetlen,
nehézbúvár, a látótávolság csökken,
csak megérezésre enged hagyatkozni,
üröm, abszint, szivarfüst,
nehezen párolgó, ülepített szeszek,
leheletnyi vajsav és ammónia,
alig pár csepp, megül
a bőrön és a bőr alatt,
cserzett, kemény, élő, meleg,
foltokban, szőrszálak tövén
párolgó, pulzáló, sűrű kavargás,
ami már soha le nem mosható.

Müller Péter Sziámi

A LELKIISMERETFORDULÁS*

Petrusból hogy lesz Paulus?
Hogy tér meg mindenki időben?
Titoksikkollyal hogy vegyül
kávéillat a szétvert temetőben?

Valahogy úgy, hogy visszarak
ellopott koszorút a sírra
a jégeső leple alatt
egy morzsás ajkú, síró rémalak

Sírrablóból sírgondozó,
sírásóból siratónéember,
csontig ázott, elvert fejét
megkoronázva kőszenvedéssel

Se nő, se férfi, olvatag
lezöttyen, száját törli kábán
a sáros sírkövön marad
egy szobron bámul angyalszárnyakat

...Nem úgy, hogy attól többet ért
kevés, hogy sorsát felderítse
de szájízében feldereng:
nem reggelizett egy halott itt se.

---

* Nyári számunkban (*Mozgó Világ*, 7–8.) hibásan közöltük a vers címét, ezért most újraközzöljük. A szerzőtől és olvasóinktól elnézést kérünk. A szerk.

Mozdonygyári éjszakák

Azok voltak a legszebbek, az éjszakák a mozdonygyárban. A szabálytalan gyárudivaron mozdulatlanul heverték az épületkockák. Holdbéli táj volt, szép, erőteljes, ismeretlen. Zaj nem hallatszott, csak talán a kazánkovácsoktól tompa dobogás; a mozdonszereldében a sínen áll a 424-es mozdony, s a mozdonykerékben ott volt, jól láthatón, a csavar a dió nagyságú anyával, amelyet a tanműhelyben gyártottunk. Az igazi, az óriás alkatrészek a mozdonyműhely hosszú esztergapadjain forogtak, a hídszerkezetek között. Hídépítés, mozdonygyártás – aki csak tíz-tizenöt menetes csavart megcsinált, az érezte, hogy része a magyar vasiparnak. Átható érzés volt, ezen nem tudott úrrá lenni sem a kormány, sem a politikai rendszer. Hogy is bírtátok, kérdezik tőlünk manapság annyian. Hogy is bírtuk? Így.

Az ötvenes éveknek nevezett időszakban a gyár volt a legjobb búvóhely. A kazánkovácstanoncok közt ismertem egy grófit, enyhén raccsolt; nálunk, az esztergályos-tanműhelyben dolgozott egy bárógyerek és egy ügyvéd fia is. Az oktatók a teljesítménnyel törődtek, feszített tanulónorma volt, száz-tíz százalékos; én sosem értem el. Szerencsére a párttitkár nem gondolt szabotázsra; beérte tagtoborzással („Fiaim! Akartok-e a munkásosztály élcsapatához tartozni?” – persze hogy akartunk) és színes történetekkel arról, hogyan lépett be egykor a Kínai Kommunista Pártba. Az esztergályos-tanműhely végében két kovácstűzhely volt; valahányszor a párttitkár benyitott, a tűzi kovácsok ráverték a vörösen izzó vasdarabra az üllőn, és azt kiáltották: „Ezt Titóra! Ezt Trumanra!” Egy idő után Várnai Zoli bácsi, legkedvesebb oktatóm, rájuk szólt: „Abbahagyhatjátok. Elment.”

Az esztergályosfiúk többsége hátul, az esetlen Böhringer-padokon dolgozott, fejük fölött a kényelmetlen indítókar, az ékszíjak előtt; a lányokat inkább a karcsú Schlesinger-padokra tették. Az én kis olasz gépemet úgy hívták: Ideal. Különösen a fogaskerékcserevel kínozott meg nagyon ez a kis gép, de a menetvágással meg az öntöttvas csillekerékkel és a rézpersellyel is; belepattant a spén a szemembe, a bakancsomba, mögöttem a fiúk nézték, ahogy kapkodok.

A szerszámkiadó mellett, a műhely legjobb gépén, a Kergeren Kozma Anci dolgozott; a másik műszakban Balácsi Albert, a magasugró. Mindkettő tehetséges, amellet szőke és kék szemű; ők nem perselyt, ők orsót esztergáltak, meneteset, kónuszosat! Berci a táncpartnerem volt a Kolónia „Ötóra tea” nevű szombat estéin; a futballmeccsek tribünjein én azt kiabáltam: „Hajrá, Vasas!”, ő meg azt: „Hajrá, Csepel!”

Ez az ártatlan kiáltozás érint meg engem leginkább abból a korszakból. Meg az, ahogy az ötóra teákba a zenekar becsempészi a dzsesszt. Ahogy Dzseki, a jampecvezér verekszik a Kolóniában, és a rendészek kivezetik. Ahogy az Idealon megtanulom, hogy kell az anyagról a fölösleges részeket leválasztani. Ahogy megtanulom, talán, a kudarcot. Megtanulom az ipar elérhetetlen szép-

ségét; a satura, üllőre, amerikánerre hajló fiatal férfitestek szépségét. És az első mondatot is, hogy „Hogy kerülsz ide?”. A menekülést a műhely penészszínnű neonfényéből – a háború utáni első neonfényből – a gyárudvarra; odakinn sötét és csönd van, nem bög indulókat és jelszavakat a hangszóró. Tanulom a holdfényben a mozdulatlan műhelyeket. És azt a néhány megkövült arcot, azokét, akik kilépnek a gyári WC-ből, ahol a falra oda van írva:

*Tiéd a wc, magadnak szarsz.
Így tanítja ezt Lenin és Marx.
És ha már nyakig süppedtél a szarba,
Kapaszzkodj nyugodtan az életszínvonalba.*

És alatta ez a másik:

*Itt nyugszik Rajk László,
kinek nyakára tekeredett a vörös zászló.
Sírjára nem száll csak akkor áldás,
Ha mellette nyugszik majd Rákosi Mátyás.*

Valaki tintaceruzával odaírta a szöveg mellé: „elvtárs”. Az első versért börtön járt volna, a másodikért akasztófa.

Megtanulom, hogy én is mereven nézsek magam elé.

Sötét vízesés

A Kolóniában sakkozni is lehetett, könyvtár is volt. Falán minduntalan megjelent az *Émelyítő fércművek* című lista (Stefan Zweig, Somerset Maugham, Zilahy Lajos könyveivel), és itt jött össze egyszer egy héten a mozdonygyári irodalmi kör.

Vágyakoztam én ebbe az irodalmi körbe nagyon, de attól félttem, megint azt mondják majd, amit szoktak, hogy „befurakodott a munkásosztályba”. Ezért csak távolról figyeltem az irodalmi kör egy-egy összejövetelét, azt, amit beszéltek róla, meg amit megírt a *Kalapács*, a mozdonygyár lapja. A gyermek Móra Ferenc is az ajtórésnél hallgatódzott, amikor a tanár megkérdezte, mit jelent az *Unus es Deus*.

Állítólag Örkény István vezette az irodalmi kört, végig úgy mosolygott, mint aki tart az ideggyulladástól. Egyszer egy munkás megkérdezte, mire jó a költészet, meg lehet-e például verssel javítani Dzsékít, a jampecvezért. Az író vonásai szétszaladtak, azt mondta, jobb, ha a vers pozitív hősről szól, olyanról, aki teljesíti vagy túlteljesíti a normát. Az irodalmi körben csend támadt; akkoriban törte össze a szovjet esztergályos, Bikov a mozdonyműhelyben azt a gépet, amelyen bemutatta a híres „Bikov-féle gyorsvágást”. Így aztán senki sem tudta, milyen a pozitív hős.

A békéről tudták, milyen; már hatodik éve tartott. *A népek izzó békevágya erősebb, mint az atombomba* – ezt a sort hozta az egyik összejövételre egy mintaasztalos. – Rímet – csapott rá az asztalra az író.

– Dönti romba – mondta egy kazánkovács. És hamarosan el is készült a vers:

*Tudja Korea ifja, lánya,
a gaz nyugat nem dönti romba,
a népek izzó békevágya
erősebb, mint az atombomba.*

Az idősebbek az emlékeiket is felhasználták. *Zúgva, bűgva mentünk, keblünk tüzet fogott* – olvasta fel kockás füzetéből egy öreg géplakatos a *Május elseje* című verset. – Az ember nem bűg – nézett rá az író, és mindkét válla megrándult. Aztán együtt javították ki a verssort, arra, hogy *Zúgva, zengve*. A fiatalabbakat inkább a termelés érdekelte, ahogy az egyik esztergályos kislányt is:

*Eltársnő, a gyorsacélkés
nem bírja az iramot.
– Van vídiám, s egykettőre
megoldjuk a feladatot.*

– Ragrím – csóválta a fejét az író. És a második sorban egy szótaggal kevesebb van. – Melyik az? – kérdezte a kislány. Barna csomagolópapírra írt.

De a szerelemről volt a legnehezebb valamit mondani, az új típusú ember érzésvilágáról. Egy fiatal marós, aki akkoriban a *Kalapács* szerkesztőségében dolgozott, az éjszakai gyárudvaron beszélte el nekem, mi történt az egyik szerelmes versével. Erős dohányos volt, arcomba fújta az Ötéves Terv cigaretta füstjét, a verset többször elismételte. A gyöngéd sorokra most is emlékszem, a vers harmadik szakasza így szólt:

*Hajad sötét vízesése
vállad szikláira hull,
mondd, miért szeretlek, édes,
ilyen olthatatlanul?*

Az író azt mondta a fiatalembernek, a vers sormetszetei pontatlanok, a női vállról pedig nem állíthatjuk, hogy szikla. A fiatalember kijavította a metaforát:

*Hajad sötét vízesése
vállad lankáira hull*

– Lankára nem hull vízesés – mondta az író.

A dilemma nem egyszerű. A fiatalember – G. Szabó László – néhány év múlva egy fővárosi napilaphoz került belső munkatársnak. Verseit az 1957 utáni idők első nagyobb szabású antológiájába, a *Tűztáncba* is beválogatták. Valahányszor találkoztunk, felidéztek az éjszakai gyárudvart, az Ötéves Terv cigaretta füstjét, a lányt, akinek sötét vízesés volt a haja, és a mozdonyműhelyt, ahonnan eltűntették az összetört gépet.

Az írónak, aki a mozdonygyári irodalmi kört vezette, minden könyvét olvastam és szerettem. De sosem kaptam választ arra, mit gondolt, amikor azt mondta, az ember nem bűg. Hiszen tudnia kellett, hogy az ember mindenre képes.

Hónapló

Parászka Boróka

Kinek méz, kinek ostor

A nyár az amerikai, utcai összecsapásokba torkolló polgárjogi mozgalmakkal kezdődött és a fehérorosz választás utáni kétségbeesett küzdelmekkel végződött. A globális feszültség helyi megnyilvánulásait, a demokráciahiány tüneteit vágyakozó, sóhajtozó figyelem követte Kelet-Közép-Európában. Itt, a társadalmat különböző, kevésbé erőszakos, de annál hatásosabb eszközökkel korrumpáló, bénító autokráciákban.

A nagy esemény Erdélyben idén, a világiárvány idején az volt, hogy nem történt semmi. Nem látogatott ide „hagyomány” szerint Orbán Viktor, nem rendezték meg a tusványosi nyári tábort és seregszemlét. Mindenki számított erre a semmire, nem okozott különösebb meglepetést, hiszen minden tömegrendezvényt lemondtak nálunk is. De az elmaradt táborozáson túl is van valami mély, különös és reflektálatlan hiány.

Orbán Viktor rendszeres látogatásaival ez a tér, Erdély a maga kitüntetett helyére került a mai, nacionalista politikában. A nemzetállami határok újraértelmezése, a „nemzeti összetartozásra” való hivatkozás, a külpolitikai viszonyok áttekintése adott némi hangsúlyt a térségnek. Igaz, ez a kiemelt hely egyre kopott az utóbbi időben. Az elmúlt években egyre kevesebb szó esett a határon túl élő magyarokról, mintha fontos mellékszereplőkből alig érzékelhető statisztákká váltak volna. A határon túli magyar szervezetek is eljelentéktelenedtek, megritkultak az egyeztetések, a nagy bejelentések, a négy-öt évvel ezelőtt még oly lelkesedéssel, széles közönség előtt folytatott határon túli látogatások, „belovaglások” Erdélybe (ilyen emlékezetes és teátrális performansa volt Semjén Zsoltnak Kézdivásárhelyen).

Valószínű, hogy ugyanannak az eljelentéktelenítésnek, elnémíttatásnak az állomásait lehet itt is látni, mint ami az egész magyar társadalomra jellemző. Akit korrumpálni lehetett az elmúlt években, azt korrumpálták. Akiket el kellett hallgattatni, elhallgattatták. Kinek méz, kinek ostor. A kisebbségi magyar szervezetek megkötötték a maguk alkuit. Az RMDSZ különösen jeleskedett ebben a kiegyezésben. Látványos, bőkezű támogatások jutottak nemcsak a központi, kolozsvári szervezetnek, de a vidéki polgármestereknek, a Fidesz helyi szövetségeseinek, embereinek is. Az RMDSZ mellett számtalan kisebb-nagyobb civil és egyházi szervezetnek. A sokféle szivárgó temérdek pénz miatt erősödtek az egymással szemben álló, de a pénzosztó magyar kormány iránt lojális érdekkörök. Csendben, fojtottan kialakult az osztozkodás éveiben a mindenki háborúja mindenki ellen, és a feltétlen engedelmesség és alárendelődés a budapesti központnak. Háború és béke együttállása. Tökéletesen átláthatóvá és irányíthatóvá vált így Ma-

gyarország saját határain kívülre terjesztett politikai tere, a szavazatmaximáló mechanizmus olajozottan működik, a támogatásoktól való függőség, a más – nem magyarországi – forrásokról való lemondás pedig kiszolgáltatottá, hosszú távon lekötelezetté tette ezeket az úgynevezett határon túli szervezeteket. Immár nincs szimbolikus harc sem azért, hogy kié Erdély. Nincs különösebb vonzereje a tyoffadt, megvásárolt Erdélynek. Elmúlt a nemzeti romantikának az a korszaka, amelyet a visszaszerzés, a revans motivált. Erdély immár beltelek. Egyre inkább lelakott, kiaknázott, bekebelezett beltelek.

A magyar kormányhivatalok felteltek a lojális, Erdélyben rekrutált hivatalnokokkal, a legundokabb, legnépszerűtlenebb megbízásokat kapták – hosszú távú taktika ez is. A messziről jött ember mondhat, amit akar, különösen egy autokrata rendszerben, különösen akkor, ha a hatalom ott áll a háta mögött. A messziről jött embert pedig kellő pillanatban messzire lehet majd száműzni, ha kellemetlenné, feleslegessé válik, ha okafogyottá lesz a megbízása. Ki tudja? Ahogy tündökölnék most ezek az ilyen-olyan kitüntetésekkel, pozíciókkal megajándékozott emberek, pont olyan bukás sejlik fel a jövőben – ez a rendszer természete, elég sok ilyen hirtelen felfutó, majd megbicsakló pályát lehetett látni az utóbbi években. Nem is az emberállomány kopása, a társadalmi feszültség tudatos keltése és fenntartása érdekes ebben a játszmában, még csak az sem, hogyan üresedhet ki egy olyan erős, intenzív történelmi szimbólum, mint Erdély. Hanem az, ahogyan a ki-semmizett, letarolt, magára hagyott társadalom – az amerikai és belorusz mozgalmak távoli fényében – reagál.

A csend, a távolmaradás, a magyar belpolitika elfordulása ellenére Erdélyben különösen fontos, választási évben járunk. Szeptember végén önkormányzati, néhány hónap múlva parlamenti választás lesz. Az a klientúra méretteti meg magát, melynek tagjai az elmúlt években meg tudtak maradni az agyonkontrollált budapesti támogatotti körben. A Budapestnek megfelelő, azt fegyelmezetten kiszolgáló, odabeszélő-nyilatkozó, és a román politikai életből kényszerből vagy örömmel kihátráló politikusok. A közep-generáció, amelyet az elmúlt évtizedben neveltek ki, tartottak fent a NER képére és hasonlatosságára.

Csakhogy amíg a határon túli NER épült, az amúgy is rétegzett, diffúz határon túli társadalom tovább polarizálódott. A saját politikai elitjéhez kötődő, amúgy is könnyen lazuló viszonyok most tovább lazultak. Kiábrándulás kiábrándulást követett. A most választásra készülők képtelenek azokhoz az emberekhez beszélni, akiknek elvileg meg kellene választaniuk őket. Nemhogy közös programok és célok nincsenek, nincs politikai közösség, és nincs közös politikai nyelv sem. A szimbólumok elkoptak, elhasználódtak, más szimbólumok pedig nincsenek. Pedig nagyon kellene valami poszt nacionalista felhajtó erő, ez érződik a Magyarország határain túl nyúló és egyre kínosabban vergődő NER igyekezetén. Már minden mozgósító patront ellőtték: a románellenességet, a romaellenességet, az antiszemitizmust, leszámoltak az értelmiséggel, unalomig riogattak a menekültekkel. Akut ellenséghiány van egy olyan rendszerben, amely az ellenségképekre épített.

Háborús hiányállapot a permanens, látens háború, a háború illúzióját fenntartó rezsimben. Mi lesz ebből? Az önkormányzati választás előtti hetekben a tehetetlenség és az elégedetlenség, valamint a magára maradottság érződik. A mindenhova beszivárgó, mindent bekebelező NER egyszerre vált ki undort, riadalmat, és egyszerre kelti – hasonlóan Magyarországhoz – azt az érzést, hogy mindezzel nincs mit kezdeni, ettől nem lehet szabadulni. Hiszen olyan sok szinten, olyan sok embert érintően, olyan sokféle módon van jelen, hogy az eddig ismert módszerekkel, gesztusokkal valami nagy, hirtelen jövő katarzissal, megtisztulással nem lehet lerázni, eltávolítani. Ráadásul cipelni kell azt a szégyent, terhet, ami a Magyarországon szolgáltatott túlteljesítő erdélyi klientúra kelt az Erdélyben élőkben. Hogy ez milyen terhet jelent, hogy milyen mértékben növeli a tehetetlenség érzését, azt kívülállónak nehéz megmagyarázni. Mindenféle szimbólum elkopott már, oda a jelképes nyelv. Egyetlenegy dolog tartja magát makacsul, a pozitív tartományból a negatív tartomány felé tartó „erdélyizés” vagy a NER legifjabb dialektusának megfelelően a „külhonizás”. Vidnyánszky Attila utóbbi hetekben tapasztalt tündöklése, politikai felmagasztosulása (ki gondolta, hogy van még neki feljebb és még feljebb?) széles körű ellenállást váltott ki. A legkülönbözőbb helyekről, legkülönbözőbb műfajban, hangvételemben hangzottak el kritikák. Szinte egyikből sem maradt ki a megjegyzés, hogy Vidnyánszky azért teszi, amit tesz, és azért teszi úgy, ahogy teszi, mert „külhoni”, mert „nem ismeri a magyarországi közelmúltat”, mert az ukrajnai viszonyokban szocializálódott. Ugyanezeket a mondatokat ismételték el, Romániára és a Ceașescu-rezsim örökségére hangolva, az erdélyi klientúra kapcsán is. Nem is az a bántó, hogy erdélyiként, kárpátaljaiként hirtelen a kívülálló, a gyanús, a megvesztegethető és a megvásárolt szerepében találja magát az ember. Hanem az a riasztó, hogy a rendszer működését ennyire le lehet egyszerűsíteni, ilyen könnyen meg lehet spórolni a megértésére tett erőfeszítéseket. Nem mellesleg ezzel a gesztussal kétségbe lehet vonni az empátiát, a szolidaritást. Feltételezni lehet, hogy aki a Ceașescu-korszakban, a szovjet vagy a posztsovjét érában élt, az csakis az önkényuralmi rendszereket szolgáló kiszolgáló ember lehet. Intő jel kellene legyen ez. Ezen az alapon mindazok, akik a NER-ben éltek, a NER áldozatai, szemlélői voltak, örökre magukon viselik majd a NER billogát.

Persze legyen az emberben empátia. Ilyen feszült helyzetben, mint amilyen a mai magyarországi, nagyon könnyen kiszaladnak a kétségbeesett, sarokba szorított emberek száján kétségbeesett, rosszul megfogalmazott, át nem gondolt mondatok. Ahogy a NER kárvallottjai nem tudtak szembeszállni és leszámolni a NER embereivel, úgy nem tudott a beltelkesített, letarolt Erdély sem szembeszállni és ellenállni. Közös a felelősség. A xenofóbia fenti megnyilvánulásai a többi riasztó szimptomához képest csupán enyhe tünetek. Az igazi nagy baj a meghasonlott, hitelét és szerepét veszített politikával szemben a politikai közösség(ek) artikulátlansága. Hogy lehet bármiféle érdeket megfogalmazni, ha az érdekképviselő intézményes szinten megbukott? Hogy lehet bármiféle politikai diskurzust elindítani és fenntartani pseudoháborús viszonyok között? A közéleti delírium heteiben, hónapjai-

ban kellene elkezdni valamiféle megbékélési, újrakezdési programot, valami normalizálást eszköztelenül. Sem fogalmaink, sem szerepeink, sem eszközeink nincsenek ehhez. Lehet, hogy épp ezzel a nihillel való szembenézés segíthet a továbblépésben. Tiszta lapra, újrakezdésre van szükség. Ha van esély bármiféle tiszta lapra ebben az alapvetően immorális, konfliktusok által felemésztett közegben. Paradox módon épp az autokrata rezsimék válsága mutat némi reményt. Az, ahogyan a mesterségesen gerjesztett és fenntartott társadalmi konfliktusokon túl felsejlik a valóság. Az amerikai mozgalmak és a belorusz lázadás is ennek a távoli, de vigasztaló példája: az emberekben a legnehezebb, legreménytelenebb helyzetekben ébred fel, éled újjá a szolidaritás, az ellenállás. A teljes elnémíttatás ideje alatt találnak rá a saját, valódi hangjukra. Hátha.

Hargitai Miklós

Valami bűzlik

1990 óta járok nyaranta átlagosan minden második évben Skandináviába. Először gyakorlatilag véletlenül mentem, aztán évtizedeken át kedvtelésből (vagy inkább szenvedélyből), néha munka miatt, az utóbbi esztendőben pedig családdegyszítő nyaralásokra. Utaztam már vonattal, hajóval, repülővel, ezek sokféle kombinációjával, de a legtöbbször autóval: Fiattal, Ladával, Volkswagennel, Saabbal, Volvóval, Subaruval, Forddal, Opelrel. Csukott szemmel talán még nem tudnám megtenni a Győr–Pozsony–Malacky–Brno–Pozsony–Drezda–Berlin–Rostock útvonalat, de a határátkelőket, a benzinkutakat, a sztrádák melletti autóspihenőket, a nagy lejtőket és emelkedőket, a visszatérően beduguló útszakaszokat mind ismerem. Tudom, hogy a német fővárost melyik napszakban érdemes jobbról vagy balról kerülni, mikor lehet megkockáztatni a városközponton áthaladó (de végig autópálya jellegű) rövidebb utat, és hogy a cseh–német határon Bad Schandaunál van egy gyönyörű kerülő az Elba völgyében, ami csak kicsivel kanyargósabb, de sokkal élvezetesebb az alagutakon át vezető főútnál. Az utóbbi tíz évben ötször vezettem ki és vissza (tavaly is megvolt a koppenhágai kirándulás, de annyira olcsó volt a jegy, hogy kivételesen repültünk) – ez nem dicsekvés, nem is panasz, csupán azt szeretném érzékeltetni veled, hogy az utazások frekvenciája nemcsak a rácsodálkozást, hanem a változások regisztrálását is lehetővé teszi. Nem alkalmi vendég vagyok, hanem rendszeresen visszatérő átutazó – arra is volt már példa, és talán lesz is még, hogy egy éven belül többször is –, elraktározom az érdekességeket, sokszor kép formájában is. És mivel az újságírói hivatásnak köszönhetően Magyarországon is sokat utazom, bőven van összehasonlítási alapom.

Az idei dán kiruccanásról augusztus elején érkeztem vissza. Aki a magyar szakaszra nem vesz autópálya-matricát, a szlovák határig Székesfehérvárt, Győrt, Mosonmagyaróvárt és Rajkát érintve, vagyis Magyarország talán legfejlettebb, legtehetősebb részén keresztülhajtva jut el. A túloldalon az út előbb Pozsony elővárosaiban kanyarog, majd húz egy olyasfajta ívet a szlovák fővárosban, mintha Budapesten tennék egy Rákócscsaba–Mátyásföld–Rákospalota–Újpest–Óbuda félkört, és onnan hajtánánk rá a sztrádára.

Az itthonról érkező autós már ott, az első etap során sejteni kezdi, hogy valami idehaza nagyon félrecsúszott, és később, Szlovákia nyugati sávjában, majd Csehországban ez a vélelem csak erősödik. Az embernek az az érzése, hogy Magyarország az elmúlt tíz évben nem változott – nyilván változott, de nem annyit, hogy Nyugat-Magyarországon két évente keresztülhajtva a változás látványos legyen –, Szlovákia és Csehország viszont állva hagyott bennünket. Az utak például sokkal jobb minőségűek odaát. Nem csak az újak, a régebbiek is: a Pozsony és a cseh határ közötti sztráda felújítása egyidős a mi M7-esünkével, a színvonala viszont összehasonlíthatatlanul magasabb (és erre nem magyarázat az, amivel nálunk a szétrepedező aszfaltot mentgetni szokták, hogy ti. a nappali enyhülést és az éjszakai kemény fagyokat hozó telet semmilyen út nem bírja; a jelek szerint a szlovák bírja, talán azért, mert ott másképp oldják meg a pártfinanszírozást, vagy csak azért, mert az ottani állami beruházó nagyjából kétszer annyi garanciát ír elő a kivitelezőknek, mint nálunk; amúgy a szlovák utak ezzel együtt is olcsóbban épülnek, mint a magyarok).

74

A város szélén burjánzó lakóparkfűrtök is tetszetősebbek, amihez az államnak csak annyi köze van, hogy mit ír elő a nem kevés szabályozás: kisebb a zsúfoltság, több a zöld terület, szebbek a házak, és valahogy sokkal átgondoltabbnak tűnik az egész. Pozsony kifejezetten elegáns, menő hely lett az utóbbi évtizedben, és sokat fejlődött Prága is. A csehek fővárosa körül még nincs körgyűrű, keresztül kell evickélni a városon – ez egyébként az egész 1100 kilométeres útvonal legnehezebben autózható része –, bevásárló-, lakó- és ipari negyedeken, a kitéblázás pedig annyira hézagos és esetleges, hogy nehéz megúszni eltévedés nélkül, de mindig van valami, ami legutóbb nem volt, mostanra pedig már elkészült, a házak egyre csinosabbak, az utak pedig, akár csak Szlovákiában, ott sem akarják ledobni magukról az autót.

Úgy fest, mintha Szlovákia – nem csak Pozsony környéke, de kétségkívül ott érzékelhető a leginkább – ugrott volna egy hatalmasat, Csehország pedig lépésről lépésre, folyamatosan haladna. A Mol benzinkúthálózat mindkét országban jelen van, ami a magyar szívnek öröm, de nem az árakkal akarja megnyerni a töltőállomások versenyét, pedig a méretgazdaságosság okán megtehetné. (Ha már üzemanyag: tankolni jelenleg Csehországban érdemes, minél távolabb az autópályától. Dániában nagyon nem – még dízelt sem, pedig az lényegesen olcsóbb a benzinnél –, akkor már sokkal jobban megéri Rostocknál lekanyarodni a komp előtt, és teletölteni a tartályt a bevásárlóközpontoz közelében.)

Németországban az a legfeltűnőbb, hogy nyoma sincs annak az anarchiának, amelyet a magyar kormány sajtó – mindenekelőtt a közrádió és a köz-

tévé – egész Nyugat-Európa vonatkozásában vizionál. A németeknél a szakos németes rend van, csupán annyi a különbség a mostani és a megelőző évek között, hogy ezúttal valamivel kisebb a forgalom az utakon. Továbbra is biztonságos a kocsiban aludni az autópálya-pihenőkben, amit itthon nem szívesen kockáztatnék meg. A gedseri komp menetideje most 1 óra 45 perc – amikor először jártunk arra, még közelebb volt a három órához –, és bármilyen az időjárás, a hajó mindig pontosan indul. Jó és rossz időben, éjjel és nappal mindig ül egy sirály a hátsó hajókorláton (lehetséges, hogy ugyanaz; a nagyobb testű sirályok akár harminc-negyven évig is élnek), elfogadja az ételt, és csak akkor repül föl, ha karnyújtásnyinál jobban megközelítjük. Amikor pedig partot ér a Rostockból induló járat a dániai oldalon, az egy kicsit olyan, mint a hazatérés: már csak 160 kilométer van hátra Koppenhágáig, az utak simák, a vezetők nyugodtak – az idegrendszer kisimul, és a Keletről jött, állandóan szorongó polgár átadja magát annak az érzésnek, amit a jól szervezett, évszázadok óta nagyobb zökkenők nélkül élő társadalmak tagjai éreznek (csak éppen nekik fel sem tűnik, mert ebbe születtek bele, nekünk viszont olyan, mintha egyfolytában egy többnapos ünnep első délutánján lennénk, amikor úgy várhatjuk az estét, hogy tudjuk: mindegy, hogy mikor alszunk el, biztosan nem kell beállítani az ébresztőt).

Egy olyan országban, ahol az emberek harmincéves futamidejű, három százalék körüli fix kamatú hitelre vesznek lakást, az áruházak ingyen adnak utánfutót a bútorszállításhoz – akkor is, ha nem vásárolunk semmit, csak egyik lakásból a másikba költözünk –, a lakcímbjelentést pedig interneten vagy telefonon is el lehet intézni, nem az a dolgok jóságának mércéje, hogy mi változott, mióta legutóbb arra jártunk. Amager, amely elnevezés egyrészt Koppenhága déli harmadát, másrészt a két sziget közül a kisebbiket jelöli, hiába szerves része egy világvárosnak, most is olyan, mintha egy húsz évvel ezelőtti délsvéd kisvárosban lennénk. A házak előtt fügefák nőnek – teremnek is –, itt-ott szőlőt is látni, a cseresznyefa kifejezetten gyakorinak számít, a varjak és a csókák pedig kevésbé tartanak az emberektől, mint nálunk a városi galambok. A reptér és a belváros között közlekedő metró egyik állomása konkrétan a tengerparton van; ezt úgy kell elképzelni, mintha leszállnánk a Pöttyös utcánál, és az emeletes házak mögött ott lenne a tenger egy remek, fövényes stranddal. Van hozzá street workout pálya, sekély lagúna a kicsiknek, hosszú móló és mély víz a nagyoknak, a partra települt mobil könyvtár, öltözők és mosdók sora – de tényleg az a legjobb benne, hogy a főváros bármely pontjáról fél órán belül elérhető kerékpárral vagy közösségi közlekedéssel. Az Amager Strandpark mai formájában 2005 óta létezik, de a dánok már eléggé belakták: augusztus elején, amikor akár 28 fokig is fölszaladt a nappali hőmérséklet a parton, a vízben pedig megközelítette a 20 fokot, mozdulni is alig lehetett. Koppenhágában az elővárosokkal együtt egymillióan laknak, és a városnak csak néhány tengerparti strandja van, igaz, mind szabad, és jellemzően több kilométer hosszúak.

Az az ötlet, hogy eladják vagy beépítsék, természetesen föl sem merül, a több száz méter széles parti sáv a porrá tört kagylóhéjra emlékeztető fehér homokkal, a füves dombokkal, a futásra és görkorcsolyázásra is alkalmas

sétányokkal, a kajakkölcsönzőkkel és jégkrémpavilonokkal együtt közösségi tulajdonban van, és ez a státusz ugyanolyan állandónak tűnik, mint az, hogy Koppenhágát szociáldemokrata városvezetés irányítja (vagyis nem fenyeget az a veszély, hogy az ottani Fidesz – természetesen nincs ottani Fidesz: ez a fajta képződmény nem él meg azon az éghajlaton –, megjelenik az oligarcháival, hogy kisajátítsa, lebetonozza, és teleszórja sűrűn épült, kétes ízlést tükröző, profitmaximalizáló lakótömbökkel).

Pár napot az amageri strandon tölteni, aztán visszautazni a Dánia–Németország–Csehország–Szlovákia útvonalon, fölér egy népfőiskolai kurzussal: amikor az ember belép az otthonába, bekapcsolja a propagandatévét, és meghallja, hogy Európa-szerte mindent elborít a káosz, mi viszont az összes létező világok legjobbika, a béke szigete vagyunk, az agyában a tárcsák azonnal ledobják az ékszíjat. Ez az állítás pont addig hihető, amíg nyugati vagy északi irányban át nem lépjük az országhatárt – és azért lehet mégis szavazatszerzésre használni, mert akik használják, azok sajnos pontosan tudják, hogy a magyarok többsége nem megy innen sehová.

Dalos György

Csütörtök

76

Berlin–Budapest, 2020. augusztus

Bodor Ádám Sinistra körzet című regényében az isten háta mögötti román falu és a szomszédos ország között hetente egyszer, csütörtök délelőtt emelik fel a határsorompót, és a helybeliek ebből tudják, hogy aznap csütörtök van. Ilyenfajta időérzetet szuggerál nekem az elmúlt fél esztendő. Világos: a helyváltoztatás hiánya, a nyilvános események kimaradása és a tájékozódásnak a képernyőre való fokozatos leszűkülése önmagában is elszigetel, kedvetlenné tesz, a maszk mintha viselés nélkül is ráfeszülne az orrnyeregére, a ritka éttermi kalandok lappangó büntudatot ébresztenek. Mindezen tüneteket szívesen fogom a vírusra, pedig a dolog úgy áll, hogy az idő számomra már régebben kizökkent, és még azt sem mondhatom Hamlet módján, hogy „én születtem helyretolni azt”. Hála istennek azonban pontosan tudom, hogy a legközelebbi csütörtök mikor lesz. Augusztus 6-án, azon a napon, amelyre a repülőjegyem szól, és amelyen a ferihegyi „sorompót” felemelik.

Történetesen ebben a furcsa időben, mint a németek neveznék, Unzeitban, „nemidőben”, jutott el hozzám egy ifjú ellenzéki politikus nyilatkozata, amelyben kifogásolta a pártját negligáló nyugdíjas szavazók magatartását, mondván, hogy ne döntsenek azok a jövőről, akik azt már feltehetően úgyszem fogják megérni. Nincs bennem hajlandóság utánanézni a forrásnak, lehet, hogy nem pontosan így mondta, a másik oldal mindenesetre felhasználta a propagandájában, mégpedig a mondott párt embertelenségének bizonyítékaként. Ez persze nem csoda, édes hazánkban a történések nem

magukért fontosak, hanem felhasználhatóságuk miatt. Még az egész társadalom által megvetett pedofil diplomata esetében is arról szól a vita, hogy az illető melyik párt embere volt azt megelőzően, hogy a 19 ezer gyerekpornót megtalálták a gépén.

A Lánchíd örvén sem azt taglalják, hogy mekkora a katasztrófaveszély, hanem hogy ki lesz a felelős a még el sem kezdett védekezés elmaradásáért. Ilyen az élet mifelénk, márpedig Karinthy óta tudjuk, hogy „az élet olyan, mint a Lánchíd”.

Nos, ami a szépelegve „szépkorúnak” nevezett polgárokat illeti, legalábbis az én esetemben van valami a pelyhedző állú közszereplő állításában. Én valóban nem érzem magam illetékesnek a 21. század húszas-harmincas évei ügyében, noha kihalni sem készülök a következő ciklusokban. Figyelemre méltónak találok azonban, hogy az 1990 óta megtartott választásokon és referendumokon milliós tömegek kerülték el az urnákat, mégpedig nem alattomos bojkottszándékkal, hanem mert okkal vagy ok nélkül úgy érezték, hogy a meghozandó személyi vagy tárgyi döntés nem róluk szól. Mellesleg 1878 és 1890 között létezett Magyarországon egy komoly politikai erő, amely önmagát Nemválasztók Pártja néven határozta meg – ebből épült fel a későbbi szociáldemokrácia. Programjuk elég magvas volt: követelték a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételét, az általános és titkos választójog bevezetését, az egyesületi és gyülekezési jogok biztosítását, valamint a sajtószabadság garantálását. Az első pont talán kicsit túlzó vagy korai, de a többi kifejezetten időszerű és a párt rövidített elnevezése – NVP – sem hangzik rosszul.

*

Szombat délután A. útnak indult, hogy barátnőjével együtt megtekintse a Palais Populaire-ben a Christo-kiállítást. A bolgár származású avantgárd művész és felesége Berlinben 1995-ben lett népszerű, amikor becsomagolták, azaz műtárggyá emelték a Reichstag épületét. A huszonötödik évforduló alkalmából kiállított maketteket a közönség érthetően korlátozások mellett tekinthette meg: a Deutsche Bank tulajdonában lévő palota belső termeibe egyszerre csak harmincöt látogatót engedtek be, az épület előtt a májusi megnyitás óta hosszú sorok váraкоztak, betartva a kötelező álarcviselest és a másfél-két méternyi testi távolságot.

Ezen a szombat délutánon azonban A. és barátnője végül nem jutott be a kiállításra. Már az Unter den Linden és a Friedrichstrasse sarkán sem lehetett tovább haladni, az utcát elkerítő rendőrsorfal mögött tüntetők tömege vonult a Brandenburgi kapu felé. A „Vége a járványnak! A szabadság napja!” jelszóval meghirdetett felvonulás elvileg békés volt, ahogy azt az alkotmányban rögzített gyülekezési jog megengedi. Ámde maszk és távolságtartás nélkül tüntettek, s ez kellő indokot szolgáltatott a hatósági közbelépéshez. Mindazonáltal a rendőrök kesztyűs kézzel bántak a tiltakozókkal, ami, persze, járványügyileg is érthető. Sokaknak fel is jegyezték az adatait, s ellenük eljárás indul, amely valószínűleg pénzbüntetéssel fog zárulni. A tiltakozók rendőrségi becslések szerint húszezren lehettek, a különféle portálok ezt a számot a teljesen valószínűtlen másfél millióra turbózták fel. A véleményformálók a megmozdulást egyértelműen a jobboldalhoz kötik. Konkrétan egy

stuttgarti Másként Gondolkodók nevű szervezethez, Berlinben pedig az AfD-hez. A tiltakozók érvelése szerint az államhatalom egy a liberális média által mesterségesen felfújtt járványveszélyre hivatkozva korlátozza a gyülekezési jogot.

A radikális baloldal nem vett részt a mozgalomban, mi több egy-két spray-felirat erejéig el is ítélte: „Corona-Leugner/Innen (a koronatagadók) = Faschisten”, olvasom egy ház falán, Másutt meg a „Corona-Relativierer” (koronatagadók) ellen emelnek szót, gondosan ügyelve arra, hogy a férfiakat és a nőket („Innen”) a PC helyesírási szabályai szerint egy szóba foglalják. Engem e stilisztikai furcsaság helyett inkább a képernyő nyújtotta látvány foglalkoztatott. A tömegben feltűnően sokan voltak szemlátomást idős emberek, s egy-két nyugdíjas igencsak hevesen nyilatkozott a vesztegár szabadságkorlátozó rendelkezéseiről, fittyet hányva arra, hogy a járványügyi szakemberek egyértelműen a kockázati csoportokba sorolják őket. Közben a teljes média naponta festi a falra a homályos tartalmú második hullámot, mint valami bibliai „mene tekelt”, a megméretett és könnyűnek találtatott emberiség büntetésének újabb fokozatát. Én pedig, miközben nem menekülök a járvány elől, bár beleszaladni sem kívánok, kelet-európai szkepticizmussal próbálom helyére tenni a valóságot és annak mediális megjelenítését. Amikor például kormányunk rizikószempontból piros, sárga és zöld országokra bontja a világot, lehetetlen, hogy erről ne a múlt rendszer kultúrpolitikájának hármasszava, a „tűrés-tiltás-támogatás” jusson eszembe.

Ezen a nyáron vasi és zalai falvak között vagy a Gemenci erdőben járva a fent említett „Unzeit” is feloldódik a táj békéjében. Visszatekintve ifjú- és felnőttkorom legnagyobb kihagyásának a természetet érzem. Nagyvárosi emberként, politizáló könyvfalóként csak az utóbbi két évtizedben tapasztalom a szabad szemmel elsajátítható, magyarázatra nem szoruló környezet örömeit. Ez is időtlenség, de nem kívülről reám kényszerített, hanem kivételes kegyként megengedett, olyasvalami, mint a költészet, amelyhez a legrövidebb úton, memóriámban vagy egy könyv révén juthatok el, s önmagáért, ízlésvilágomban leginkább a rímek édességéért fogyasztom. A két teljesség nagy ritkán találkozik, legutóbb egy hirtelen eszembe ötlött Petőfi-vers kapcsán: „Másfelől, a Tisza túlsó partján, / Mogyoró- s rekettye-bokrok tarkán, / Köztök egy csak a nyílás, azon át / látni távol kis falucska tornyát. / Boldog órák szép emlékeképpen / Rózsafelhők usztak át az égen. / Legmesszebről rám merengve néztek / Ködön át a mármárosi bércek.”

Nem is tudom, láthatók-e még a Tisza bármely pontjáról, ráadásul „ködön át”, akár távcsővel is, a mármárosi bércek. Ez a huszonnégy éves poéta mindenesetre látta, és megállt abban a világban. Én meg legfeljebb korabeli metszeteken nézhetem, természetesen az internetről lehalászva, hírek és álhírek, Facebook-bejegyzések és mailüzenetek között bukdácsolva, beletörődve az idő vigasztalan végességébe, egy érába, amelyhez én belsőleg már nem tartozom, érte felelősséget nem vállalok, s legfőljebb mint utókoraként történelmi csütörtököt veszem tudomásul.

Trianon Istene

A kisebbségi komplexus és a felsőbbrendűségi tudat vonzza egymást. Az utóbbi az előbbi kompenzációja. Ez a kapcsolat világtörténelmi tényező, mely nemzeti tudatokat határoz meg, és nacionalizálja a Mindenhatót. Kinek képzetét már eleve ez a kapcsolat teremtette meg az ókori zsidóság körében, mely önnön gyengeségéből, kiszolgáltatottságából, leveretéséből, megosztottságából, hazavesztéséből fakadó kisebbségi komplexusát kompenzálva az egymással harcoló, erejüket összemérő törzsi istenek helyébe állította az egyetlen Istent, mely egyrészt a zsidók Istene, másrészt viszont minden nemzet fölött áll. Következőleg az ő kiválasztott népe, a zsidóság is minden nemzet fölött áll, bárha gyenge és kiszolgáltatott. A fizikai túlerő áll csupán a zsidók fölött, de a zsidók metafizikai ereje, szellemi ereje, küldetése mindenk fölött áll.

Ezt a modellt vette át a „népek harcának zajló tengerén” hánykolódó nemzetek hosszú sora. Így lett a zsidók Istenéből a lengyelek, a románok, a bolgárok, az örmények stb. stb. Istene. Így lett a magyarok Istene is, aki sajátlagos célcsoportként a magyart veri és áldja, s a világtörténelem többi szereplőjét csupán a magyarverés és magyaráldás eszközeként használja.¹

Kölcsey Ferenc – és Magyarország – *Himnusa* ennek a modellnek a reprezentatív megjelenítése.

Kölcsey „a magyar nép zivataros századaiból” vette példának sorát 1823-ban, de egyik sem lehetett erősebb, mint a majd száz évvel későbbi: Trianon. Soha nem volt kínzóbb igény erre a kompenzációra, erre a modellre, az Isten nacionalizálására, mint száz évvel ezelőtt. A Trianonra reflektáló nemzeti-keresztény kurzus lényege az Isten nacionalizálása. Ezért volt egyszerre és egymástól elválaszthatatlanul nemzeti és keresztény.

1920 elején, amikor Kosztolányi Dezsőt felkérték a Magyarország 79 igazságát a lehető legnagyobb szellemi, érzelmi és esztétikai erővel megjelenítő, Trianon-ellenes antológia, a *Vérző Magyarország* megszerkesztésére, Trianon még nem volt Trianon. Akkor még azt a békét, amelynek a feltételeit a magyar küldöttség elé terjesztették, a magyar delegáció szálláshelye után neuillyi békeként átkozták a magyar sajtóban, mert csak jóval később jelölték ki a békeszerződés aláírásának helyszínét. (Még a kötetben is neuillyi békét emleget báró Lukachich Géza.) Szeptemberben azonban, amikor a kötet ötvenezer példányban megjelent s villámgyorsan el is fogyott, Trianon már kész tény volt.

¹ E modell működését több közép-kelet-európai nemzetet mutatja be Trencsényi Balázs *A nép lelke* című 2011-es könyvében, melyről

annak idején írtam is ezeken a hasábocon: https://epa.oszk.hu/01300/01326/00131/MV_EPA01326_2011_09_05_2.htm

A Horthy Miklós előszavával kezdődő, kiemelkedő honoráriumokkal javadalmazott, nagy példányszámban kiadott, első irredenta könyvként beharangozott kiadvány díszkötéses példányát a szerkesztő maga nyújtotta át a kormányzónak hosszabb magánbeszélgetés keretében. A könyv készülése közben funkciót váltott, mert a békeszerződés közvetlen befolyásolása post festam már nem lehetett a célja. A kisebbségi komplexus leküzdésének és a reményalapozásnak a nagy szellemi kísérlete lett ez az antológia, s így lakta azt be a magyarok Istene, a magyar felsőbbrendűség demonstrációja.

Ami a *Himnusz*hoz képest (szinte) hiányzik belőle, az a „haj, de bűneink miatt...”; ami a *Szózat*hoz képest (szinte) hiányzik belőle, az a nemzethalál eshetősége. 1920 sajtójából nem hiányzott sem ez, sem az, de egy kifelé is szóló, propaganda-célokat is szolgáló kiadványba nem fért bele sem a leszerelő nemzettemetés, sem a politikai önkritika. A nyugatosoktól a konzervatívokon át a legradikálisabb fajvédőkhig sokféle irányzat képviseltette magát, de a rendszerkritikus, háborúellenes, pacifista ellenzéknek nemhogy az illegalitásba, emigrációba szorult, üldözött tollforgatói, de még a sajtóval, legális megszólalási lehetőséggel rendelkező része sem kaphatott helyet a kötetben, s nem azért, mert nem érezték a kétharmad ország elvesztését eléggé tragikusnak.

A *Vérző Magyarország* száz év múltán jelent most meg az Osiris Kiadó (Gyurgyák János) gigantikus vállalkozásának keretében. A *Trianon 100* doboz három könyvet és egy mappát fog össze. A *Vérző Magyarország* mellett az *Emlékező Magyarország*

két kötetét, amely száz év Trianon-írásait, verseit, novelláit, tanulmányait, publicisztikáit tartalmazza, valamint a korabeli plakátokat, ikonikus Trianon-verseket és a különböző történelmi állapotokat tükröző térképeket, adatokat rejtő mappát.

A *Vérző Magyarország* után a második kötet éppen a *Vérző Magyarország* szellemiségével homlokegyenest ellenkező művekkel kezdődik. Ady Endre versével – *Üdvözlés a győzőnek* –, amelyben „sírjukban is megátkozott gazoknak” minősülnek azok, akik „a Háborút, a Rémet” ránk hozták, akik a vesztesek felelősségéről nem tudtak, ellenben a győztesek elítélésében kerestek kielégülést, vagyis azok, akik a *Vérző Magyarország* politikai tartalmát meghatározták.

Ady verse után rögvest Krúdy következik: „Hibáztunk, vétkeztünk, nagyot botlottunk: emberek voltunk.” „Ámde azt mégsem várhatja a történelmi igazság, hogy a nemzet, mely ezer esztendeig jóra valónak és életképesnek bizonyult: most véglegesen meghaljon öreg politikusok és másvilágról visszatért hadvezérek tévedése miatt.” Krúdy is csak azt várja Magyarország számára a győzőktől, mint Ady: „Ne tapossatok rajta nagyon, / Ne tiporjatok rajta nagyon”.

A Trianon-irodalom páratlanul gazdag, ezerszínű tárháza ez a doboz. És még így sem teljes. Valószínűleg nem elsősorban azért, mert kimaradt belőle két fejezet, a Publicista Magyarország és a Megértést kereső Magyarország. Az előbbiben magyar politikusok és publicisták írásai szerepeltek volna, az utóbbiban történészek tanulmányai és könyvrészletei. A szerkesztő az Utó-

szóban indokolta, miért mondott le ezekről a fejezetekről: „néhány történész kollégám és publicista ismerősöm közölte, kivel nem hajlandók egy kiadványban szerepelni. Ezek a kikötések nem nyerték el a tetszemet, sohasem kedveltem ugyanis az ilyen jellegű kényszereket... elnézést kérek azoktól a kortárs publicistáktól, akiket szintén felkértem, meg is írták cikkeiket, de mivel a teljes publicisztikai fejezetet ki kellett hagynom, feleslegesen dolgoztak. Remélem, ezek az írások is megjelennek majd az évforduló kapcsán valamelyik lapban.”

Ezt az affért véleményeznem illik, miután magam is érintett vagyok. A felkérésre készített írásom ebben a lapban jelent meg, amelyet most a kezében tart a kedves olvasó (*Trianon – magyaron túli szemmel, Mozgó Világ*, 2020. április). Nos, magam sem értek egyet az ilyesféle kikötésekkel olyan kiadvány esetében, amely az egyik szélről a másikig minden irányzatot megjelenít. De a szerkesztővel ellentétben azt sem hiszem, hogy a szekértábor-logika irányította volna a tiltakozókat. Információim szerint jeles potenciális szerzőtársaim nem egyszerűen a „másik oldalon” állók jelenléte ellen tiltakoztak, hanem olyanoké ellen, akiket nem a szakmájuk művelőinek, hanem – joggal vagy sem – megcsúfolóinak tekintenek. Az azért különbség, hogy egy orvos az övével ellentétes felfogást képviselő kollégájával nem hajlandó együtt szerepelni, vagy olyasvalakivel, aki mágikus karkötőt kínál reumára.

A magyar Trianon-irodalom teljes színekéből azonban talán nem is ezek a fejezetek hiányoznak leginkább, mert akik abban szerepeltek

volna, azoknak az eszmétársai azért jelen vannak más fejezetekben. De hiányzik egy összeállítás a Horthy-korszak napi sajtójából, bulvárkiadványaiból; nincsenek jelen a nyilas véleményvezérek. Az 1938–1941-es revízió irodalma is szűkös, nincs is olyan térkép és adatsor, amely megmutatná, mekkora volt Magyarország területe és népessége az összes visszaszerzett területtel 1941-ben. A magyarországi Trianon-csend évtizedeinek emigrációs trianonozása is kimaradt a kötetből. Éppen az ötvenedik évfordulóról készült blogom anyaggyűjtése közben fedeztem föl, milyen „érdekes” volt ez a Trianont a sumer rokonsággal és a holokauszttagadással összefűző emigrációs szódagály.²

És akkor most lássuk a magyarok Istenét.

A régi modell Trianonhoz igazított változata szerint Magyarország a maga egészében, úgy, ahogy volt, Isten műve. Isten rendelése, hogy olyan legyen, amilyen ezer éven át volt (nem merül föl, hogy sokféle volt), és Isten rendelte urának és őrzőjének a magyar népet. Aki ezt a művet megrontja, Istennel száll szembe, miként azok, akik a zsidókat fosztották meg az Isten által nekik ígért országtól. Ahogy Isten akarata, hogy a szétszakított zsidóság újra egyesüljön az ígért földjén, azonképp az is, hogy a szétszakított magyarság újra egyesüljön a szétszakított és újra egybeforrasztott Magyarországon.

Így fogalmazta ezt meg gróf Apponyi Albert: „Az egyház a házassági kötések szentségét ezekkel a szavak-

---

² https://arcanum.blog.hu/2020/06/16/_szelutotten_hallgat_az_igazsag

kal fejezi ki: quad Deus conjunctit, homo non separat: amit Isten összekötött, azt ember ne válassza el. Hazánk területére is alkalmazható ez a mondás. Isten kötötte össze annak összes részeit, midőn ezt a szép országot a földbe fektetett őserők működése által megalkotta, annak, amivé lett: hegykoszorú övezte, összefüggő folyamrendszer szegte természetes egységnek. Ember ne merészkedjék ezt megbontani, összetörni, feldarabolni; hatalmasabb a leghatalmasabbnál a dolog természete, Istennek kézzelfogható akaratára.” „Mert amit a Teremtő keze csinált egynek és amit egy nemzet megtartott Isten rendelése szerint ezer esztendőn keresztül egynek: azt gőgös emberi hatalom nem darabolhatja szét” – így Rákosi Jenő, aki azonosítja is Magyarországot Kánaánnal: „Európa nem tudja, hogy e csodás zárt terület kellő közepén egy elpusztíthatatlan faj telepedett meg Kánaán földjén, melynek a perifériáira évszázadok lassú elfolyása alatt idegen elemek szivárogtak be, melyek mind az ország termékeny öléből élnek, s életérdekük szerint ahhoz vannak elszakaszthatatlanul kapcsolva. Európa nem tudja, hogy a magyar faj természete, józan okossága, munkabírása, katonai tulajdonsága és katonás szelleme, arisztokratikus gondolkozása, önérzete és magyar voltának öntudata, minden idegennel szemben való méltányos türelme és szerzett műveltsége által is fölötte áll értékben minden körülötte levő más fajnak.” A Kremsnernek született Rákosi Jenő persze éppúgy idegen elemként szivárgott be az értékben fölötte álló faj méltányos türelme folytán, mint Máttyás utónevű névrokona.

Móricz Zsigmond arról ír, hogy amikor egy katolikus pap egy református bánsági magyar földbirtokos földjén lévő romkapolnában kivételesen magyarul misézhet, akkor a túlnyomórészt református magyarok egy járóföldnyi távolságból is összegyűlnek: „És nem volt felekezet. Nem volt ott katolikus és református és zsidó. Együtt voltanak ott az ódon, elhagyott, elfelejtett romkapolna körül, az Isten szabad ege alatt, a babiloni vizeknél ott szakadt, hazasíró árva magyarok...” Miközben pedig a magyar áhítat átlépi még a kereszténység határát is, és a babiloni fogságba szakadt zsidóság képét ölti a romániai fogságba szakadt magyarság, Petri Elek református püspök így fogalmaz: „az egységes Magyarország ezredéves határai megszagattak, amióta nyelvben, vallásban, világnézetben tőlünk idegen szomszédok léptek hazánk földére”. Miután moszlim, zsidó és buddhista seregek nem hatoltak be Magyarországra, csak a nem magyar kereszténységet minősíthette a keresztyén főpap idegennek. A magyarok Istene akkor is Isten, ha nem keresztyén, a nem magyarok Istene akkor sem Isten, ha keresztyén.

A *Vérző Magyarországra* beleszerkesztett számos idézet egyikében Kossuth Lajos így ír Hermann Ottónak: „Bizony, vegye fontolóra a több mint kétmillió lelket számító magyar kálvinista felekezet, miszerint a »magyar vallást«, mely a magyar nemzetiségnek oly hatalmas támasza lehetne, az erdélyi mezőségen veszni ne hagyja! Hogy ott az »oláh vallásnak« áldozatul ne essék!” A nemzeti-keresztyén kurzus tehát bizvást kapcsolódhatott a nemzeti liberalizmus kossuthi örökségéhez is.

A nemzeti jelző maga alá rendelte a liberálist is és a keresztényt is.

És ez így van ma is, amikor a magyar egyházak a mai nemzeti-keresztény kurzus nyelvén emlékeznek meg Trianonról, a román ortodox egyház pedig azoknak a seregeknek és politikusoknak a dicsőségét zengi, és azoknak fejezi ki forró háláját a centenárium alkalmából, akiknek köszönhető, hogy Románia elnyerte méltó méretét.

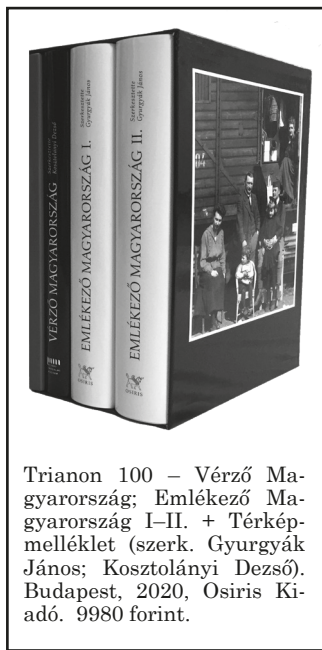
A magyarság egyrészt európaiként emelkedik területrabló keleti szomszédai fölé, másrészt Európa tanítójaként emelkedik Európa fölé.

Lyka Károly, a nagy magyar művészettörténész megállapítja, hogy „a mi Magyarországunk – tehát nem a csonka Magyarországot értjük – épített, faragott, festett műveiben is egyetlen fejlődési egység, sőt mi több: vele és általa válik kerekké, lezárttá az egész európai művészet. [...] a határvonal, amely ezt az élő európai kultúrát az egészen más természetű, a dermedtség jegyeit mutató keletibb kultúrától elválasztja, ez a határvonal egybeesik Magyarország keleti és déli határvonalával.” Cholnoky Jenő, a legjelentősebb magyar földrajztudósok egyike leszögezi: „mi tanítottuk Európát néhány olyan dologra, ami átalakította az egész emberi művelődést, és új világot épített föl ledült romoknak átkozott porán. Első és legnagyobb jelentőségű átalakulás volt a könnyűlovasság, általában a ló általános

használatának megtanítása [...] a mi tanításunkból származik a lovagkor minden szépségével együtt. Mert meg vagyok győződve róla, hogy az a szép, az a nemes, amit a »lovagiaság« szó tartalmaz, az magyar erény volt, azt is a magyaroktól tanulta a lovagiatlan Európa. [...] De mi tanítottuk Európát a kelesztett kenyér sütésére is, mi hoztuk be Turánból azt a búzafajt, amelyik ma Európában általános ugyan, de legjobban hazánkban terem. Állítólag a rugós, négykerekű kocsit is mi honosítottuk meg. [...] »Igazságos« jelzőt csak magyar király kapott. Úgy látszik, ez is ősi, turáni erény.” (Mely ezek szerint a román gyökerű apai ág ellenében is érvényesül.)

A fentiek szerint a magyar Nyugat-lényegű és a Nyugat magyar-lényegű. De azok is képviseltetik magukat a reprezentatív kötetben, akik úgy tartják, hogy a magyarság lényege a nyugatiság tagadása:

„Nincs mit szeretned rajtunk, rongy Nyugat,
Hitvány lotyó, ki néked hízeleg.
[...] S némák vagyunk, – /
kegyetlen némaság,
mint néma néktek Ázsia s Turán,
halálos vendég vénségtek torán.
[...] Nincs mit szeretni rajtunk. Írva áll:
pogány csodát nem szível /
dögbeteg.
Dicsőség nekünk, mert /
gyűlöltetek.”

Trianon 100 – Vérző Magyarország; Emlékező Magyarország I–II. + Térkép-melléklet (szerk. Gyurgyák János; Kosztolányi Dezső). Budapest, 2020, Osiris Kiadó. 9980 forint.

Lendvai István *Paris felé* című verse ez, amely a Nyugat alkonyának ekkoriban (is) divatos teóriájából építi jövőképét, mely szerint a magyarokat mindig csak pusztító keresztény Nyugat pusztulásra, a Kelet a turáni, ázsiai, pogány magyarsággal győzelemre ítélte.

E két ellentétes felfogásból két ellentétes stratégia következett. Az elsőből az, hogy a Nyugatnak fel kell ismernie, hogy mi tartozunk leginkább hozzá, európai érdek a magyarság erősítése a kevésbé európai, kevésbé nyugatos, keleti, balkáni népséggel szemben. A másodikból az, hogy a harcra kell készülnünk, s erővel fogjuk visszaszerezni, ami a miénk. Ezt a képletet azért bonnyolította, hogy a területrablókkal szembeni nyugatos fölényérzetből is következhetett militáris megoldás.

Rákosi Jenő fentebb már idézett írásában egy bohócjátékban látja meg a magyar irredentizmus szimbólumát: „Az agyonvert pojáca ott feködött, kezét-lábát szétvetve a porondon s a másik fogta a halott ember fél kezét s szépen odaillesztette a mellére, mint ahogy kiterített halottakkal szokás. Aztán fogta a másik kezét s azt is odafektette. De a halott ebben a pillanatban kivágta a porondra a rendbe hozott kezét. A pojáca meghökkent s újra visszatette a helyére. Ekkor a halott megint a másik kezét dobta el magától s így ment ez tovább, míg végre nagy furfangosan rájött a győztes pojáca arra, hogy egyszerre fogta meg a halott két kezét s egyszerre fektette a mellére. Ám a halott se hagyta magát. Most a két lábát vetette széjjel s az előbbi játék újra kezdődött. Mikor pedig a lábát is rendbe hozta, a halott újra szétdobta a két kezét. Így ment egy

darabig, s a játék vége az lett, hogy a halott ember végre talpra ugrott, jól pofon ütötte tanácstalan kínzóját, aki elkullogott, s a győztes végül az lett, aki nem hagyta magát eltemetni.” Az agyonvert ország tehát erő, pofon által lesz győztes végül.

Pár oldallal alább Andrássy Gyula gróf éppen azt fejtegeti, hogy senkinek sem kell féltennie a békét Magyarországtól, a magyarokban egyáltalán nincs revansvágy, mi több, egy revízióval megerősített Magyarország lehetne a béke biztosítója: „Mi mindenütt az emberiség és a haladás, a béke és a megértés érdekét képviselhetnök és életképességünk az európai béke és az új európai térkép egyik biztosítója lenne.”

Herczeg Ferenc is úgy véli, nem kell nekünk kardot rántani. A mi területrablóink nem urai saját sorsuknak, a történetük csupa hullámváz, feltörnek, letörnek a nagyhatalmak érdekei szerint, így fognak majd letörni most is, ha a nagyhatalmak felismerik valóságos érdekeiket: „A világtörténelem logikája hamarosan elpusztít minden mondvacsinált, hazug államalakulást. [...] Az egységes, művelt, munkás magyarság megnyerte a harcot züllött és napról napra jobban züllő szomszédjaival szemben, mielőtt még kihúzta volna a kardját.”

A pacifista vonalhoz kapcsolódtak olyanok is, akiknek a *Vérző Magyarországban* nem lehetett helyük, kiknek írásait tehát az *Emlékező Magyarország* két kötetében találjuk. Nem lehetett ott helye sem Szabó Dezsőnek, sem Vámbéry Ruzstemnek. Szabónak nemcsak a zsidókkal és a Tanácsköztársasággal volt baja, hanem a szélsőjobboldali mozgalmakkal, az egész politikai elittel és magával a Horthy-

rendszerrel is, melyet görénykurzusnak minősített. Ő 1928-ban fejtette ki az *Előőr*sben, hogy Magyarországnak csak egy egységesülő Európában van esélye: „külpolitikai öntudatunk hiányát talán mégis legkeresztmetszetesebben az a magaviselet mutatja, melyet sajtónk és úgynevezett közvéleményünk grimaszol a Népszövetség és minden olyan mozgalom felé, melyek Európa egységét célozzák, vagy amelyek, pláne, utat akarnak egyengetni az Európai Egyesült Államok – fájdalom – még igen távolban ködlő lehetősége felé. A magyarság fennmaradásának legfőbb biztosítója a Népszövetség gondolatában és az Európa egységét célzó törekvésekben van. És az öngyilkosságnak leggazabb és legműlyébb módja az, ha mi uszítunk e Népszövetség és e mozgalmak gondolata ellen.”

Vámbéry Rusztem, akit a *Vérző Magyarország* szerkesztése idején fosztottak meg egyetemi katedrájától az őszirózsás forradalomban vállalt szerepe miatt, s aki ugyanekkor a népbiztosperben védőügyvédként szerepelt, Szabó Dezsővel egy időben publikálja az általa szerkesztett Századunkban *A revízió tízparancsolatát*. A hatodik parancsolat szerint: „Kétségtelen tehát, hogy csak hosszú évek, sőt esetleg évtizedek múltán fog megszületni az a derűs nemzetközi légkör, amelyben a békeszerződések revíziója megérik. Amiből következik, hogy annak, aki komolyan óhajtja a revíziót, mindent kerülnie kell, ami akár a szomszédos, akár volt ellenséges államok érzékenységet sérthetné, vagyis szitkozódással és káromkodással nem lehet a revízió ügyét szolgálni. Ellenben minden oly törekvés, amely a nacionalista feszültség enyhítését célozza, egyszer-

smind a békeszerződés revíziójának útját egyengeti. Egyelőre ezt az utat rögzössé teszik a háborús gyűlölet emlékének hulladékai és a háború után feléledt mámoros vagy elkeseredett sovinizmus göröngyei, amelyeknek eltakarításától függ, hogy a revízió útja járható legyen. Nyilván nem áll tehát a revízió érdekében, ha követelését oly népek piszkolásával kapcsoljuk egybe, akikkel a követelésnek igazságosságát meg akarjuk értetni.”

József Attilát minkét oldalon megtaláljuk. Az egyikken a kamaszt, a másikon a felnőttet. Benne van az iskolázott magyarok közös tudásában a felnőtt József 1936-os nagy verse, *A Dunánál*, melyben az ő anyja kun, az apja félig székely, félig román, vagy tán egészen az, amelyben török, tatár, tót, román kavarog a szívében, amelyben a harcot, melyet őseink vívtak, békévé oldja az emlékezés, s amelyben az a mi munkánk,

85

„Majd nemes haraggal rohanunk /
előre,
Vérkeresztet festünk majd /
a hatáköre
És mindent letiprunk! – Az lesz /
a viadal!! –
Szembeszállunk mi a poklok /
kapuival!

Bömbölve rohanunk majd mint a /
tengerár,
Egy csepp vérig küzdünk, s áll a /
magyar határ
[...] Fut a gaz előlünk, hisz /
magyarok vagyunk.”

József Attila természetesen gyorsan kinőtte ezt a verset. Nem a pártállami kiadónak kellett kihagynia azt összegyűjtött versei közül, mert már a Cserépfalvinál megjelent, Bálint György szerkesztette, háború előtti József Attila-összesben sem volt benne. (Egyébiránt téves az a köztudomás, hogy nagy költőink háború után kiadott köteteiből valamennyi Trianonra emlékeztető verset kihagytak. Már a *Vérző Magyarországban* olvasható első vers is benne maradt Tóth Árpád összegyűjtött verseinek köteteiben. Kosztolányi „trianonos” versei mind olvashatók az én házi használatú 1971-es Kosztolányi-összesemben. *A magyar romokon*, az *Ima harc előtt*, a *Magyar költők sikolya Európa költőihez* 1919-ben és az *1920-as Rap-szódia* is ezekkel a sorokkal:

86

„Így végezték bús hatalmak,
olcsó víz a magyar harmat,
sárba hull.

Mit bánják ők? Nevetnek ők,
várnak akácos temetők
mireánk.”

Vámbéry tízparancsolatából az első egy másik fontos, az előbbihez szorosan kapcsolódó kérdéskörhöz vezet: a nemzetállaméhoz. A kommunistákat védő polgári radikális ügyvéd nemzetállami alapon áll, és ebből következik, amit a revíziós igények korlátozottságáról mond: „Nyíltan és hátsó gondolat nélkül kell idebenn és odakünn egyaránt hirdetni, hogy nem törekszünk egyébre, mint az ország etnográfiai kikerekítésére és a külföldi magyar kisebbségek hathatós védelmére. Sem most, sem a jövőben.”

Ha Vámbéry nem minősült volna feketeségűnek 1920-ban, akkor sem kerülhetett volna be ezzel a nézettel a *Vérző Magyarországba*, amelyben az integrációs elv, vagyis a teljes revízió követelése megkérdőjelezhetetlen volt, akár összekapcsolódott – következésképpen – a nemzetállami elv tagadásával, akár – következtetlenségül – nem.

Andrássy gróf következetes volt. A nemzetiségi elv tagadásához kötötte a Balkán békéjét is és a teljes magyar revízió lehetőségét is: „A Balkán azért idézett elő annyi bajt és szerencsétlenséget, mert ott a nemzetiségi elvet emelték államalkotó princípiummá, a nemzetiségi elv pedig egymás ellen küzdő részekre tépte azt az országot, amely csak egy bizonyos egység mellett virulhatott. A nemzetiségi elv ellentétben állt a geográfiai és gazdasági viszonyok parancsszavával. [...] Amikor az antant az ezeréves, a természet által egységessé teremtett Magyarországot nemzetiségek szerint tépi szét, teljesen ugyanarra az útra lép, amely a Balkánon anarchiához és kaotikus állapotokhoz vezetett. Mint a Balkánon történt, nálunk is a nemzetiségi elvet emeli első helyre, többre becsüli, mint a történeti jogot, az ezeréves tradíciót s a természet követelményeit, anélkül azonban, hogy az ennyire felmagasztalt elvet legalább tiszteletben tartaná.”

Ebből az is következik, hogy a népszavazás nem lehet igazságos eszköz egy terület hovatartozásának eldöntésére.

1920-ban a magyar politikai vezetők egyszerre hangoztatták az integráció elvét és követelték a népszavazást az elszakadásra ítélt magyar többségű területeken. Korcsmáros Nándor

volt az a bátor ember, aki a *Vérző Magyarországnak* a magyar kormány által hevesen követelt népszavazás ellen érvelt: „sok jeles politikusunk is himnuszokat zeng a népszavazásnak, amely azonban oly veszedelmes, melynél hirtelenében veszedelmesebb dolgot el se tudok képzelni. A népszavazás elvének elfogadásával törvényül fogadjuk el azt, hogy valamilyen terület hovatartozandóságát az a nép döntheti el, mely a szóban forgó területet lakja. [...] Az államhatárok mindenkor a határszélen lakó népek szeszélyétől és befolyásolhatóságától függnnek, és csak alkalmas pillanat kell, hogy az ország területét megcsonkítsák. De mást is eredményez a nemzetiségeknek az a joga, hogy szavazatukkal döntsék el, hogy hová tartozzék a föld, amelyen laknak. Az államokban a legszenvedélyesebb sovinizmus kap lángra. Melyik állam adna szabadságot, alkalmat, módot a nemzetiségek fejlődésére, ha tudná, hogy holnap elszaporodván, elszakadhatnak az országtól? Veszedelmes volna minden idegen nemzetiségű család, amely az ország területén belül telepedne le, mert pár száz év múlva megsokasodva, az ország területi épességét veszélyeztetheti. A népszavazás elve az idegenek gyűlöletét, üldöztesítését eredményezi.” Ez a gondolkodásmód egyedülálló a *Vérző Magyarországnak*. Már az is rejtély, hogy a vörös diktatúra után letartóztatott, majd Bécsbe emigrált újságíró miként került bele ebbe a kötetbe.

A nemzeti önrendelkezés elvének tagadóihoz csatlakozott Németh László is 1934-es írásában, melyben igen súlyos ítéletet mond a „neobarokk társadalom” Trianonnal szemben tanúsított magatartásáról, amellyel „mindent elmulasztott,

amivel kisebbségi sorsba szakadt részét támogathatta, s mindent elkövetett, amivel a környező népek magyargyűlöletét állandóan készenlében tarthatta”. Ami pedig a nemzeti önrendelkezést illeti: „az önrendelkezés elve, melyről a világtörténelem hosszú és fényes századai semmit sem tudtak, Európának ezen a sarkán, életképtelen, törpe nációk közt nem lehet korlátlan és hosszú életű, s valószínű, hogy a birodalmi elvnek, melyet eddig a Habsburg-ház képviselt, valamilyen alakban megint érvényesülnie kell. [...] a birodalom gazdasági és külpolitikai egység, a nemzet kulturális és belpolitikai. Mint különféle felekezetek egy nemzetben, úgy élhetik ki magukat különféle nemzetek egy birodalomban, s mihelyt késő és felületes nacionalizmusuk habja elforrt, a kis népek zónájában élő nemzetek hajlandók is lesznek erre az alárendelésre. A magyarságnak a trianoni bukás után ebbe a birodalmi gondolatba kapaszkodva kellett volna a környező balkáni nacionalizmusokat kibőjtölnie.”

Fejtő Ferenc, aki a Monarchia birodalmi keretét siratja, hasonló álláspontot képviselt. Bibó István és Jászi Oszkár Kossuthig visszamező elképzelései a multinacionális konföderációról, a kis nemzetek kis nemzetállamainak, autonóm területeinek szövetségéről meglehetősen ismertek. Az azonban meglepheti az olvasót, hogy Jeszenszky Géza történész, a rendszerváltás utáni magyar „jobboldal” egyik vezető külpolitikusa a kötet számára írt tanulmányában szintén úgy vélekedik, hogy „1867 után a nemzetiségi kérdés Teleki László, a nemzetiségi képviselők 1868-as és Jászi Oszkár javaslatai

alapján kölcsönös megegyezésre hosszabb távra is rendezhető lett volna.” S „a történelmi Magyarország mint magyar nemzetállam nem tudott volna fennmaradni, de független államok közösségeként igen”.

A kommunisták Németh Lászlóval, Andrássy Gyulával és másokkal ellentétben a magyar nemzeti államot tekintették célnak. Révai József 1945-ben kiadott *A magyar társadalom nemzeti jellege* című előadásában így foglalt állást: „Lemondunk a magyar hegemoniáról, a magyarság vezető szerepéről a Kárpátok, a Duna völgyében, de helyette megkapjuk a magyar nemzeti államot! Minden magyar lakjon a magyar állam keretében. Nem akarunk más népeken uralkodni, más népeket arra kényszeríteni, hogy akarataik ellenére velünk egy államban éljenek. Lényegében ez volt Kossuth Lajos koncepciója. És ha ebben a háborúban más és okosabb politikát követnek a magyar kormányzó körök, igenis, szó lehetett volna arról, hogy megvalósítsuk ezt a kossuthi koncepciót, a magyar nemzeti állam koncepcióját.”

Révai a revízió sikertelenségét – azt mélyen fájlalva – a Horthy-kormányzat bűnének tekintette, amely a vesztesekhez és nem a győztesekhez kötötte Magyarország területi igényeit: „1943-ban, amikor már a bolond is látta, hogy Hitler számára a háború elveszett, mi, magyar kommunisták, szinte tálcán kínáltuk a Horthy-kormányzatnak az utat, az eszközt arra, hogyan mentse meg Magyarországot a nemzeti katasztrófától. Mi, magyar kommunisták, hirdettük és szinte felszólítottuk az akkori kormányt, hogy támadja meg a fasiszta Romániát. Bebizo-

nyítottuk, hogy ezzel Magyarország számára egészen új helyzetet teremtenének, hogy hosszú diplomáciai tárgyalások nélkül azonnal szövetséges orszaggá válnánk, és akkor nincs senki, aki ne ismerné el jogcímünket nemcsak Észak-, hanem talán egész Erdélyre! Sajnos, tisztelt Hölgyeim és Uraim, minderre ma már csak azt mondhatjuk, hogy késő bánat eb gondolat.”

Az egyébként nagyon megosztott magyar társadalomban nem a revízióra való törekvés, hanem annak mikéntje volt (az egyik) megosztó tényező. A revízió igényét a kommunisták is hangsúlyozták. Szabó Miklós tanulmányában erről ezt találjuk: „Azt sokan tudják Magyarországon iskolai tanulmányaikból, hogy Rákosi elvtárs 1935-ös második perében tűzről pattant revíziós beszédet vágott ki a bíróság előtt, azt talán kevesebben, hogy a »Vörös Csepel« induló idétlen sora: »az ország egyharmada éhen gebed« (miféle proporció: miért a harmada, miért nem a fele), eredetileg értelmesen így hangzott: »egyharmada országban éhen gebedsz«. Trianont minden politikai tényező elítélte tehát, mégis képtelenség volna azt hinni, hogy Rákosi »irrendenta« propagandája és a Revíziós Liga szemlélete bármiféle nemzeti egységbe összefoglalható lett volna.”

Ma is eleven az a nézet, amely Trianonért az 1918–19-es forradalmi kurzusokat tette felelőssé. Ellenben feledésbe merült, hogy miként fordították vissza a Trianonért viselt felelősséget a két forradalomban érdekeltek, a kommunisták, a szociáldemokraták, a polgári radikálisok a magyar uralkodó osztályra. A kommunista Andics Erzsébet például

1946-ban így: „Ha a magyar uraknak tényleg a magyarlakta területek megőrzése lett volna a fontos, akkor 1919-ben alkalmuk lett volna fegyverrel megvédeni ezeket a területeket. Ha egyszer magyar területekre aspiráló hatalmakkal szűrték össze a levet a magyar nép forradalma ellen, ebből logikusan következett, hogy alá kellett írniok a békeszerződést is, amelyet ezek a hatalmak diktáltak. Valójában a magyar ellenforradalom 1920. június 4-én a trianoni békeszerződés aláírásával azt a váltót törlesztette, amellyel 1919 nyarán az antanthatalmakknak lekötötte magát. [...] Ha a magyar uralkodó osztályoknak a magyarlakta területek valóban igazságtalan elszakítása fájt volna, akkor elsősorban a Szovjetunióval kellett volna kapcsolatot keresniök, mert a Szovjetunió volt az egyetlen állam, amely a trianoni békeszerződéshez soha nem járult hozzá. Nem járult hozzá pedig azért, mert imperialista békeszerződésnek tekintette.”

Az októbrista örökség őrzői közül Borsody István fejtette ki a *Magyar Füzetek*ben 1980-ban Jászi nyomvonalán haladva a magyar uralkodó osztályok felelősségét Trianonért. Ő emlékeztetett a Komintern 1924-es kongresszusán rögzített kommunista álláspontra is: „A kongresszus – úgymond – lényegesnek tartja, hogy fokozzák a kommunista tevékenységet a magyar lakosság körében azokon a területeken, amelyeket Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia annektált, s hogy az eme országok kommunista pártjai kibocsássák a jelszót, miszerint »az ott élő magyaroknak joguk van az önrendelkezésre, beleértve még az elszakadás jogát is azoktól az orszá-

goktól, amelyek őket bekebelezték«. A kongresszus továbbá jóváhagyta a Romániai Kommunista Párt által felkarolt jelszót, miszerint »Erdély elválasztandó Romániától« és »független területté alakítandó«. Ezt a területi revizionista programot a Duna-táji magyar kisebbségek értendő tetszéssel fogadták. Jórészt ennek köszönhető, hogy az utódállamok kommunista pártjaihoz annak idején magyarok oly aránytalanul nagy számban csatlakoztak, olyannyira, hogy a Romániai Kommunista Pártot köztudomásúan magyarok uralták.”

Csak egy-két szílat húzhattunk ki itt a Gyurgyák János által össze-szótt hatalmas Trianon-szövevből, de talán ennyiből is látszik, hogy nem erősíthetjük meg a szerkesztőnek az Utószóban megfogalmazott véleményét, miszerint a Trianonnal kapcsolatos viták „egy törésvonal mentén kristályosodnak ki”.

Sokkal összetettebb képlet ez. Sok törésvonal metszi egymást. Ez már abból is sejtethető, hogy amikor Gyurgyák János hatalmas irodalom mély ismerete birtokában pontokba rendezi a különböző álláspontokat, akkor huszonhat véleményt tud elkülöníteni arról, hogy Trianon miért következett be, kilencet arról, hogy miért nem lett volna szabad bekövetkeznie, és tizenegyet arról, hogy mit kell, illetve kellett volna tenni Trianonnal.

A közös és egyetemes emberi értékek féltői számára a Trianonnal kapcsolatos legfontosabb kérdések egyike az, hogy Trianon sokkja mennyire sodor távol a humanizmustól, az egyetemes emberitől, mennyire zár be a nemzeti rész börtönébe. Erről szól a Trianon-irodalom ma-

gányos csúcspontja, a rövid életű erdélyi költő, Dsida Jenő hatalmas költeménye, a *Psalmus Hungaricus* (melyről ugyan a Wikipédia azt írja, hogy a „létezését megpróbálták örökre elfeledtetni”, de ezt nem kell elhinni, a Magvetőnél megjelent 1983-as Dsida-összesben is benne van).

„Ó, én tudom, hogy mi a nagyszerű,
a minden embert megsimogató /
tág mozdulat,
az élet és halál titkait kutató,
bölcsen nemes, szép, görög /
hangulat.
A hússal biztató, közös és tiszta tó,
a szabadság, mely minden /
tengerekben
sikongva úszik, ujjong és mulat!
Kezem gyümölcsöt
minden fáról szedett.
Nyolc nemzet nyelvén szóltam /
életemben
és minden fajták lelke fürdetett.
S most mégis, mégis áruló vagyok,
a minden-eszme sajtó árulója,
most mégis bős barlanglakó /
vagyok,
vonító vad, ki vackát félti, ója,
vadállat, tíz köröm
és csattogó agyar

s ki eddig mondtam: ember! -,
most azt mondom: magyar!”

De nem ez volt az ő végső szava, hanem a halála évében, 1938-ban írt *Tükör előtt*:

„Mondják, apáink bűne, /
ami történt.
Mindegy. Mienk a végzet és a sors.
Ők még a múltba révednek /
tükörként,
mi már a sodró víz tükrén, a gyors
jelenben látjuk arcunkat /
s a törvényt:
Túrni – a bölcsek ételén a bors,
okulni – szükség, /
megbocsátni – jóság,
dolgozni – ez a legnagyobb valóság.
[...]
Mosolygok immár. Hallom, /
mint kopácsol
az ismeretlen kéz. De nem bitót,
nem vérpadot, és nem /
koporsót ácsol,
templomot épít, meghitt házikót,
s tán minket edz és /
bennünket kovácsol
kemény acéllá, tűzben izzított
pengévé s rája vési rendelését:
Te gyógyítod meg a világ kelését!”

A kis Kolumbusz nagy kirakósa

A régi vicc szerint amikor az ötvenedik emeletről kizuhanó ablaktisztítót megkérdezik a tizenötödiknél, hogy hogy van, úgy válaszol: – Eddig minden rendben.

Ma ennél drámaibb és globálisabb civilizációtörténeti zuhanás kellős közepén vagyunk. Az alaphelyzetet itt két eltérő sebességű mozgás nyomán megnyíló új jelenti: a technológiai fejlődésből fakadó, exponenciálisan növekvő lehetőségek és az esendő emberi lét korlátos és legjobb esetben lassú lineáris fejlődése közötti semmiben lebegünk. Az *Ember 2.0* borítójáról az android Hamlet már így szól hozzánk: Lebegünk vagy zuhanunk? Ez itt a kérdés.

Csepeli György új, izgalmas és ambiciózus könyve ezt a helyzetet vizsgálja: a lehetetlent kísértve kapcsolja össze, tárja fel a mesterséges intelligencia digitális felhőjének magaslataiba jutó technológia és a gyarló emberi lény már a jelenben is változó viszonyát.

A jelenből sarjadó jövő tolmácsolása és értelmezési kényszere sajátos helyzetbe hozza Csepelit, aki eredeti megközelítést választ, kénytelen választani, három, jellegében elkülönülő beszédmód egyidejű alkalmazásával. Elsőként, hogy ne lógnanak a levegőben állításai, Csepeli panorámát nyújt arról, hogy a mesterséges intelligencia hogyan formálja, alakítja már a jelenben is a valóságot. A bemutatott példák sokasága – az önvezető autó és Alexa, YuMi, a karmesterrobot, a Disztichon Alfa

versíró program, blokklánc és testbe épített szenzorok, robotsebészet és a Google Lens, 3D-ben nyomtatott szervek és végtagok, a sok ezer egyetemi kurzust kínáló Coursera és robotporszívók, a Microsoft ökológiai katasztrófákat mérsékelni kívánó kezdeményezése, az AI for Earth, az adatalapú megfigyelés csúcsvállalata, a Palantir és az Cupid algoritmi-kus társkereső – ezt az alapállítást hivatott sokszorososan aláhúzni: a MI itt van, és totálisan átalakítja a dolgok rendjét. Ezek az ismeretterjesztőnek tekinthető részek nemcsak informálják a laikus olvasót, a különböző területek egymás mellé rendelése a témában tájékozottabbak számára is heuréka-élményt jelenthet: a hadviseléstől az egészségügyig, az intimitáson át az ipar 4.0-ig, az oktatástól a marketingig és tovább mutatja meg Csepeli a ma Nagy Mozaikját hogyan formálja és érezteti a belátható távlatokat is az MI. A 360 fokos megközelítés, ha terjedelmében nem is, de ambíciójában felidézi a könyvben a Z. Karvalics Lászlótól kölcsönzött történetet a kis Kolumbuszról, amely „a világin-telligencia egyik előfutáraként mutatja be Kolumbusz Kristóf fiát, Kolumbusz Ferdinándot, akinek ötszáz éve elveszetteknek hitt, kétezer oldalas kéziratát a *Libro de los Epítomest* nemrég találták meg egy dán könyvtárban. A kézirat kétezer szöveg kivonatát tartalmazza, eredetileg Kolumbusz Ferdinánd tizenötezer szövegegységet magában foglaló

könyvtárában voltak megtalálhatók. A gyűjtemény mára nagyrészt eltűnt, mindössze négyezer egység maradt meg. Kolumbusz fiának vállalkozása méltó az apja bátor tetteihez. Mint Z. Karvalics mondja, „ami a World Wide Webbel megvalósul, hogy hiperlinkeken keresztül az emberi tudás egyetlen óriás kompozícióba abróncsolható, nos, ez a gondolat, ez az igény egy az egyben, teljes vértetben megvan a 16. században a kis Kolumbusznál”.

Ez az idézet átvezet a könyv második szintjéhez – hiszen az *Ember 2.0* jóval több technológiai példatárnál. E második szinten Csepeli ismeretebb personája szól hozzánk: a világ jelenségei iránt nyitott, megértésre törekvő társadalomtudós, egy kihalóban levő állatfaj: az értelmiségi szempontjából vizsgálja a MI jelenléghalmazát. Itt Rogers diffúzióelmélete Zygmunt Bauman modernitáskritikájával vegyül, egymás mellé kerülnek Carl Schmitt és Stanislaw Lem, Norbert Elias és Barabási, Merton és Tamási Áron, Clausewitz és Pomerantsev gondolatai az adott jelenségek elemzésének szolgálatában. Csepeli nem egy elméleti paradigma Prokrusztész-ágyába próbálja belegyömöszölni a most formálódó valóságot, szociológusi repertoárjából azt veszi elő, amit szükségesnek tart ahhoz, hogy egy adott területen végbemenő változást, a MI-diszrupciót magyarázza. Az *Ember 2.0* a panorámaszerű megközelítésén túl ennyiben is rokonítható Manuel Castells negyedszázada megjelent klasszikus és monumentális trilógiájával, amely a digitális forradalom viharadaraként jelezte az elsöprő változásokat, szintén a kreatív eklekticizmus jegyében.

Ha az első megközelítés szükséges volt az olvasók bevonása miatt, a második szinten Csepeli még otthonosabban mozog – még ha hagyományos kedvencei itt új elemekkel, leginkább az evolúciós biológia Szathmáry Eörshöz köthető irányzatával gyarapodtak. De aligha tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy Csepelit a könyv harmadik szintje izgatta leginkább, amelyet filozófiai antropológiának nevezhetünk. Hasonlóan Csepeli egyik deklarált intellektuális inspirációjához, Hankiss Elemérhez, akit utolsó alkotói korszakában egyre jobban érdekelték a végső nagy emberi kérdésekre adott és adható válaszok. Az *Ember 2.0* is szembenéz ezzel a kihívással. A mesterséges intelligencia irodalmában nem hemzsegenek azok a könyvek, amelyekben Heidegger és Nietzsche többször hivatkozott, mint Elon Musk vagy Mark Zuckerberg. Pontosabban ilyen technológia-filozófiai munkákat találhatunk – de a fentebb bemutatott három megközelítés kombinálása unikálissá teszi az *Ember 2.0*-t. Ez a többszintű megközelítés egyben tágra húzza a lehetséges olvasók körét. Hiszen, akik ismerik a technológiai kütyüket, azok számára a szociológiai elmeél és a filozófiai fejtegetések jelentenek majd újdonságot, és vice versa. Egy ilyen valóban átfogó körkép esetében nem lenne méltányos hiányosságokat említeni. Ám mivel az egy éve megjelent, tragikusan fiatalon elhunyt kollégánkkal, Prazsák Gergővel közösen írt könyvében éppen Csepeli hangsúlyozta, hogy Szűcs Jenő három európai régiója mennyire másként reagált az internethasználat által megnyílt lehetőségekre, jó

lett volna arról olvasni, hogy az elmúlt évtized illiberális kormányzása és klientúraépítő tudományellenessége után hogyan látja a szerző hazánk esélyeit az MI korában. Reméljük, Csepelinek lesz kedve egy ilyen könyv megírásához is.

A perspektívák aranyháromszögéből kiemelkedik négy olyan fundamentális problémátengely, amely meghatározza az emberiség számára adott (közel)jövőt.

Elsőként az, hogy hol vannak az MI határai, meddig pöröghet és mivel jár az exponenciális növekedés? Vannak-e olyan korlátok, amiket nem tud a komputerkapacitás növelése átugrani? A második kérdéskör a mi és az MI, a mesterséges intelligencia és ember viszonyát vizsgálja. A mindent felölelő robotizáció után netproletárok leszünk, vagy megjelenik a hibridizált emberfeletti ember? Milyen tevékenységeket *nem* tudnak majd elvégezni az MI vezérelte kiborgok? Hová tolhatók ki a Turing-teszt határai – meddig vesszük észre, hogy nem egy géppel beszélgetünk, barátkozunk, sörözünk vagy dolgozunk?

A harmadik problémátengelyt az állami és a tech megacégek egyén fölött gyakorolt adatalapú kontrollja jelenti a Facebooktól az NSA-ig, a Google-tól a megvalósult negatív utópiáig, a kínai social scoring rendszerig. A digitális térbe átsodródott

létezés minden gesztusa – keresések és like-ok, zenehallgatás és hírfogyasztás, pénzfelvételek és üzenetek, de még az utcán való sétálás is – rögzítésre kerül, adatbázisokba rendeződik, valós idejű megfigyelést és magatartás-előrejelzést tesz lehetővé, néhány játékos számára globális mértékben. Lehet ezzel szemben

határokat felállítani, értelmes koalíciókat szervezni, a döntéseket implementálni?

És végül ebben az új helyzetben hogyan alakul az emberi kaland, mi lesz a sorsunk nekünk, a gyerekeinknek? Milyen kompetenciáink válnak feleslegessé, épülnek majd le – és mi marad belőlünk ezek nélkül? Zuhanunk, lebegünk, vagy éppen felszállunk végre?

Csepelinek nincsenek, mert nem is lehetnek definitív válaszai e kérdésekre, hiszen nem tudhatjuk, hogyan alakul

az ember és a mesterséges intelligencia, a mi és az MI nyitott végű – mert ma még rajtunk múló – története. Ugyanakkor alapattitűdje, amit humanista reménynek nevezhetnénk, világosan kivehető: az intelligens gépek ugyan kiváltják majd a jelenleg ismert és gyakorolt tevékenységek sokaságát, de ez a kreatív energiák robbanásához, az új ember feletti ember megjelenésének lehetőségéhez vezethet, hiszen az ember „nembeli lényege” nem kopírozható: „A szexualitásban és

Csepeli György: Ember 2.0 – A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2020. 2890 forint.

az agresszivitásban gyökerező interperszonális lelki állapotok, a szerelem, a féltékenység, a gyűlölet jellegzetesen olyan érzések, melyeket a szimpatikus és a paraszimpatikus idegrendszer érző izgalmak váltanak ki. A szerelemben az egész test részt vesz. A mesterséges intelligencia betanítható a szerelmet utánzó viselkedésekre, de alig ha lesz képes arra, hogy szerelmet, azaz ellenállhatatlan vonzást ébresszen más gépekben. Más kérdés, hogy a gépek programozhatók az összeillésre, de semmiképpen nem szerethetnek egymásba, nem féltékenykedhetnek egymásra, Otello érzéseit lehetetlen a gépekben felkelteni, bármennyire is fejlett a beléjük épített mesterséges intelligencia” (77. oldal).

Az *ember 2.0* tehát képes lesz nem egyszerűen beilleszkedni ebbe az új helyzetbe, hanem alkalmazkodva kihasználni annak előnyeit. Az algoritmizálható tevékenységek egyre bővülő körétől megszabadulva megvan az esélye arra, amit egy előző paradigma dogmaiban „minőségi ugrásnak” neveznek. Azonban, hogy a lehetőség kiknek, milyen körben

adatik meg, illetve mi lesz azokkal, akiket ez a változás maga mögött hagy az *ember 1.0*-s állapotba ragadva, ezt ma még nem tudhatjuk.

Ám e bizonytalansággal szemben ott emelkedik a bizonyosság Himalájája: a tanuló adatbázisok minden másodpercben növekednek, az algoritmusok egyre okosabbak lesznek, kombinációs kapacitásuk, prediktív előrejelző képességük szüntelenül növekszik. A ma ismert eszközök és alkalmazások egyre tökéletesebbek lesznek, és mellettük a ma még ki nem próbált vagy még el sem képzelt megoldások sokasága jelenik meg – vélhetőleg már gyakran az okos gépek által kezdeményezve.

A könyv utolsó soraiban Csepeli a bizonytalan jövőt mérlegelve Nagy Lászlóval kérdezi: ki viszi át a Szerelmet a túlsó partra? Az olvasónak óhatatlanul eszébe jut a költő – a könyv szellemiségét és esszenciáját jól tükröző – nevezetes válasza arra kérdésre, hogy mit üzen a következő korok közönségének: „Ha lesz emberi arcuk egyáltalán, akkor csókolom őket. Emberi szellemük, ha lesz, tudatom velük, üzenem: csak ennyit tehettem értük.”

Trianon – így is történt

Ablonczy Balázs Trianonról szóló új könyvében elsősorban a magyar társadalom kevésbé ismert, mindennapi tapasztalatainak bemutatását tekinti feladatának. Több más tényező mellett érnyee, hogy ahol lehetséges, igyekszik a köz számára ismeretlenek életpályájának felvázolásával érzékeltetni Trianon, illetve az első világháború végi összeomlás hatását, mondván: leginkább így jelezhető, hogy hogyan változtatta meg a történelem a hétköznapi életet. „Így is történt” – ezzel a mondattal zárul a könyv. Érdeemes megemlíteni, Ablonczyt idézve, miszerint mostanában vannak az utolsó pillanatok, amikor még fontosat lehet mondani Trianonról, ezért indította el a *Litera* irodalmi portál *Privát Trianon* programját, személyes, családi történetek egybegyűjtésére.

A mű, írja a szerző, jelentős részben támaszkodik az általa vezetett „Lendület” *Trianon 100 Kutatócsoport* tevékenységére. Ez az olvasó számára egyebek között a lokális és tematikus „mélyfúrásokra” épülő, kevésbé ismerhető munkákra való hivatkozásokból is kitűnik. A kutatócsoport egyébként azt a célt tűzte maga elé, hogy a történetírás adósságainak felszámolása mellett friss tudást tár a nagyközönség elé. Ennek megfelelően – és ez határozza meg e könyv műfaját, stiláris elemeit is – eredményeiket élvezhető, a szélesebb közönség számára fogyasztható, népszerűsítő formában is igyekeznek közzétenni.

Trianont illetően a magyar kultúrkörben egyetlen dologban mutatkozik teljes konszenzus: Trianon, így önmagában nem a versailles-i Nagy-Trianon-kastélyt vagy annak La galérie des Cotelles nevű folyosóját jelenti, ahol 1920. június 4-én, délután 4-kor aláírták az első világháború utáni, Magyarországra érvényes békeszerződést, hanem e békeszerződés, bevett formulával békediktátum (de melyik békeszerződés nem diktátum a vesztes számára?) környezetét, következményeit.

Most, a századik évforduló körül viszont csak exponálódik, mennyire mást jelent Trianon a vulgarizáló, nemtudásra vagy tudatosan hamis interpretációra épülő szövegekben, a kormányzati emlékezetpolitikában, valamint az igényes történeti munkákban. És akkor még nem esett szó a szélesebb közönségben létező nézetek, impressziók, hitek szóródásáról, ezen belül külön az egykori történeti Magyarország mai magyar határokon kívüli területein élő magyar identitásúakról, az onnan elszármazottakról, illetve leszármazottjaikról, az őket megosztó, személyes életstratégiákat is meghatározó véleménykülönbségekről. Megállva egy pillanatra a magyar migrációnál: Ablonczy könyve szerint a Trianonnal elszakított területekről az 1916-os román betöréssel induló menekülés jellegű, máig tartó folyamatban óvatos becsléssel is több mint egymillió ember telepedett át a béke-

szerződés utáni Magyarországra, akik leszármazottjaikkal együtt két-három milliónyian is lehetnek. Érzékenységük Trianon következményeit illetően a társadalom többsége számára ismeretlen vagy nehezen megragadható – írja –, mert történetük nem vált a nemzeti múlt részévé. Ehhez hozzáteendő: a szerző tevékenységének meghatározó szempontja, hogy ez a helyzet változzon, elég itt csak az említett kutatócsoport mellett az először tíz évvel ezelőtt megjelent *Trianon-legendák* vagy *A visszatért Erdély* című könyveire utalni (az utóbbiról lásd lapunk 2018/1. számát). Nem rajta múlik, hogy a differenciált elemzésre a hivatalosság és a szélesebb közvélemény kevéssé fogékony.

Trianon nagypolitikai aspektusairól a tényekre kíváncsi olvasó számos mértéktartó és kiegyensúlyozott műből tájékozhat. Ezek Trianon előidézőjeként hosszú folyamatokat és számos tényezőt mutatnak fel. Ilyenként természetesen nehezebben fogyaszthatók, mint a különböző korszakok emlékezetpolitikája, a hamis interpretációk, amelyek a magyarságot a külső és belső gonosz áldozatának ábrázolják, ahol bűnbakként Trianon kizárólagos hazai felelőse a baloldal, Károlyi Mihály, a Tanácsköztársaság, a kommunisták, a szociáldemokraták, olykor a polgári radikálisok.

Az igényes történeti munkákból kitűnik, hogy döntő mértékben nem az 1918 ősze utáni események vezettek Trianonhoz, hanem elsősorban az, hogy milyen helyet kapott Magyarország a világháborúban győztesek hosszabb távú, térséget

érintő politikai elképzeléseiben, közelebbről, hogy a háborúban a magyarok a nyugati hatalmak ellenségévé váltak, az antantkormányok, a győzelem reményben, a román, cseh és délszláv nacionalizmustól is befolyásolva, az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségeinek önálló államiságot és nagyvonalú határokat ígértek. De e munkákból kitetszik az is: mindez nem választható el a magyar belpolitika és közgondolkodás legalább a 19. század végétől érvényesülő szempontjaitól, a problémák és megoldások rossz felmérésétől, a nemzetiségi és a szociális ügyek meg nem értésétől, a politikai osztály és a társadalom politizáló része döntő hányadának rövidlátásától. E feldolgozások, illetve a világháborúról szóló irodalom alapján az is világos, hogy a háború végén, a kisantant előrenyomuló csapataival szemben a honvédelemre még átmenetileg sem bontakozott ki érdemi nemzeti felbuzdulás, összefogás, egy honvédő háborúnak szerény esélyei is alig voltak – függetlenül attól, hogy adott esetben mit tettek volna a győztes hatalmak. Sokféle elemből áll össze tehát, hogy miből lett Trianon.

Bár Ablonczy csak a szükségesnek látott mértékig tér ki az úgynevezett nagypolitika ügyeire, ezek lényegi kérdéseiben világosan megfogalmazza álláspontját. A Monarchia – mondja – a háború nélkül sem maradhatott volna fenn az addigi formájában, évtizedes távlatban sem, „a dinamikus nacionalizmus áradásának egyszerűen képtelenség volt gátat vetni” – írja. Az átalakuló közvélemény nagyobb részét vagy a társadalmi reform,

vagy a nemzeti alapon végbemenő elszakadás foglalkoztatta, kevesen voltak érdekeltek a Monarchia fenntartásában. Máshol az olvasható: „...a magyar nemzeti liberális, majd a századfordulótól kezdve egyre konzervatívabbá váló politikai elit, amely 1867 után (csaknem) teljhatalmat kapott az ország belpolitikájának intézésére, a 19. század utolsó évtizedében mintha elvesztette volna veszélyérzetét az ország többnemzetiségi voltával és az ebből fakadó következményekkel kapcsolatban. A háború alatti időszak kulcsszereplői ennek a századfordulón szocializálódott nemzedéknek a tagjai voltak (ideértve Károlyi Mihályt is), reflexeik is innen adódtak.” Összefoglalóan azt mondja: a magyar elit, amely egészében maga is nacionalista volt, a mások által követett nacionalizmus erejével szemben vallott kudarcot. „Sorsuk küzdelem volt a nagyhatalmú végzettel [...] nem érdemes utólagos szemrehányást tenni nekik...”

Az összeomlás és a békeszerződés történetét Ablonczy az 1918. decemberi gyulafehérvári román nemzetgyűlés szinte helyszíni tudósítás elevevényű, sokoldalú felidézésével indítja. Ezt követően mutatja be a győztes nagyhatalmak térségünket érintő, békeszerződés körüli szempontjait, ismereteit. Itt esik szó egyebek között, egy hosszabb bekezdés erejéig, a csak az utóbbi időben a nyilvánosság számára felelevenített, sok családban szájhagyományokban, esetleg levelezésben, fotókon nyomokat hagyó, 1920 elején kezdődő gyermekmentő akcióról, melynek során csaknem hatvanezer, nem

jelentéktelen részben a társadalom alsóbb rétegeiből kikerülő magyar gyerekek jutott el Nyugat-Európa országaiba, elsősorban Hollandiába. A *Függetlenség keresése* cím alatt a békeszerződés körüli, hivatalosnak nevezhető magyar tevékenységet mutatja be, megállapítva: a magyar politikai elit, sokféle politikai színezettel, szinte mindent végigpróbált az ország érdekében, a naiv pacifizmustól kezdve a fegyveres honvédelmen és a nagyhatalmi támogatás megszerzésének próbálkozásain át a titkos diplomáciáig és a népszavazásig, sikertelenül. Ablonczy aszinkronitásként jellemzi összefoglalóan ezeket az egyébként többnyire ismert kísérleteket, mondván, másokkal és mást képviseltek a magyarok, mint amire a döntnökök éppen fogékonyak lettek volna talán, ha egyáltalán.

Érzékletesen foglalkozik a könyv a történeti Magyarország háború vége körül kezdődő, erőszakkal tarkított szétesésének viszonyaival, ennek milliók életére ható következményeivel. Háború utáni háborúnak nevezi a három erőszakhullámot, az ország jelentős részét érintő idegen megszállást és az ideológiai eredetűnek nevezett két terrort, Tanácsköztársaság alatti vöröset és az azt követő fehéret. Trianon sokak számára ezekkel az erőszakkal kezdődött, hiszen a hátrországi nélkülözéseken, katonaként fogságba esett, meghalt férfiakon, illetve az 1916-os román betörésen túl az ország területét gyakorlatilag nem érintette a világháború. A trianoni Magyarországot körülvevő új országokról *Kisbirodalmak születnek* cím alatt esik szó, egyebek között megállapítva: a békeszerző-

dés előtt a magyar határokhoz való viszonyt az „évés közben jön meg az étvágy” szöveggel lehet jellemezni. Ablonczy bemutatja ezen államok új határaiton belüli, a történelmi Magyarországot érintő berendezkedésének folyamatát és az erőszak-hullám részét képező megszállói viselkedését.

Inkább egzotikusnak tetszhet, de más aspektusból a szétesést, a károszt jelzi az egykori Magyar Korona területén formálódó tíznél több úgynevezett kérészállamról szóló rész. Ugyanígy az extrém viszonyokat érzékeltetik a spanyolnáthával, a szénhiánnyal, egyáltalán, a közellátás elemi gondjaival, valamint a menekültekkel foglalkozó szakaszok. Egyebek között kitűnik, a menekültek sorsát sokak számára megjelenítő vagonlakói státusz relatíve szűk kört érintett, őket is korlátozott ideig, ami éppen azt mutatja, a jelentős tömeg befogadása az ő státuszuk rendezésénél jóval nagyobb problémát jelentett. A mai olvasó egyébként feltehetően másként olvassa a beáramlás korlátozásáról, a menekülteket és gazdasági okok miatti bevándorlókat differenciálni kívánó törekvésekről szóló mondatokat, mint tette volna ezt mondjuk öt évvel ezelőtt.

Mi marad egy birodalomból? – teszi fel a kérdést a részben összegző szándékú zárófejezet. Itt sok, a békeszerződést követő, a laikus olvasó számára kevéssé ismerhető bonyodalomról is szó esik, a levéltárügytől az egyházi közigazgatásig, mintegy jelezve, a statisztikai adatokkal könnyen prezentálható veszteségeken túl mi mást is jelentett Trianon.

Trianonról azért beszélünk – írja az utolsó oldalakon Ablonczy –, mert egyrészt emlékezete átszövi a mindennapjainkat (mellékesen egyebek között a Rákosi- és a Kádár-rendszert is túlélő közterületi elnevezésekkel). Másrészt a határokon túli magyarok, illetve jogaikért vívott küzdelmük szintén folyamatosan emlékeztetnek a száz éve történetekre. Harmadrészt, mert Trianon metaforává vált, minden rossz jelzője lett, miközben valós tartalma elhalványult, mitikus magyarázatok kerültek előtérbe, amelyek aligha szolgálják a nemzeti önismeretet.

Ablonczy Balázs: Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921. Jaffa Kiadó, Budapest, 2020. 272 oldal, 3999 forint.

Egyiptomi operakalauz

Hogy is van ez? Jan Assmann világhírű egyiptológus, a monoteizmus eredetének kutatója most a szakmájától távoli témába, egy Mozart-rejtvény megfejtésébe vág bele, *A varázsfuvola* cselekményébéli és zenei dzsungelét vizsgálja. Nem tűnik ez képtelenségnek? Persze van neki egy kínálózó egérútja: egyfelől az Isis-kultusz, amit korábban kutattott, másfelől pedig az a munka, amivel Assmann a szabadkőművesmozgalom történetét, ideológiai, társadalmi szerepét is vizsgálja (ld. *Religio duplex. Az egyiptomi misztériumok és az európai felvilágosodás*, magyarul: 2013). Tény, hogy *A varázsfuvola* tele van szabadkőműves-szimbólumokkal, utalásokkal. (Mozart is, a szövegíró Schikaneder is ugyanannak a páholynak, nevezetesen az *Igazi Egyetértéshez* címet viselő csoportnak voltak rokonszenvezői.) Így Assmann elemzése számára szabad volt a pálya. Alaposan – külön fejezetekben – tárgyalja e páholy őskutatását, a misztériumjátékok logikáját, *rítusrendjét*. Ez utóbbi talán a legfontosabb: a darab végig rituális sorvezetővel dolgozik, amit persze elrejt Papageno meg a csodák sora. Egyiptomi viselkedésmódoctól, a rózsakeresztes vitézek rítusain át, tán még a janzenisták fegyelmezett csoportját is áthatva, végül a felvilágosodás eszméinek népi lefordításává oldódva. A misztériumjátékok eme ezeréves és titkos sorozata, amiben beleállítja *A varázsfuvolát*, ez Assmann egyik legfontosabb felfedezése.

Az eredmény egy vaskos történeti-eszmetörténeti és zeneesztétikai elemzés. „Amire én törekszem, nem *A varázsfuvola* jelentésének egy újabb »megfejtése« vagy »kihámozása«, hanem a mű esztétikai, azaz zenei, nyelvi és dramaturgiai oldalának lehetőleg átfogó megvilágítása...” Szóval: számára – hál’ istennek – az eszmetörténeti, zeneesztétikai kvalitás felkutatása a lényeg. Eközben bájosan játszik a szabadkőműves-mitológia elemével, hol tagadja, hol elemeiben elfogadja ezek konstitutív jelenlétét. És igyekszik megfejteni a darab száz-egynéhány éves nyitott kérdéseit.

Kívülálló? (Merthogy egyiptológus...) Nem, éppen hogy benne van az egyiptomi eredetű misztériumjáték, valamint – német szerzőként – *a bécsi népi színjáték* mixtúrájában. Ez utóbbi fontos: Assmann többször hangsúlyozza, hogy az opera meseszerűsége, látszatra összetoldozott (gunyoros, angolszász kifejezéssel: patchwork) jellege épp ebből a bécsi népszínhagyományból, annak használatából ered. Enélkül az opera unalmas vallásfilozófiai traktátus volna.

Hogy rövidre fogjam Assmann felfedezésének keretét: a darab középpontjában a *beavatás* misztériuma áll. Vannak közemberek, és vannak, akik már feljebb léptek a felvilágosodás, az emberség kiteljesedésének lépcsőfokán: a beavatottak, a Sarastro-csoport tagjai, mit mondanak: a szabadkőművesek. Szóval nem egyszerű elérni a magasabb rendű

emberséget. Bemondásra nem lesz valaki tagja a tökéletesedés felé gyakorlati társaságnak. Bizonyítania kell, hogy alkalmas erre a szerepre, netán feladatára. Itt Taminónak, hogy elérje szerelmét, Paminát, *próbáknak* kell alávetnie magát. Olyan próbáknak, amelyek az Isis-kultusz titkos társaságainak – akár ókori, akár felvilágosodás kori variánsának egyik lényeges elemét alkották. Az ember tökéletlen, hogy igazi emberré váljon, tökéletesednie kell, ennek eszköze a beavatás, ahol beléphet egy olyan körbe, amely kiemeli a durva, előítéletekkel teli világából, sőt ki kell kerülnie az álvallásos vagy egyszerűen műveletlen közegből, hogy egy kivételes értékrendű társaság tagjává válhasson. Olyan társaság tagjává, ahol nemesedhet, szellemileg-lelkiileg (emberileg) elnyerheti korszerű létformáját – azt, amit a felvilágosodás tűzött ki az emberlét elé.

De a Schikaneder–Mozart-páros ezt a beavatást, a tökéletesedéshez vezető út első lépéseit nem a késő felvilágosodás teóriája mentén fejti ki, hanem népmesei szintre viszi le a filozófiai tézist, mármint a tökéletesedés parancsának bemutatását. Ettől lesz a kettősség *A varázsfuvolában*, mese és filozófia, gyermekreg történet és magasabb rendű eszmei tartalom vegyülete – vették észre sokan, hol rosszallóan, hol elismerően. Hát igen, mondja Assmann, és eme *ambivalencia* mentén halad az opera: ez segíti hozzá a szerzőket a világrengető felfedezésekhez. E kettősség hordozója Papageno, aki előbb találkozik Paminával, és aki kifecseg mindent, előre lát és fél és óv. Annyira, hogy Assmann egyszer csak kijelenti, hogy Papageno az opera igazi főszereplője. És tényleg:

komikus-játékos figurájával ő köti össze a misztériumot és a földi valóságot.

De itt van a másik komoly mesefigura, Monostatos is, aki meg akarja kapni Sarastro lányát, ő a főgonosz, de könnyen le tudja győzni a bölcs. Aki látja, hogy lánya és az ifjú herceg egymásba szeretett, s védenie kell ezt a tiszta szenvedélyt. De csak úgy nem adhatja oda a lányát – próbára kell tennie, hogy ez a fiú megérdemli-e ezt a szerelmet, rábízhatja-e a lányát. (És mint később kiderül, a csoport vezetőjének funkcióját is: ez utóbbi szándék Sarastro titka, amire csak a darab végén derül fény.) Kedvem szerint itt megint nyitnék egy zárójelet: a bölcs Sarastro miért vette feleségül a gonosz Éj Királynőjét? Miért tette meg udvari rendőrének Monostatos – igaz, időben felfedezi aljasságát, keményen bünteti –, de ha olyan bölcs, miért nem látott bele az asszony és a felvigyázó emberi titkaiba? De e kérdések csak akadémikuskodások. Sarastro tán önbüntetésből tévedéseinek soráért az opera végén távozik a papok éléről. Assmann itt ismét nagy gondolatlat, mondanám, misztériumkritikával áll elő: „...szó sincs arról, hogy Sarastro férfiszövetsége minden tekintetben kritikán felül álló lenne – az opera éppen hogy olyan társadalmi formaként ábrázolja, amely fölött eljárt az idő, s amely Paminának a szövetségbe való (a papokat teljesen váratlanul érő) beavatása és fölvétele által jelentősen megreformáltak.” Hoppá. De még rátesz egy lapáttal: itt ismétli „revizionista” alapgondolatát, hogy ti. Papageno az opera főszereplője: „Itt van Papageno, aki az oly ünnepélyes beavatási rituálénak szinte minden lépését paro-

dizálja. A szöveg, mondhatni, dupla fenekű volta nem a mozarti megzenésítés következménye tehát; a szöveg maga sem olyan szimpla, netán egyenesen lapos, mint amilyenek sokan vélik. Képzeljünk csak bele Wagner *Parsifal*jába egy Papagenót, aki a Grál-rítusokat parodizálná.” Hát igen, ismét Assmann tézise: az opera ambivalens, sokértelmű, csak látszatra meseszerű, valójában mélyen kultúrkritikus. (A Tamina–Monostatos-verekezés beleillene a mai *me too* mozgalomba...)

Assmann tehát a darab beavatás-jellegét, a próbatételek sorát helyezi elemzése középpontjába. Eközben világraszóló felfedezéssel szolgál. A próbatételes históriákban a kiválasztással kezdődik a „magasabb osztályba” léptetés aktuussora, és aztán e kiválasztottnak *egyedül* kell végigmennie a megpróbáltatásokon. Ha sikerrel állja meg a helyét, azaz nem bukik el a csábítások, fenyegetések, gáncsolók és rettegetések labirintusában, akkor beléphet a magasabb rendűek körébe. Mondom: *egyedül kell mennie*, nincs segítség, nincs sűgő, aki támogat. (Bár Papageno sokat tesz útja előkészítéséért...) Assmann viszont rátapint arra, amit eddig senki sem vett észre – hogy ti. itt Tamino, a kiválasztott, nem egyedül megy a próbák ösvényén, hanem szerelme, Pamina társul hozzá. Ketten vannak ott, ahol a misztériumjátékok meg a próbatételes drámák csak *egyetlen hőst* engedélyeztek: Mozarték átírták a misztériumot, lehozták a földre, és a szerelmet fel-emelték az emberi érzelmek fölé.

Tamino herceg az első próbát – a némaság fogadalmát – még egyedül csinálja végig, halálra sértve Pamina vágyódó lelkét, aki nem érti, miért

nem válaszol az ifjú szerelmes kérdéseire. De aztán ketten mennek a félelmetes próbákba, ahol már nem csip-csup akadályt kell venni, mint hogy nem szabad dumálni, hanem a próba résztvevőit tűztenger és vizek árja fenyegeti, vagyis életükkel játszanak azok, akik ide belépnek.

De Assmann-nál máris itt a következő csavar, az opera legtöbbit vitatott fordulata, az ún. „törés”-probléma: Tamino, az ifjú herceg az opera elején azt hitte, szerelméért küzd. A lányt ki kell szabadítani a gonosz Sarastro várából. Itt, a dráma közepén viszont fordulat áll be: felejtenie kell, hogy szerelméért harcol, felejtenie kell a bűnös szenvedélyt, hogy ti. bosszút kell állnia. Tiszta emberre kell válnia. Itt kezdődik útjának új kanyarulata: próbatételei során le kell mondania az alantas szenvedélyekről, például felejtenie kell az alantas szenvedélyeket, az önzést és a gyűlöletet.

Első próbatétele, mint említém, a némaság fogadalma: ebben az új világban *a titok birodalmába kerül*, itt nem lehet csak úgy összevissza beszélni (a nyelv, a fecsegés veszélyes, vagy épp nevetséges, mint Papageno esetében). Némának kell maradnia, mert már a titkok félig tudója, és mint ilyen, még mellé kerülő szerelméhez sem szólhat: más lesz a küldetése. Vagyis itt az opera éles fordulatot vesz, szereplői hirtelen átváltoznak, a küldetések célja kicserélődik, itt egész másról kezd szólni. Pont itt, a darab közepén.

Assmann elemzése belemegy egy évszázados vitába, miszerint *A varázsfuvola* voltaképp két részre bomlik, közepén egy cselekménybeli és zenei *törés* van. (Zeneileg a játékosságot a halál komoly dallamvezetés váltja

fel, a Sarastro által diktált zenei intonáció. Papageno figurájának zenei bemutatását kivéve...) E *törés* újszerű elemzése tehát Assmann második nagy felfedezése. Itt valóban minden megváltozik. Ugyanis itt derül ki, hogy ez az opera *a nézőt is bevonja a játékba*: mert e ponton a publikum kapkodhatja a fejét, merthogy eddigi mesetudása alapján *becsapva érezheti* magát. Eddig azt hitte, hogy az ifjú hercegnek a gonosz Sarastrót (megszolgáját, Monostatost) kell legyőznie, ám ettől kezdve a gonosz nagyrá helyett egy bölcs, szuperhumánus filozófus áll vele szemben, ő pedig egy világmegváltó közösség fejével ismerkedik. Aki pedig eddigi a küldetését vezényelte (az Éj Királynője), bosszúálló, gonosz bestia.

Taminónak magának is át kell alakulnia: a bosszút, az előítéleteit felejtenie kell. Igazi fordulat ez az opera közepén. Ez a próbatételek teljesítésének belső, lelki feltétele. Ami azonban csak úgy működik, ha a néző „becsapása”, vagyis aktív részvéte kíséri a váltást. Assmann a színpad és a nézőtér modern színházelemzésének eszközét alkalmazza a „törés” interpretálására: szerinte a néző is rendezte ezt az operát... Ezért idézi elismerően Ingmar Bergman világhírű filmjét, a *Trollflöjten* című (1975-ös) operafilmmét, ahol a nyitány alatt számtalan arcot – európaiat, ázsiait, afrikait – mutat, „világdrámaként” vezeti fel az operát, sokféle néző sokféleképp nézi, érti, amit lát. De újra meg újra visszatér egy mosolygó gyerekarc, s talán az ő naiv értelmezése (vagy pusztán értetlen öröme) az igaz nézői reakció. Assmann utalása Bergman megoldására többször is visszatér. Például a Wagner-párhuzam említésekör: a

Bergman-variánsban, az opera szünetében a színészek privátként játszanak, van, aki sakkozik, mások beszélgetnek, Sarastro pedig a Parsifal kottáját tanulmányozza – azt a művet, ami Assmann szerint a legtávolabb áll Mozart operájától.

Zárójelet nyitok: az opera első részében az Éj Királynője szenvedő anya, mellesleg megmenti küldöncével a herceget a kígyótól. Aztán a második részben kiderül, hogy gonosz cselszövő, bosszúszomjas hárpia. De akkor miért adta neki Mozart a szopránirodalom egyik legszebb áriáját? Nem tudom rá a választ, de nem ez az egyetlen meg nem fejthető rejtvény az operában: a rejtvények halmazától zseniális ez a darab. Zárójel bezárva.

A végére hagytam a mély elemzés egyetlen gyengébb pontját: az opera *zenei* különlegességének elemzését. Assmann ugyan belefog a muzsika sajátosságába, de elmarad belőle a mozarti operáktól elütő sajátosság elemzése. Ha belegondolunk a *Szöktetés*, a *Don Giovanni* vagy a voltaképp szomorú *Così fan tutte* és a többi opera intonációjába, azonnal érezzük itt a zenei visszafogottságot, a kíméletlen játékoság és felhőtlen tragikum elegyének hiányát. Fodor Géza zseniális Mozart-könyvében (2002) nevelődve csak egy példát hozok ide: *a nyitány és az opera közötti ellentétre* gondolok. A nyitány hihetetlenül tragikus-drámai intonációt hoz, szemben az opera kibékítő, naiv alaptónusával. „Az opera fantasztikus feszültségeket összehangoló egységének naiv jellegéről kiderül, hogy csak látszat. [...] Így az opera teljes formájának gyanús naivitása utal valami másra, mintegy magyarázatként követeli a nyitányt.” A tragikust, a dráma-

it. Nos, Assmann elemzésében az operaegész és a nyitány fantasztikus ütközésének elemzése és e konfliktus miértjének vizsgálata elmarad. Fodor viszont itt látja az opera lényegi – azaz zeneileg tragikus – egységét.

Hiányérzetemről szoltam, de ez nem von le semmit Assmann elemzéseinek mélységéből. A zene amúgy is gyanús, mint Thomas Mann óta tudjuk. Szeretjük ugyan e zenei építmény csodáját, de akár akarjuk, akár nem, bennem legalábbis ott marad a korábbi Mozart-operák felelőtlen, sőt pimasz dallamvezetése, a zenekar olykor forradalmi kiteljesedésének hiánya. Sejtjük, hogy ennek oka a választott műfaj, a misztériumjáték komolysága. Bár Assmann hangsúlyozza, hogy Mozart zeneileg nem ezt a (misztikumhagyomány által leírt)

utat követi, hanem az Orpheusz-mítosz tradíciójában komponál. De nekem ez kevés. Ha Papageno megszólal, érezzük, hogy itt zeneileg is egy más közegbe léptünk: ott vagyunk benne, és kiröhögjük, amiben vagyunk. Assmann tézise, miszerint az opera ambivalens, többértelmű, nem terjed át a *zenei többértelműség és mélység* szétszalazására. Pedig tudja, hogy a zene az emberi lélek legmagasabb szintű megtisztítója, felemelője. Persze ettől még ezt az operacsodát nagyon is élvezzük.

Jan Assmann: A varázsfuvola. Opera és misztérium. Budapest, 2012, 2020, Atlantisz Könyvkiadó. Fordította: Tatár Sándor. 454 oldal, 4295 forint.

Csengery Kristóf

103

Gesamtkunstwerk

Ha valaki sztereó hangzásról beszél, többnyire olyan felvételekre gondol, amelyek a hangrögzítés történetének fejlettebb fázisából, az 1950-es évek utáni időszakból származnak. Holott a sztereó hangzashoz egyáltalán nem kell hangfelvétel, elektromos áram és különféle gépek sem, elég, ha olyan zenék szólalnak meg, amelyeket a térhatás lehetőségeinek figyelembevételével komponáltak meg, vagy olyanok, amelyeket úgy adnak elő, hogy a muzsikuskok elhelyezésekor figyelembe veszik e lehetőségeket.

Térhatású zenék és zenei produkciók már a barokkban és az ezt köve-

tő zenetörténeti korszakokban is voltak. A velencei többkórusos stílus, a *cori spezzati* gyakorlata (spezzare = széttörni, szétdarabolni, a kifejezés tehát az előadó-apparátus felosztására utal) a város késő reneszánsz és korai barokk zeneszerzőinek műveit jellemezte, Adrian Willaert, Claudio Merulo, Giovanni és Andrea Gabrieli és mások darabjait. E muzsikuskok kihasználták a Szent Márk-székesegyház építészeti adottságait, az egymástól távol, egymással szemben elhelyezkedő karzatok lehetőségét, olyan műveket írva, amelyekben az előadó-apparátust – a vokális és a hangszeres muzsikuskokat egyaránt

– csoportokra osztották, s ezeknek különféle, egymással szembe vagy egymással párba állított játszanívót adtak: felelgetést, amely megvalósulhatott kórus és kórus, kórus és szólólista, szólólista és szólólista között, hangos és halk részletek váltakozását, visszhanghatásokat. Mindez egy elméleti lehetőséget kamatoztatott a gyakorlatban: a zene térhatását, azt az élményt, amikor a zenehallgató a tér közepén elhelyezkedve rácsodálkozik, hogy a zene a tér különböző pontjairól szól, ő pedig a fejét kapkodva, hol innen, hol onnan hallja az egymásnak varázslatosan felelgető hangokat, lubickolva egy láthatatlan, érzéki fürdőben.

E gyakorlat leszármazottja Bach *Maté-passiójának* két részre osztott előadó-apparátusa, de Bartók *Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára* című művének zenekar-elrendezése is, nem beszélve arról az élményről, amikor Berlioz *Requiemjének* Tuba mirum tételében a rézfúvósok hangja a négy égtáj felől zúdul a hallgatóra, vagy arról, amikor a 20. századi német szerző, Stockhausen *Gruppen* című művében három zenekar helyezkedik el a koncertterem három pontján, s ezeket három karmester vezényli. Ezek a művek mind azt a törekvést példázzák, amely a zene térhatásának kiaknázására irányul, s valamilyen nyírről elmondható, hogy az effektusokat nem hangrögzítő eszközök hozzák létre, csupán az előadóknak a zeneszerző által elképzelt rendben való elhelyezkedése.

Ez a gondolkodásmód valami fontosat tudatosít: azt, hogy a zenéhez az idő mellett tér is kell, a zene a térben formálódik meg, az megvalósulásának közege, s a tér tulajdonságai

(a hangzás tompasága vagy éppen visszhangos volta, „lágysága” vagy „keménysége” és sok egyéb akusztikai jellegzetessége) adják a zene ott és akkor érvényes karakterét. Mindez azt is jelenti, hogy ugyanaz a zene sokféleképpen hathat attól függően, milyen térben hangzik fel. Egy Beethoven-szimfónia másképp érvényesül koncertteremben, szabadban, stadionban, templomban és egy szűk szobában, lemezjátszón megszólaltatva.

A korai barokk zene egyik legnagyobb mestere, Claudio Monteverdi (1567–1643) életének utolsó harminc évét annak a székesegyháznak a karnagyaként töltötte, amelyről a fentiekben szó esett: 1613-tól 1643-ig a San Marco szolgáltatta élete és munkálkodása legfőbb színterét, itt volt *maestro di cappella*. Negyvenhat évesen érkezett ide. Cremonában született, és a város katedrálisának karnagya, Marcantonio Ingegneri tanította ellenpontra és zeneszerzésre, emellett játszott a viola hangszer család tagjain és énekelt. Első művei, korai madrigáljai is itt születtek. Huszonnégy évesen, 1591-ben Mantovába került, ahol a nagy hatalmú hercegi család, a Gonzagák udvari muzsikusa volt huszonkét esztendőn át. Ez idő alatt számos fontos művet alkotott: ekkor keletkezett több madrigálkötete, ekkor írta meg a zenetörténet első jelentős operáját, az *Orfeót*, és ekkor született nagy Mária-vesperása, a *Vespro della Beata Vergine*. Az 1610-es évek elejére sorsa rosszra fordult: felesége meghalt, a Gonzagák muzikusaként rosszul fizették, 1612-ben el is bocsátották, úgyhogy pénztelenül kellett visszatérnie Cremonába. 1613-ban értesült Giulio Cesare

Martinengo, a velencei Szent Márk-székesegyház karnagya haláláról. Megpályázta és elnyerte az állást, s így nem sokkal később már velencei lakos volt, a bazilika *maestro di cappellája*.

Korunk egyik legnagyobb muzsikusa, John Eliot Gardiner (1943) még cambridge-i egyetemi hallgatóként azzal indította karmesteri pályáját, hogy 1964-ben, huszonegy évesen a King's College Chapelben vezényelte Monteverdi művét, a *Vespro della Beata Verginét*. Egy kompozíciót, amelyet akkoriban kevesen ismertek, kevesen tartottak számon. Mondhatni, életre szólóan beleszeretett Monteverdibe és a Vespróba. Azért lett dirigens, hogy ilyen műveket taníthasson be muzsikusainak – például saját énekkarának, a Monteverdi Kórusnak, amely e produkció alkalmából alakult meg, s azóta is működik. Negyedszázaddal később, 1989 májusában Gardiner ismét elvezényelte a Vesprót Velencében (már 1974-ben is felvételt készített róla), hangversenyen, a Szent Márk-székesegyházban, a Monteverdi Kórus és a London Oratory Junior Choir, az Angol Barokk Szólisták, valamint a His Majestys Sagbutts & Cornetts közreműködésével, Ann Monoyos, Marinella Pennicchi (szoprán), Michael Chance (kontratenor), Mark Tucker, Nigel Robson, Sandro Naglia (tenor), Bryn Terfel és Alastair Miles (baszszus) közreműködésével. A produkcióról hang- és képfelvétel készült, a képfelvételhez a karmester húszperces ismeretterjesztő előadása csatlakozik.

Ez a teljes felvételkonglomerátum jelent meg most újból egyetlen kiadványban, két CD-n és egy DVD-n.

A Vespro a Szent Márk-székesegyházban szólal meg, a hozzá tartozó *Magnificat* hatszólamú változata a tootingi (London) All Saints Church falai között – ebből képfelvétel nem, csak hangfelvétel található a kiadványban.

Gardiner koncepciója egyszerű. Muzikológusokat megségnyenítő tudású karmesterként természetesen tisztában van azzal, hogy a Vespro nem Velencében, hanem Mantovában keletkezett, három évvel azelőtt, hogy Monteverdi megkezdte velencei szolgálatát. Azt is tudja, hogy legfeljebb feltételezhetjük, de nem tudhatjuk, előadták-e a Vesprót valaha is Monteverdi velencei évei során. Lehet, hogy igen, de erre nincs bizonyíték. A mű jellegzetességei miatt Gardiner mégis úgy érzi, ez az alkotás nagyon illik Velencéhez és a San Marcóhoz, annak ellenére, hogy keletkezése idején Monteverdi még nem tudhatta, hogy egyszer ennek a székesegyháznak lesz a karnagya. Emiatt úgy véli, a Vespro Velencéé, ott van otthon, s azzal, hogy muzsikusaival a San Marco falai között szólaltatta meg, „hazavitte” a kompozíciót.

Miért illik annyira ez a mű a városhoz és a székesegyházhoz? Egyrészt a Vespro sok olyan részletet tartalmaz, amely kiaknázza egy, a San Marcóhoz hasonló templom térbeli adottságait. Megosztott előadó-apparátusú részletek, felelgetős szakaszok, visszhanghatások, kontrasztok – mindezeket a jellegzetességeket Gardiner vezényletével az előadás messzemenően kiaknázza. Ezenkívül a mű egyik fontos tulajdonsága, hogy bár sok tekintetben hagyományos egyházzene, más vonatkozásokban rendkívül modern,

s a modernség is a szabad szellemű Velencéhez illik – vagy ahogy Gardiner fogalmaz: mindezt Róma aligha tűrte volna el. Ahhoz képest, hogy liturgikus műfajról van szó, újra és újra fel kell figyelnünk olyan tételekre, amelyeket tánckarakterek, táncritmusok urálnak.

Máskor az énekszólamok hangvétele a Monteverdi-madrigálokéra emlékeztet, megint máskor a virtuozitás az, amely a világi műfajokat idézi emlékezetünkbe. Ismét más szakaszokban a vokális szólamok érzelmi telítettsége, szenvedélye inkább illik az opera műfajához, mint a vesperáséhoz. Vagyis a Vespro elfogulatlan, bátor, újító mű – stiláris és műfaji olvasztótégely, amely Monteverdi egész addigi munkásságának minden kompozíciós ötletét, hangvételt, megszólalásmódját magába szívta. Gardiner az 1989-es előadáson valósággal lubickol ebben a sokféleségben. Rendkívül erősen karakterizál, keze alatt a tempóvételek bátrak, a hangsúlyok intenzívek, a hangszínek változatosak.

A székesegyház terét a produkció rendkívül kreatívan használja: az énekesek a különböző szószékeken váltakozva foglalnak helyet, máskor egyik vagy másik karzaton bukkan fel valamelyikük egy lantos vagy theorbás kíséretével. Hasonlóképpen a kórusok is különböző karzatoakat vesznek birtokba amellet, hogy középén, az oltár előtt is énekelnek. A zene él, sokoldalúan belakja a te-

ret, változatosan hat a hallgatóra. Ezenkívül persze az is visszatérő élményünk, hogy miközben a szólistákat, a kórust és a zenekart figyeljük, ehhez a világ egyik legszebb épületének belseje szolgál historikus háttérrel: a kamera mozaikokon, festményeken, szobrokon időz, még izgalmasabbá téve az amúgy is kivételes produkció atmoszféráját.

A legfontosabb azonban az előadógárda kivételes színvonala: a világklasszis énekesek, a rendkívüli kultúrájú kórus, a válogatott virtuózokat felvonultató zenekar. És mindenekfelett: Gardiner személyisége, a belőle áradó energia, szuggesztivitás, felfedező kedv, a művel és a szerzővel való azonosulás különlegesen magas foka. Az előadás minden egyes pillanatában egyértelmű, hogy olyan karmester vezeti a produkciót és határozza meg annak jellegét a legapróbb részletekig, akinek a mű egyik legbecsesebb kincse, akinek életében ez az alkotás sorsfordító szerepet játszott, s aki nemcsak mindent tud a darabról, de hittel, lelkesedéssel, tüzzel képes felmutatni annak értékeit is. Összművészeti produkció ez a hanggal és képpel felidézett, harmincegy évvel ezelőtti koncert: egy rendkívüli kompozíció és egy kivételes karmester találkozásának dokumentuma.

Claudio Monteverdi: Vespro della Beata Vergine. Archiv Produktion (CD, DVD).

Betemetődési ceremóniák

Rendkívüli ezerkétszáz oldalt tett le elénk Báthori Csaba, de hát, mondhatnánk, ennyi oldal, az mindig rendkívüli. A *Szó szerint minden* a műfaj-meghatározó alcím szerint „Beszélgetés”, a szerzőnek a második kötet végén olvasható több mint félszáz tételes bibliográfiája pedig a két vaskos kötetet az „Esszé” – és nem a nyilván fikciónak értett „Próza” – műfaja alá sorolja. Mennyi idő lehetett ennyit beszélgetni? A kérdés még úgy is érdekes, hogy a szöveg markánsan magán viseli az aprólékosan kidolgozott írásbeliség jegyeit, azaz vagy eleve írásban folyt a párbeszéd, vagy komoly stiláris utánigazítás eredménye a két kötet. Mert a mű dialógus formájában előadott önéletrajz, bár a kérdezőnek helyenként nemcsak a stílusa, hanem a felfogása, ízlése, szófűzése, mi mindene annyira megkülönböztethetetlen a válaszadóétól, hogy olykor az az ember benyomása, mintha két Báthori Csaba beszélgetne egymással.

A könyvet akár sajátos formájú eszszeregénynek is nevezhetnénk, mert a kiadói marketingosztályokon sokkal regényszerűtlenebb szövegekre is aggálytalanul ráütik az elbeszélő nagypróza bélyegét, csakhogy ez a meghatározás bizonyára még azokat az olvasókat is elijesztené a műtől, akiket nem bántortalanítanak el a két kötet tiszteletet parancsoló dimenziói. Pedig a *Szó szerint minden* (Hawthorne egyik novelláját méltatja úgy Báthori a második kötet derekán, hogy „szó szerint minden ben-

ne van” – innen a könyv címe) igen élvezetes és tanulságos olvasmány, amely hol esszévé sűrűsödik, hol pletykává oldatosul, hol pedig szociografikussá változtatja a halmazállapotát, ez utóbbi révén viszont bizonyára fontos forrása lesz azoknak is, akik – csak egy témát emelve ki a sok közül – a múlt század második fele magyar emigrációjának történetét kutatják. Hol Nádas *Világló részletek*jét, hol Réz – Báthori egyik emlékezetes jelzőbokrával „a komisz Réz, a mindent-mindenkinél-jobbantudó Gólem-Réz” – Pál *Bokáig pezs-gőben* című, Parti Nagy Lajos életrajzi kérdéseire adott válaszaiból született könyvére emlékeztet, egyes oldalai pedig egy harmadik művet juttathatnak az olvasó eszébe: a Kőrössi P. József Rézzel folytatott intim magánbeszélgetéseinek szorgalmas lejegyzéséből született *Nap-lóromokat*. És itt be is zárul a kör: hiszen ez utóbbiról Nádas ezt adta írásba: „Nemcsak nagyon érdekes forrásmunka, hanem iszonyatosan jó olvasni”.

Ennek a különös könyvnek az olvastán, úgy érzem, egy nagyszabású figura megteremtésének lehetünk tanúi: ahogy például az *Oblomov*ban a világfájdalomra is rest lustaság monumentális emlékműve képződik meg, vagy ahogy a *Švejk*ben a kelet-európai élni akarás fájdalmas géniusza áll elénk – egyfajta Auguszt, akinek több esze van, mint a Fehér Bohócnak, aztán mégis mire megy vele –, úgy Báthori a sértett, meg nem értett ember portréját rajzolja

meg, rendkívül élénk színekkel, aprólékosan meghúzott kontúrokkal és finom árnyalásokkal.

Életrajzi mű esetén talán különösen indokolt valamiféle tartalmi összefoglaló hevenyészése, de ezzel érdemes óvatosan bánni, hiszen akiről a könyvben szó van, az éppen annyira „figura”, vagyis nem egy hús-vér személy, mint maga az elbeszélő, akit Báthori Csaba Füleki Gábor untermanni segítségével megteremt. Mert az elbeszélőnek ez az alakja is nagyon tudatosan van megalkotva: a könyv stílusának alaphangjáról például azt lehetne mondani, olyan, mintha valami majdnem sikeres elvonókúrán átesett Szabó Dezső vagy egy megvadult Illyés Gyula mondatait olvasnánk. (Erre még visszatérünk.)

Ami a könyv szerkezetét illeti, az elbeszélés még a sokféle témában intonált, gazdag esszéisztikus betétek afféle áriáit leszámítva sem tartja szorosan az időrendet, a témák vissza-visszatérése azonban olykor mégsem annyira egy motívumháló megszövésének képzetét, mint inkább némi szerkesztetlenség érzetét kelti, vagy mondjuk beleérzőbben: a variációs elv érvényre jutását mutatja. Ami annál feltűnőbb, mert vannak igazi motívumok is, mint például Shakespeare darabjai – az avoni hatyút Báthori csak a második kötetben körülbelül ötvenszer, vagyis tízoldalanként idézi, az esetek felében szó szerint, angolul – vagy a bécsi utcai szemetesek valóban nagyon szellemes feliratai (pl.: „Fekete lyuk keres maradék anyagot” vagy „Adj értelmet függésemnek”).

„Mohácson születtem, 1956-ban, a vereségek földjén, véletlenül” – üti meg az alaphangot már az első vá-

lasz első mondata, hovatovább első szava. Az elbeszélő főhős „szerelemgyerek”, aki az anyai nagybátyja családjában nevelkedik, és évekig az édesanyja nevét viseli – érdemes felidézni Bereményi *Magyar Copperfieldjének* hasonló tapasztalatokkal útnak induló főhősét –, a piaristákhoz jár gimnáziumba, irodalmi szárnypróbálgatásaival egyidejűleg jogot végez Pécsen, illetve Pesten, majd édesanyja halála és a diploma megszerzése után huszonöt évesen Ausztriába emigrál leendő első feleségével együtt. Igazi hivatásának azonban nem a nyugati mércével is szilárd megélhetést nyújtó biztosítási jogot, hanem az irodalmat érzi: az osztrák állampolgárság megszerzését követő rendszeres hazalátogatások után nagyrészt ezért remigrál végleg negyvenévesen, amivel első házasságának is vége szakad; ezután viszont Magyarországon ismét megnősül, és bár Balla Zsófia személyében nagyszerű költővel köti össze az életét, a hazai irodalmi közegben már kevéssé találja meg a helyét.

Amit azonban ezzel mondunk, az a – bárminek a szivárványos eshetőségeit magában rejtő – semminél is kevesebb, voltaképp a negatív tartományban mozog. Hiszen nem beszéltünk az anya alakjáról, aki saját kezűleg épített fel három lakás célú épületet (a fogalmazás szándékosan ilyen óvatos, a dologra még visszatérünk), és akit öngyilkossága után a saját fia talál meg holtan. Nem beszéltünk a katolikus neveltetésű fiúnak azokról a lelki vonatkozásokra nem szorítókozó, sajátos tapasztalatairól, amelyekben gyóntatója részesíti; nem beszéltünk (bár fogunk!) a döbbenetes szegénységről, amelyben édesanyja mellett nevelkedett,

sem arról a páratlan műveltségről, amelyre a legenyhébb szóval is kedvezőtlennek nevezhető körülmények között mégis szert tett, és amelynek birtokában – Báthori Markó Béla korábbi líráját illető jelzőjével élve – legalábbis jóra való költővé, fontos és karakteres műfordítóvá és az egyik legsokoldalúbb, legérzékenyebb eszszéistává és kritikussá érett. (Érett? A *Jelenkorban* huszonevesen megjelent recenziójának szűrőpróbája alapján éréstől nem is lehet beszélni: az egyoldalú írás ízlés tekintetében, fogalmilag és nyelvileg is teljesen kész kritikust mutat.)

Mit ígértem? Először is a stílus. Báthori csak rá jellemző mondatai mintha a szerző mozgékony szellemét tükröznék: valami különös egyensúlytalanságban találják meg nyugpontjukat. Vagy a mondatfűzés szokatlan, vagy egy-egy különös szó – tüskös, buhogás, összemocnolt, köpetke (értsd: kicsiny) – bökkent meg, vagy ha nem szó, hát akkor egy-egy betű. Ezt írja például egy „nem érdemtelen, de ámde törzstagoknak fenntartott, kis udvari korlátokkal körülbástyázott rekeszekre osztott sajtótermék”-ről: „Elhalasztásomat előző reménytelibb korszakomban a *2000* nevű folyóirat fura urai műfordítóként nem tették lehetetlenné ottani feltűnésemet.” Az olvasónak elsőre nem világos, minek a tárgya az „elhalasztásom”, hiszen a „nem tették lehetetlenné”-hez a „feltűnésem” tartozik. Csak sokadik olvasásra világosodik meg, hogy az „előző”-t „megelőző”-nek kell értenünk, és így tartozik össze: „elhalasztásomat előző”, ahol ráadásul az elhalasztás sem halogatást jelent, hanem olyan bánásmódot, amelynek az eredménye: elhalás.

A könyv stílusa olyan szertelen, hogy olykor az olvasó nem lehet biztos benne, hogy sajtóhibával – ebből alig van a két kötetben – vagy valamely újonnan előmonáskodó szóteremtéssel van-e dolga, mint abban a mondatban, amely a „műfordítók évtizedeken át uralkodó, középszerű, de hatalomvágyó korifeusá”-t, „egy szerény kisnyugdíjas”-t minősíti: „otthonról beszélő »megmondóember«, és egy egész *fészakalj* hűbérest mozgat a közélet szövevényes idegpályáin”. Máshol így emlékezik arra az esetre, amikor még a nyolcvanas évek derekán, az Európa kiadóban feltehetőleg ugyanannak a szaktekintélynek ajánlott műfordításokat – a futamot az utolsó hasonlat gyengéd képe teszi különösen emlékezetessé – „A zúzmaraszemhéjú osztályvezető rosszallást árasztó arca engem sem kímélt, nem tetszett neki, amit vittem... És örökre kiszorultam a közlési mezőkről. Ott, az ötödik emeleti vattakövek között párát és rideg fagyot szagolt az ember, és amikor kiszédült a palota-épület döngő kapuján, prüszkölt a rosszindulat füstjét, mint valami talpfák közt lengedező fűszál.”

És ezzel el is érkeztünk a könyv egyik fő szövevényéhez, az érzékeny, sértett, magát különösen költői voltában megsértettnek érző egyéniség sebeinek sokszor bizony másokat is megkarcoló vagy akár a megsebzésüktől sem tartózkodó kitakarásáig. Báthori számos előnyösebb helyzetben lévő pályatársáról olvashatunk a tűzön-vízen át őrzött korrektség unalmát látványosan elutasító, éles megfogalmazásokat, olyanokról, akiket a tájékozottabb vagy érdeklődő olvasónak igazán nem esik nehezére azonosítania, mint amilyen a „cica-

szemű üdvöske” vagy a „csetlő-botló, de »mikölykünk anyámasszony katonája«. De Báthori az „onomasti kómódein”, a név szerint való gúnyos kiszervezés antik görög hagyományának is hódol, elégtételt vesz egy némettudását kétségbe vonó kritikusan, és még Tandori Dezsőt sem kíméli: „emészthetetlen intellektuális makogás”, „fenoménnékhírlet szövegkőpő masina”, „sárgyártó nyelvi gázolássorozat” stb. Ez azonban csak akkor lenne meglepő, ha nem értesültünk volna már korábban arról, hogy Kosztolányi, Illyés vagy Weöres munkásságáról is megérvelt különvéleménye van, ami ebben a nem túl nagy térfogatú magyar irodalomban lehet ugyan szokatlan és tendenciájában vitatható, de önálló gondolkodásra valló gesztusaiban csak annál becsesebb.

Az elbeszélő figura a folyóiratok közül a *Holmival* a legkíméletlenebb – ha megjelentetik is verseit, a lap alsó fertályán kezdődik a közlemény, felolvasni nem hívják –, de tulajdonképpen majdnem az egész újabb irodalommal elégedetlen: egymást követik „az elmúlt harminc év” irodalmát illető kemény szavak: „amikor hazatértem, már javában tombolt a politikai fordulat után berendezkedő, gyatra ízlésű, ezer sérelmet takargató, lármás tülekedést is tűrő, érvényesülését többnyire »nyomulással« építgető uralkodó írói kaszt”; „áldatlan írott szövegtömeg, amelyet az elmúlt harminc év hatalmasai irodalmunk fősodrának gondoltak”; „az elmúlt harminc esztendő szinte törzsi alapon megkeményedő társaságainak természetét, létrejöttének, véd- és dacszövetségeinek szertartásrendje, kirekesztési és beengedési együttthatóinak csiki-

csuki játékaik”; „az elmúlt harminc esztendő regényeinek zöme silány irodalom – meglehetősen túrhető szociográfia, riportkönyv vagy más fából vaskarika”. A lesújtó véleményt – ennek szerencsére sosincs idétlen politikai vetülete –, sokszor a „nyelvizés” szóban foglalja össze, amit mindenesetre különös fénytörésbe állít Báthori legalább három saját korábbi, igencsak „nyelviző” kötete: *A lírikus 123 epilógja*, amely Babits-parafrázisokat tartalmaz, a *Bestiarum literaricum* című paródiakötet és a *Kétszáz nyers vers*, amely az európai líra kétszáz alkotását magyar nyersfordításban adja közre.

Akárhogyan is, hiba lenne azt a képzetet kelteni, hogy a *Szó szerint minden* végig a kortárs magyar irodalmi élet keserű kritikája, még ha sok olvasója az erről szóló passzusok miatt fogja is nagy érdeklődéssel lapozgatni a két kötetet. Elgondolkodtató például, amit Báthori Kreisky Ausztriájáról vagy Széchenyiről ír – egyébként a döblingi elmegyógyintézet egykori épületében székelő hivatalban mondták ki a szerző válását –, akiben egyszerre azonosítja a magyar hazafiságot és a Habsburg-udvar iránti mélységes lojalitást.

Báthori remek megfigyelő is. A menekülteknek egy időre otthont adó osztrák szálloda egyik lakójáról negyven év távlatából is olyan hajszálpontos portrét rajzol, hogy még én is ráismertem az illetőre, pedig sosem beszéltem vele, csak egy barátom elbeszéléséből ismerem. A két kötetben remek miniatűrök egész sora olvasható igencsak különböző fajsúlyú figurákról: feledhetetlen például a jelenet, amikor a főhős megindultan átnyújtja Rilke papírgyáros unokájának a nagypa-

pa leveleinek magyar fordítását, öt kötetben, mire a megajándékozott, a csillár fényébe tartva az egyik könyvet, csak ennyit mond: „Hát, láttam már szebbet is...” Nagyon plasztikusan írja le a bajorországi magyar emigráció egyik jellegzetes rétegének miliójét is: „Ahogy egymást ajnározták régi laktanya környéki modorban, ahogy peckesen szalutáltak, ahogy hegyesen jelentettek egymásnak, ahogy páváskodva előléptették egymást a háború után negyven évvel is, a Turul vagy a verhetetlen magyar Hadúr tiszteletére, s ahogy tartós időkre kivájtak maguknak valamilyen levegőtlen zárványt a horthysta hadrendek emlékeiből...” És mit csinált ebben a közegben egy igazi celeb, Szálasi testvére? „Dél-franciaországi kastélyok mását készítette el szakmájában, tehetős kisburzsoák megrendelésére, gyufaszáלבól.”

A könyv legemlékezetesebb, nagy léptékű figurája a főhős édesanyja: a gyermeke apjába reménytelenül szerelmes és ebbe az érzésbe magát bele is ölt asszony, aki életében három épületet is összerótt sóskúti mészkőből saját magának és a fiának, építményeket, amelyekben nem voltak közfalak, nem volt áram, nem volt víz, illetve csak az a víz volt, de az bőségesen, ami a házilagosan kivitelezett házpótlék elemeinek rései között befolyt, és felázta a padlóvá alig döngölt agyagos talajt. Csodálatos az anya erőfeszítéseinek és a gyermekkori mélyszegénységnek a leírása, és ha valahol, itt aztán bőven nyílna alkalom jogos neheztelésre és utólagos önsajnálatra, ezeknek az érzéseknek azonban még nyomuk sincs. Miért? „Nem vélttem különös sorscsapásnak. Nyilván

azt hittem, majd lesz ez jobb is” – mondja az emlékező. És csakugyan lett jobb, még ha a mozgalmas élet nem váltotta is be minden tekintetben a roppant értelmes és érzékeny kisleány reményeit.

Előttünk azonban itt fekszik a mű, amelyet áthat a minden iránti fogékonyságnak – a meghatározó Erdély-élménytől Flaubert levelei szellemi nagyszerűségének és a száznegyvenhárom kötetes német Goethe-sorozat anyagi minőségének értékelésén át Bécs filozofikus kuka-felirataiig és az ugyanott hangtalanul lopakodó villamosokig terjedő – egészen gargantuai léptékű étvágya és kedélye, és ha ez utóbbi előjele többnyire negatív is, a nagyságrendje mégis Rabelais hősének térfogatait idézi.

Ahogy Sándor Mátyás vagy Monte Cristo grófja egy kicsit minden olvasója nevében vett elégtételt az ellenfelein, úgy a Báthori Csaba könyvében megképződő, a nagyszabást érdekes módon még a kisszerűbbnek mutató gesztusaiban sem nélkülöző figura is az olvasói helyett tárja fel sebeinek bonyolult életrajzi tényekből és sajátos személyiségjegyekből álló, de végtelenül emberi szerkezetét, amely lehetővé teszi, hogy a főhőst a könyv utolsó szavaival összhangban végül is valóban testvérünknek – okos, művelt, szellemes, tehetséges, érzékeny, megsebzett, és hát mit csináljunk: komisz, helyenként bántóan elfogult – testvérünknek nevezzük.

Kőleves

A magyar népmesében a furfangos és éhes katona egy fukar öregasszonnyal kőlevest főzet, melyhez ő a követ, vendéglátója az összes hozzávalót, a sót, a zsírt, a kolbászt, a krumplit és a rizst adja. A leves annyira ízlik az öregasszonynak, hogy végül megveszi a katonától a követ.

Guillaume Nicloux francia filmje hasonló módszerrel készült, mint a magyar katona kőleveese. Két jól ismert híresség, az író Michel Houellebecq és a színész Gérard Depardieu magát alakítja az abszurd történetben, mely egy minden korszerű kínzó-gyógyító eszközzel felszerelt terápiás szállóban játszódik. A két celeb terápiás mindennapjait megkeseríti a kemény diéta, a dohányzás és a szeszes ital fogyasztásának tilalma, melynek betartásán ápolónők és testőrök serege őrködik.

A rendező-forgatókönyvíró Guillaume Nicloux egyik köve Michel Houellebecq a mai francia irodalom fenegyereke, aki minden alkalmat megragad a felvilágosodás örökségének megtagadására, a liberális tabuk döntögetésére, miközben nyitva hagyja az egérutat az alternatív értelmezések számára is. Ízig-vérig pornográf irodalom az övé, a pornográfiát mind szó szerint, mind átvitt értelemben véve. Nicloux és Houellebecq együttműködése 2014-ben kezdődött, amikor a rendező áldokumentumfilmet készített az író 2011-ben történt állítólagos elrablásáról. Ez a film még elkészítésének évében eljutott a berlini fesztiválra, ahol meglehetősen sikert aratott.

A most bemutatott filmből kiderül, hogy az író jó barátságba keveredett egykori elrablóival, akik segítségét kérve felbukkannak a gyógyszállóban.

A másik kő a nem kevésbé híres Gérard Depardieu, aki mint maga mondja el a filmben, fiatal korában férfiprostituáltként kereste kenyerét, míg egy jószemű szociális munkás be nem juttatta egy színiiskolába, ahonnan már egyenes ívben vezetett pályája a filmes karrier csúcsaira. Utóbbi karrierje erős lejtmenetre váltott, ma már Жерар Реневи́ч Депа́рдьё néven orosz állampolgár, Putyin elnök egyik kedvence.

A két híresség együtt lázad a gyógyszálló kíméletlen rendje ellen, ha tehetik, kiszöknek a kertbe, hogy cigarettázzanak, szobáikban vörösbort isznak, s vendégeket fogadnak, ami szintén tilos, de megvesztegetéssel megoldható. A film képei kíméletlenül mutatják a két celeb vonzónak nem mondható testét, melyen letörölhetetlen nyomokat hagyott az őket a mélyből a csúcsra repítő sors. Felöltözve sosem látjuk egyiket sem. Depardieu irdatlan tömegű testét nem tudja a fürdőköpeny beborítani. Ellentéte a cingár Houellebecq, akinek a testét, mint egy posztmodern Szent Sebestyénét, folyamatosan kínozzák, gyötrik a gyógyszálló alkalmazottai.

Nicloux a kőleves eredeti receptjének megfelelően a hatás érdekében a két celeb mellé gazdagon adagolja a humort, a cselekményességet és a

politikát. Nevettetős egyben komor pillanat, amikor a fürdőköpenyűkbe burkolt celebekhez odalép egy hórihorgas szakállas beteg, és keserűen a szemükbe mondja: „Önök Franciaország szégyenei!” A helyzet adta komikumforrás, amikor az író a kórház folyosóján megszólítja egy rajongója, autogramot kér, de kiderül, hogy a könyvet, melybe a dedikációt kéri, egy másik író írta. A mesében a lábasa tett kő mellé főzött adalékoknak hála az eredmény nagyszerű leves lett. Ezzel szemben a filmvásznonra került két celeb önmagában nem lett elegendő ahhoz, hogy a néző igazi, jól sikerült filmet lásson. Hiába látjuk, halljuk őket folyamatosan, nincs semmi, ami összekötné őket, érdekessé tenné találkozásukat.

A film sodrását Houellebecq egykori elbrablóinak felbukkanása adja. A nehezen kibogozható furfangos történetben mintha Fassbinder szelleme kísértene, aki 1974-ben egy fiatal marokkói vendégmunkás és egy idős német takarítónő szerelméről készített megrendítő filmet. Nicloux azonban megcsavarja az eredeti történetet, híven Houellebecq látszólag migránsellenes beállítódásához. A szerelem, mely Houellebecq egyik elbrablójának idős anyja és egy fiatal fekete bevándorló között kibontakozott, Houellebecq világában nem végződhet boldogan. A film végén felbukkan a férj, aki mindenkit lelő. Vagy nem. Nicloux egy másik befejezéssel nyitva hagyja a lehetőséget, hogy semmi sem történt.

Szórakoztatók a francia belpolitikára tett utalások, ezek megértéséhez tudni kell, hogy se Houellebecq, se Depardieu nem szereti a szocialistákat, s különösen nem François Hollande-t, aki Franciaország el-

nöke volt 2012 és 2019 között. A gyógyszálló terapeutái által előírt két kínzás között megpihelve, az elgyötört Depardieu egyetértően hallgatja a következő kezeléstől rettegő Houellebecq szavait arról, hogy 2012-ben Hollande elnök raboltatta el, éspedig azért, hogy ne indulhasson az elnökválasztáson, amit fölényesen megnyerhetett volna. A képtelen történetet az író a legjobb Buster Keaton-i hagyományok szerint pléhpofával adja elő, aminek hatását fokozza Depardieu remekül előadott színlelt csodálkozása.

Mulatságos az egykori emberrablókból lett barátok megjelenése és téblábolása a gyógyszállóban. Jeleneteikben ők nem, de a nézők nevetnek, bár az igazi abszurd drámák dramaturgiájához híven sosem lehet tudni, hogy ki mit miért tesz és mond.

Bár Nicloux minden hozzávalót beletett a filmbe, az a mesebeli kölevestől eltérően íztelen, esetlen, kevésbé élvezhető lett. A rendezőforgatókönyvíró sikeresen megteremtette a történések látható síkját, de nem tudta mélységbe helyezni. Almási Miklós Csehovról 1985-ben írt s most újra kiadott korszakos könyvében beszél a látható és a láthatatlan közötti feszültségről, mely Csehov drámáit élteni. Almási szerint e drámákban a szereplők dialógusai elmennek egymás mellett, a szereplők szövegei sehonnan sehova nem vezető végtelenített, rekurzív monológok. Senki nem érti meg a másikat, mindenki önmagához beszél, a kommunikáció lehetetlen. Mindez tökéletesen jellemző a *Terápia* szövegtestére, a két celeb, az emberrablókból lett barátok, a hidegszívű, kegyetlen gyógyszállói al-

kalmazottak, a Fassbinder-történetet újrarájátszó idős asszony és fekete barátja akár egy Csehov-dráma szereplői is lehetnének, ám nem azok, mivel Nicloux-nak nem sikerült a láthatatlan tér megteremtése, mely a látható értelmetlenségének értelmet adhatott volna.

A *Terápia* alkotói elmulasztották a lehetőséget, hogy a lehető és a lehetetlen között lebegő teret megteremtve rádöbentsék a nézőt a szereplők belső ürességére, ahogyan Almási fogalmaz, megmutassák az „intenzív élet hiányát”. Kár, hogy így lett, mert maga az alapanyag ott van a filmben. Látjuk, halljuk a hiú író, az öntelt sztárt, a fontoskodó mellékszereplőket, akik élvezetesen játszanak a mesterien megteremtett gyógykórházi keretben, mely a megbetegedett lélekre ügyet sem vetve, csak a megbetegedett testtel képes törődni.

A *Terápia* akkor lett volna jó film, ha megmutatta volna a történet élethiánytól szenvedő szereplői, a soha el nem kezdődő és soha be nem fejeződő dialógusai, abszurd fogócskái mögötti világot, melyet a sokértelmű iránti teljes érzéketlenség, a láthatatlanról való nem tudás, a látható bálványozása, a végesség iránti teljes tudatlanság jellemez. A gyógyászó remek metaforája lehetett

volna a modernitás idiotizmusának, mely a pusztá testi egészségre összpontosuló racionalitás, szervezés, számítás kiteljesedésében, a hatékonyság fetiszizálásában nyilvánul meg. A filmet lezáró pár perces rejtelmes jelenetben a rendező-forgatókönyvíró kísérletet tesz a megelőző kilencven percben látottak kritikai újraértelmezésére. A vég véres változatában a megcsalt idős férj előveszi a fegyverét, és lelövi a szereplőket, a vértelen változatban mintha mi sem történet volna, az idős házaspár békésen ül otthonában, és nézi a televíziót. A Buñueltól vett poén azonban túl későn sül el, nem képes visszamenőleg újraértelmezni a korábban látottakat, nem visz be a láthatatlanba, ahol a Moirák szövök, gombolyítják és vágják az emberi sorsot meghatározó hálót szálait.

Houellebecq és Depardieu kettőse akkor válhatott volna egy igazán jó film kiindulópontjává, ha figuráik mögött felsejlik a felejtésre ítélt lét, mely most, ezekben a válságos időkben, mintha kikövetelné a jogot a visszatérésre.

Terápia, 2019. Rendező-forgatókönyvíró: **Guillaume Nicloux**. Operatőr: **Christophe Offenstein**. Szereplők: **Michel Houellebecq, Gérard Depardieu, Maxime Lefrançois, Mathieu Nicourt, Daria Panchenko, Luc Schwartz**.

Fullban a kretént

Vannak pillanatok, amikor úgy tűnik: igazán nem nagy szellemi munka egy színház műsorrendjét kitalálni. Vannak a klasszikusok, és hozzájuk kellene a mai kiegészítők. Ha a szerzők nem írnak szép magyar éneket, akkor el kell menni Londonba vagy New Yorkba, és megnézni, mi az, ami ott menő. Lefordítani, kiosztani, próbálni, műsorra tűzni. Az emberek nem különböznek olyan nagyon, hogy ne ugyanazon sírjanak vagy nevéssenek.

Vagy mégis? Mégis van valami kulturális környezet, amit nem lehet csak úgy áttemelni? Mondjuk 2003-ban vagyunk. A drámaíró Simon Stephens kimegy az utcára, föl száll a buszra, és azt látja, hogy több ember kezében is ugyanaz a könyv van. A szerző Mark Haddon, a könyv címe pedig az, hogy *A kutya különös esete az éjszakában*. A főhős az autista Christopher Boone, aki a kertben megtalálja a szomszéd kutyáját, Wellingtont. Holtan. Egy vasvillát döftek bele. Mivel a rendőrség rögtön a nyomott gyereket kezdi el gyanúsítani, Christopher magánnyomozásba kezd, hogy tisztázza: nem ő volt. És ahogy egy ilyen akciónál elvárható, majd kiderül, hogy miért is halt meg a kutya, vagy ha az nem, akkor miért is halt meg valaki más, csak kapargálni kell a felszínt, de kiderülnek a sötét titkok.

Közben meg, egyáltalán nem mellékesen mindenfélét megtudunk az autizmusról, hogy mennyire bonyolult és mégis mennyire fölemelő az autizmussal együtt élőkkel együtt

élni, hogy az igazi élet nem ott van, amerre sejteni véli az alacsony tömeg, hanem emitt, ahol az érzéseket nem nyomja el az elvárás, a szokás, a viselkedés.

Készséggel elhiszem Mark Haddonnak, aki a regényt írta, hogy biztos volt benne: ebből nem lesz se színdarab, se film, nem olyan a főhős, hogy ki lehessen osztani rá egy sztárt, aki becsábítja a közönséget a színházba vagy a moziba. Lehet, hogy ő így gondolta, de akkor nem tudta, hogy mit csinál. Vagy nem látta az *Esőember* című filmet, ami az autizmust széles körben is ismerős kifejezéssé tette. Tizenöt évvel a film bemutatója után jelent meg Haddon regénye, idő éppenséggel lett volna rá, hogy a szerző eltöprengjen az elmebetegségek ábrázolásának ezen a módján. Csak kicsit kell igazítani a valóságon, az autizmusnak azt a speciális változatát kell bemutatni, amelyik különleges képességekkel társul, nem tudja megenni a reggelijét, de tudja, hogy melyik légitársaságnak mikor zuhant le a gépe, és rögtön lesz rá főszereplő. Amolyan játékmaci, akit ápolni és szeretni kell, és cserébe ki lehet vele fosztani a kaszinót. Nem kell ehhez zseninek lenni.

Mark Haddon nem is zseni, az egész Kutya-történet jól ki volt találva, Angliában párhuzamosan jelent meg a felnőtt- és a gyerekváltozat, és senki nem kezdett el köveket dobálni. Végre valami hasznos könyv, ami szeretni és elfogadni tanít. Amiből színdarab is írható. A színdarab meg pár évvel később ide is hozható,

és itt se lehet köveket dobálni, itt is szeretni és elfogadni tanít.

Aztán jön az egész Tatabányára. Vagy nem az egész jön, hiszen nálunk is megjelent a regény, de azt azért nem lehet mondani, hogy forradalmasította volna az olvasást, eleve puha kötésű, olvasmányos jelleggel érkezett, és nem veszélyeztette az *Esőember* elsőségét az autizmus ábrázolásában. Az emberek nem azért mennek el megnézni a darabot, hogy végre húsból és vérből összerakva is láthassák Christophert meg az apját. De akkor miért is?

Az előadás Tatabányáról jött a Városmajorba, színházi szemle részeként, nyilván mert a színház (mindkét színház) vezetősége jónak találta, mert utaztatható, mert van társadalmi hasznossága, nincs politikai töltete, egy csomó dolog ki van vele pipálva. És nem is szörnyű a színre vitel, nem megúszásra játszik a rendező Guelmino Sándor, a mozgásokért felelős Király Attila, a főszereplő Figeczky Bence. Szó sincs a londoni eredeti szolgálai másolásáról, itt a díszlet a Rubik-kocka színeit idézi, egyfelől talán azért, mert a bűvös kocka maga is redukált világ, fekete sávok közt színes mezők, másfelől meg a kocka maga is különleges képességeket igényel, én legalábbis mindig ámultam néztem azokat az osztálytársaimat, akik a hátuk mögött is ki tudták rakni. Őrület.

Az előadás, azt hiszem, szándéka ellenére a londoni változat tökéletes ellentéte. Ha valamit nem lehet érezni benne, az a virtuozitás. Londonban nagy mozgásművészeti parádét hoztak össze belőle, idefutodafut, átfordul, kiszalad, visszaszalad, Christopher bolyong a londoni metróban. Itt meg lépked, ugrik, nem

tudnám utánacsinálni, de arról szó sincs, hogy más ne tudná utánacsinálni. A szegény ember autisztikus mozgásművészete. Néha vannak vicces betétek, amelyek csak ritkán viccesek, bár Egri Márta bankautomata-alakítását mindenképpen az előadás erősségének mondanám. Több szerepet játszanak olyanok, akiknek egy szerepet sem kellene játszaniuk, vagy jó, ha nagyon színpadéhesek, hát legyenek ők a háttérben elmosódó szarvasmarhák, de ne szavaljanak már ennyire kétségbeejtően. És van mindehhez a főhős Figeczky, aki tényleg apait-anyait belead, izzad, mondja, alakít, emberábrázol, autistaábrázol, és valószínűleg hiteles, mert bizonyos megoldásokhoz ragaszkodik, ritmust vált, kényszermozog, üti a fejét. Az utóbbi különösen fájdalmas és átélhető, mert a szabadtér miatt mikrofon van rajta, a mi fejünket is üti. Nem jó, de tisztos alakítás, nem teszi vonzóvá a betegséget és a beteget, nem mondja, hogy á, csak egy kicsit más, furi, ennyi az egész. Mondhatni, a klasszikus hibát követi el: fullban nyomja a kretént. Oscar bácsi meg nem gyün.

Elterül az előadás. A néző már kezdi átállítani magát, mégis egy rész lesz az egész, hiszen már másfél órája megy, és szinte semmi sem történt, amikor felgyújtják a villanyokat. Jó, de a második rész biztosan nem lesz ennyire hosszú. Dehogynem. Tudom, hogy van, akinek a magas művészet azt jelenti, bele kell dögölni az unalomba, de ez fordítva nem igaz. Attól, hogy beledöglünk, még nem magas művészet.

A látszat csal, ez nem igazi panasz. Mert igaz, hogy elmarad a szórakozás, elmarad a nagy, színpadi show,

a nagybetűs színészkedés vagy az értékelő öt csillag, de cserébe van egy apró igazság, amit az előadás elég határozottan érzékeltet. Lehet, hogy divat vagy divat volt úgy tenni, mintha az autizmus valami jópofa dolog volna, sokat nevetünk, de épp csak kicsit kell meghaladnunk önmagunkat, hogy mindannyian boldogan élhessünk. Hát, sajnos ez nem így van, vagy legalábbis a legtöbb esetben az áldozat hatalmas,

egész életeket kíván, és senki nem választja. Nem mondom, hogy ezt nem sejtettem az előadás előtt is, de legalább nem akarnak félrevezetni.

Mark Haddon – Simon Stephens: A kutya különös esete az éjszakában. Rendezte: **Guelmino Sándor.** A tatabányai Jászai Mari Színház vendégjátéka a Városmajori Színházi Szemlén, 2020. augusztus 24. Szereplők: **Figeczky Bence, Danis Lília, Király Attila, Lapis Erika, Egri Márta.**

Vadas József

Mozdony az Operában

Véletlen – kollégám előadása – sodorta elém a közelmúltban Fejes Gyula *Tervmegbeszélés* című festményét. Korábban csak a festő nevééről tudtam, munkájára nem emlékeztem. Az úgynevezett szocialista realizmus tipikus darabjáról van szó, amelyet az 1949-ben szovjet mintára és szellemben rendezett első magyar képzőművészeti kiállításon mutattak be. A bányász jelenetén azt látjuk, amint a mérnök úr (akárom mondani, elvtárs) műszaki rajzokkal a kezében éppen eligazítást tart a közelébe telepedett melósoknak. Az idilli zsáner helyszíne az Északi Járműjavító; ami ez esetben csak azért érdekes, mert jól látszik rajta jelen írás tárgya. Mozdonnyal a háttérben az az üvegezett műhelycsarnok, amely a hazai műszaki kultúra korai csúcsteljesítményeként 2011 óta műemléki védeltséget élvez. A száznegyven éves kőbányai épületben 2009 óta már nem folyik munka, üresen állt azt követően, hogy belőle

az üzem Szolnokra költözött. 2015-ben kezdődött felújításának eredményeként azonban új feladatköréhez igazítva most már mint az Opera Műhelyháza és Próbacentruma funkcionál. Próbauzeme 2019-ben volt; idén tavasszal készültek a publikumnak megnyitni. Csupán a világjárvány alakulásától függ, mikor fogadja majd a közönséget – benne egy mozdonnyal és egy étkezőkocsival. A hajdani sematikus munkaábrázolás ellenében (egykori) gyár és (mai) művészet életképes szimbiózisának hiteles példájával szolgálva.

Az 1868-ban alakult MÁV 1870-ben szerezte meg az első állami (Budapest–Losonc) vasútvonal akkor (még csak Salgótarjánig kész) tulajdonjogát, vele együtt a leendő javítórészleg területét is, ahol korábban két, a gazdasági válság miatt azonban csődbe került gépgyár működött. A zömmel faépületekből álló telepen 1873-ban tűzvész pusztított, az újjáépítést követő fejlesztés

tés eredményképpen tisztult meg az üzem profilja: attól kezdve már csak szervizelést végeztek benne. Így lett 1875-ben Budapesti Főműhely a neve. (Ez aztán 1890-től – a többitől megkülönböztetendő – Északi Jár-műjavítóra változott.) Fokozatosan épült ki a ma is álló, mintegy 50 ezer négyzetméternyi területet elfoglaló hatalmas komplexum mintegy tucatnyi egysége: kovács- és esztergályosműhely, anyagraktár, fűtőház, iroda stb. Közülük a legnagyobb a 214 méter hosszú, 96 méter széles „lokomotív-javító műhely”, amely egy öntöttvas szerkezetű, üvegezett tetőzetű, öthajós csarnoképület, oldalain téglafalakkal. 1883 és 1886 között emelték a folyamatos fejlesztések eredményképpen mind gyarapodó járműállomány javítására-karbantartására. Közel száz mozdonyt tudtak elhelyezni benne. Csúcskorszakában, 1909-ben évi 1100 gép szorult javításra.

Már a kortársak is tisztában voltak a műhely kivételes műszaki jelentőségével. „Az épületeket igen szép ötszörös vastetőszerkezet fedi” – olvasható Kádár Gusztáv vasútépítő mérnök 1886 januárjában tartott kétrészes előadásának kivonatában, amely Magyar Mérnök- és Építész-Egylet közlönyében jelent meg. S valóban ez az üzemcsarnok legfőbb építészeti értéke, mondhatni, szenzációja, amely a maga korában high-technek számító megoldásával és abból fakadó ipari esztétikájával máig eleven értéket közvetít számunkra. Egy hídépítő mérnök, Feketeházy János tervezte. 1842-ben született Vágsellyén, egyetemi tanulmányait Bécsben és Zürichben végezte. Először az Osztrák–Magyar Államvasutak Igazgatóságán dol-

gozott, a kiegyezésekor tért vissza Magyarországra. 1873-tól a MÁV mérnöke, első munkája Budapesten a déli összekötő híd. Kreatív szellem, az 1878-as párizsi világkiállításra küldött szabadalmaztatott hídszerkezetével elismerő okmányban részesül. Ennél is jelentősebb sikere a szegedi közúti (ma Belvárosi) híd. Mivel a kiírás értelmében kizárólag kivitelezők indulhattak a pályázaton, anonimitást kérve az Eiffel-irodának küldte el tervét; a francia cég pedig a magyar tervező munkájával nyerte el 1883-ban a megbízást. Meghatározó személyisége volt szakmájának; szinte jelképes, hogy pályája az Ybl Miklós tervezte Fővámház (ma: Corvinus Egyetem) tetőszerkezetével (1870–74) indul és a mellette emelt egykori Ferenc József (ma Szabadság) híddal (1894–96) zárul, amelyet már nyugdíjasként tervezett (a kapuzatokat megformáló Nagy Virgillel).

A Főműhellyel egy időben, 1884 táján két másik jelentős – volumenében talán még nagyobb – projekten is dolgozott: az egyik a Keleti pályaudvar (építésze: Rochlitz Gyula) üvegezett fogadócsarnoka, a másik az Andrásy úti Operaház (Ybl Miklós) fedélszéke. Minthogy Feketeházy csak az acélkonstrukciókat tervezte, alighanem Kőbányán is lehetett társa; de hogy ki, az egyelőre nem derült ki. Holott a hasonló szerkezetek világszerte ismert konstruktőre nyomán a köznyelvben Eiffel-csarnoknak titulált épület igencsak szokatlan kialakítást mutat. Rizalitként előrelépő középső hajója ugyanis a bevett gyakorlattól és az akadémikus hagyománytól feltűnően eltérő módon alacsonyabb, mint a két oldalán levők. Decens téglarchitektú-

rája – a trecentóból ismerős homlokzati kontúrok és a falnyílások finom ívei – jóvoltából ugyanakkor állja az összehasonlítást ránk maradt nevezetes kortársával, a hasonló funkciójú és nemkülönben bazilikális elrendezésű Eisler-csarnokkal, amelynek a nagy hírű Alpár Ignác az alkotója, és amely a volt Láng Gépgyár területén áll a Váci úton.

Az Opera számára létesítendő műhelyház és próbaterem helyszínének megválasztásában mindezek dacára nem az iparesztétikai tényezők játszottak döntő szerepet. Inkább józan és praktikus megfontolások. Ez derül ki abból a 44 oldalas, tartalmas és szakszerű képes kiadványból, amely még évekkel ezelőtt készült a már javában zajló és a közeli befejezés reményével kecsegtető építkezések részletes programjának-céljának ismertetésével. Az akkor 10 milliárdosra becsült (végül ennek mintegy háromszorosába kerülő) projekt kiadásai évekre lebontva szerepelnek benne. (Bárcsak minden ilyen nagyságrendű, végső soron a közös büdzséből finanszírozott beruházásról hasonló tájékoztatást kaphatnánk!) Miután 2015. augusztus 7-én kormányhatározat született a záros határidőn belül felújításra szoruló központi épület rekonstrukciójáról és ahhoz kapcsolódóan a működtetés feltételeinek a dalszínház nemzetközi rangjához méltó végleges rendezéséről, az intézmény főigazgatója munkához látott. Nem csupán a színpadgépezet korszerűsítése volt halaszthatatlan, ami miatt megfelelő próbatermet kellett találniuk. A kilenc gyártóműhelyből és a hat külső raktárból fakadó szétszórtság is mielőbbi rendezést kívánt. Miként a fent említett ismertetőben

Ókovács Szilveszter fogalmazott: „Módszeresen kerestük, hol kaphatnánk olyan épületet, amely minden problémánkat megoldja. Leszúrtuk a körzót: 2,5, 5, 7,5, 10 km-es körben kört rajzoltunk. Megvolt, hogy minimálisan mekkora ingatlanra van szükségünk: legalább 8 méter belmagasságú, 400 négyzetméteres termek befogadására alkalmas tereket kerestünk.” Mivel a város belső kerületeiben ilyen nem találtak, az üresen álló telkeken pedig az érvényben levő építési szabályok miatt lehetetlen lett volna a kívánatos paramétereket teljesíteni, végül két alkalmas helyszín maradt – alig néhány kilométerre a székhelytől. Eleinte a Mexikói úti MÁV Hídépítő Műhelye tűnt befutónak, végül azonban az Eiffel-ház mellett döntöttek.

Az élet ezúttal is remek rendezőnek bizonyult. Az intézmény vezetése majdhogynem ösztönösen voksolt az Andrássy úti épület világnagyság formátumú konstruktőrének művére, az ezt gondosan újrafunkcionáló építész, Marosi Miklós viszont annál tudatosabban alapozta a maga munkáját a csarnok eredendő megtartására. „[A] koncepció legfontosabb részét képezte az eredeti építészeti jelleg megtartása. Nem szeretnénk volna megtagadni vagy eltakarni az épület ipari csarnok voltát” – nyilatkozta még 2015 derekán. Az interjúból nem derül ki, a projektről publikált megannyi cikk és a komplexumot ismertető kiadvány sem árulja el, hogy a KÖZTI és annak vezető építésze milyen módon jutott az ilyenkor szokásos pályázat híján egyenes megbízással a kivételesen szép feladathoz. A *Metszet*nek a helyreállításról beszámoló írásából (Wesselényi-Garay Andor, Emresz

Adrienn) inkább csak következtetni tudunk a személyes kormányzati kapcsolatokat feltételező lobbizásra. Eszerint „a KÖZTI – szűkebben pedig Marosi Miklós – irodája már mindkét helyszínnel foglalkozott. Hogy végül a beruházás bizalmat kapott, a kormány pedig erre a területre és kifejezetten erre a csarnokra szavazott, az köszönhető volt annak a filmnek is, amelyet a Marosi-stúdió készített (az Operaház megrendelésére, főigazgatói forgatókönyv alapján).”

A nyolcvanadik éve felé járó alkotó (nem mellesleg az MMA alelnöke) a funkcionalista iskola rangos hazai képviselője; puritán szemlélet jellemzi munkásságát, amelyben a jelentős volumenű középületek (az eminens Uzsokival az élen főleg kórházak, továbbá székházak) dominálnak, bár az elmúlt időszakból két figyelemre méltó rekonstrukció is fűződik a nevéhez (az óbudai Új udvar és a nagykörúti Corinthia Grand Hotel). A posztmodern látványvilága nem hagyott nyomot maximum a tömegformálás részleges dinamikájára korlátozódó és ennek folytán igencsak visszafogott, minden díszletező allúrtól mentes, nemes stílusán. Utolsó fontosabb munkája a százéves házak közé telepített Klapka központ (egy új lakótömb és a domboldalba rejtett bevásárlóközpont együttesével) urbanisztikai revitalizációnak tekinthető, amely méltán nyerte el a beruházó XIII. kerület 2019-es építészeti díját. De nem csak korábbi tevékenysége tette érdemessé az Eiffel-műhelyház megújítására; a kész mű is igazolja alkalmasságát.

A csaknem másfél száz éves épület értékeinek megőrzésére vállalkozó

koncepció megvalósítását megkönynyítette a szerkezet jó állapota. Komoly traumák érték ugyan, mivel a második világháború idején a csarnok bombatalálatot kapott, 1947-ben orkán erejű szélvihar rongálta meg, 1985-ben pedig átfogó felújítást végeztek rajta, amikor még nem volt nagy becsülete a századelő ipari emlékeinek. Ennek ellenére az eredeti elemek több mint kilencven százaléka tökéletesnek bizonyult mostani alapos átvizsgálásuk során. Mivel még nem Siemens-acélból készültek hegesztéssel, hanem szegecselt acéllemezekből, a hibás darabok cseréjét viszonylag könnyen megoldották. Több gondot okozott a mai tűzvédelmi követelményekhez és a klimatizációs komfortigényekhez való igazodás (szigetelés, illetve hűtés-fűtés), ami statikai problémákat is felvetett. A fentiek jobbára műszaki vonatkozású és a publikum számára érdektelen részleteibe azonban nem bonyolódnék, már csak azért sem, mert nem érzem magam illetékesnek hiteles tolmácsolásukra. Műkritikusként annyit jegyeznek meg: részben nehezítette, részben segítette Marosi Miklós és csapata munkáját, hogy ezt a hatalmas – a Parlamentnél is nagyobb – alapterületű csarnokot fel kellett szabdalni. Így kapott benne helyet (hogy csak a legfontosabbakat említsem) egymás mellett két próbaterem: az anyaintézményekével azonos alapterületű házi színpad és a lemezfelvételek készítésére is alkalmas zenekari stúdió, velük szemben pedig az Opera hajdani intendánsának nevét viselő Bánffy-terem, elsősorban kamaraelőadások számára mintegy ötszáz fős emelt nézőtérrel és zenekari árokkal. Továbbá külön asztalos- és

festőműterem, egyik nagyobb, mint a másik; valamint varroda, öltözők egész sora, meg egy olyan raktár, ahol az oda beálló kamionokra zökkenőmentesen rakhatják fel (vagy onnan le) az előadások konténer(ek)ben tárolandó díszleteit. A dimenziókra jellemző, hogy mögöttük még sportpályára is maradt hely, az üvegtető alatt meg egy nem kevésbé méretes helyiség várja leendő funkcióját. (Korábban télikertet gondoltak oda.)

Az egyetlen összefüggő tér különleges esztétikai élményéről a fentiek miatt – az építész legnagyobb sajnálatára – le kellett mondani. A veszteséért némi kárpótlás a jobb és a bal oldali teremsor között a középső hajó teljes belmagasságát hasznosító közösségi tér; adandó alkalommal itt is lesz majd színpad. Említésre mégis inkább az kívánczik, hogy a felülvilágító fényözönétől monumentális léptékű csarnokban barátságos játékvonatnak hat a 327.141-es Mávag-mozdony egyetlen fennmaradt példánya és az Istvántelki (Landler) Járműjavítóból származó masseldorfai teakfa étkezőkocsi, amely itt helyreállítva szecessziós szcenikai elemként eredeti funkciójában mint büfé szolgálja majd a közönséget. Az épület legfőbb értéke, acélszerkezetének szépsége szürkére festve maximálisan érvényesül az új funkciókat szolgáló csiszolt beton- és az átlátszó plexielemek alkotta mai architektúra semleges (feketével és törtfehérrel váltakozó) közegében. Jól illeszkedik hozzá a temperálásról gondoskodó és a magasban ezüstösen csillogó csövek. Ezt a műszaki miliót a helyiség végfalán nagy méretű üdezőld kompozíció élénkíti; a száraz mohá-

ból formált felület (Fitoland) mintegy felvillantja az épületet övező park látványát. Hasonlóan semleges a kisebb helyiségek koloritja; csupán az öltözőkben és a személyzeti társalgókban/étkezőkben találkozunk attraktív (sárga, piros, zöld) színű bútorzattal. A mélyfekete Bánffyteremben kifejezetten elegáns a dohánybarna Stulwerk-plüsszuzat az üléseken. A közönségre gondolva sem rondítottak bele szerencsére a régi épületbe impozáns főbejárattal. Helyette a homlokzat előreugró középső tagjának két oldalán nyitottak decens üvegajtókat.

A környezet is rendezett – kivéve az indóházra emlékeztető egykori irodát; nem is értem, hogy nem jutott pénz és energia a rendbehozatalára. A Műhelyházra merőlegesen két egyszintes épület áll: az egykori kovácműhely immár mint üzemeltetési központ, a volt teherkocsimázoló meg ma jelmeztár. Előttük parkoló, a füves térség közepén egy magyar járműtörténeti nevezetesség: a Mávag 301-es gőzmozdonya, amely 100 kilométer per órás teljesítményével és három kerékpártengelyes meghajtásával annak idején egész Európában feltűnést keltett. A magyar államvasutak mozdonyszerkesztési osztályának vezetője, Dvorák Hubert főmérnök tervezte a tízes évek elején, aki – Feketeházyhoz hasonlóan – Bécsben tanult, majd szintén a dualista Magyarországon alkotta meg életművét. (Az enteriőr kapcsán említett 327-es sorozat ugyancsak az ő konstrukciója.) Számos más hazai innovációval egyetemben látványosan tanúsítja, hogy a múlt századfordulón a Monarchia tagállamaként még a Nyugat integráns részeként működünk

– nem olcsó munkaerővel rendelkező beszállítóként, miként mostanság.

Ennek egyértelmű jele az is, hogy a millennium tájkán német és angol kertvárosok példája nyomán a Járműjavítótól nem messze (a Hungária körút két oldalán) dolgozóinak a MÁV háromszáz lakásos lakótelepet létesített, fürdőházzal, később iskolával és templommal. A Törekvés művelődési otthon, ahol elsőnek a dalárda alakult meg, és könyvtár volt, ma is áll, sőt aktívan tevékenykedik, a Jancsi-telep sorsa azonban bizonytalan. Érteni vélem, hogy kedvező fekvése miatt a terület a beruházók szemében értékesebb, mint a rajta levő néhány tucatnyi, vegyes állapotú ingatlan. Ugyanakkor jelen viszonyainkról állít ki szomorú

bizonyítványt, hogy lakóinak az önkormányzatok nem tudnak vonzó alternatívát kínálni, mivel nincsenek csereként felajánlható nívós bérlemények. Akármilyen fontos és értékes is az Eiffel-csarnok sikeres újraélesztése vagy ígéretes a közvetlen szomszédságában majdan megvalósuló Közlekedési Múzeum, látnunk kell: ezek presztízsbetűhözátadások. S azok is maradnak, amíg az állam nem kezd hasonló nagyságrendben korszerű lakótelepek és lakások építésébe.

Opera Műhelyház és Próbacentrum. **Marosi Miklós** (KÖZTI Zrt. – Marosi Stúdió). Belsőépítész: **Szenes István** (Szenes Design Kft.) Tájépítész: **Potyondi Flóra** (Park Terv Stúdió Kft.) Generálkivitelező: **Strabag Építő Kft.**

László Ferenc

Napok romjai

A nap híre

Hírmagyarázat – hajdanán, az ómagyar televíziózás korában e szó hallatán rögtön Ipper Pálra, Réti Ervinre vagy Pálffy Józsefekre gondolt a néző, amint ott ülnek a Matúz Józsefné által főszerkesztett tévéhíradó íróasztalai mögött, és a külpolitika eseményeit értelmezik. Mindig a nyugati államokról vagy a harmadik világról beszéltek, hiszen itthon és a szocialista táborban magától értetődő volt minden egyes hír; és rendre tévedhetetlen bizonyossággal nyilatkoztak, elvégre legalábbis félhivatalos álláspontokat képviseltek. Azóta nagyot változott a világ, de a hírek

magyarázataira minden jel szerint ma is csakúgy rászorul a tévénéző, ám ez az (elő)értelmező munka immár egészen másképp fest. Túl a politológusok bejövételének, föl-, majd leértékelődésének nagyjából másfél évtizedes intermezzóján, manapság már jó ideje a csípősen szellemes és kaláka jellegű hírmagyarázat formátuma dívik: a közéleti alakok oly változatos társaságából választott szereplőkkel és szinte kizárólagosan belpolitikai érdeklődéssel.

A gyakorlatban persze rendszerint mindahány jellegadó pontján sérülékenynek és problematikusnak bi-

zonyul ez a fajta hírmagyarázó technika, amint erről az ATV hétköznapi műsorrendjének előzékevényen kínáló állatorvosi lova, *A nap híre* elnevezésű állandó szegmens a maga félreismerhetetlen lagymatagságával együtt is igen rövid úton meggyőzheti az érdeklődőt. (Ahogyan meggyőzhető természetesen akár a Hír TV bármely hasonnemű műsora is.)

Ilyesformán tehát a legkevésbé egyedi jellegű, sőt a televíziózás körén messze túlterjeszkedő problémán kezdve a sort: itt is, akárcsak ezer más helyütt, a nagyvilágra legfeljebb ha békaperspektívából szokás rátekinteni. Vagyis a Simon András által vezetett augusztus 13-i és 14-i adásokban a mégoly sporadikus, külföldre utaló megszólalások is kizárólag abból az egyetlenség, mérvadónak tekintett pozícióból fogalmaztattak meg, hogy azok – csakis egészen minimális egyszerűsítéssel – ártanak-e Orbánnak vagy sem, cáfolják-e a Fidesz kormánypolitikáját, vagy sem. (A magyar nyilvánosságának ez a szó szerinti együgyűsége mára persze nemcsak a külvilág folyamatainak értelmezésére, de a múltira, a hazai és a világtörténelemre és az irodalomtörténetre is kiterjedt, gyakorlatilag oldalfüggetlenül.) Tehát az egymilliárd dolláros rakétarendszer-vásárlásnál értelemszerűen az válik kérdéssé, hogy ebből a summából mekkora lehet az *orbáni felár*. S hogy miért épp most kell Orbánéknak gesztust tenniük Trumpnak, amikor ő a jelek szerint csak novemberig (!) lesz elnök?

Ennek a témának a megtárgyalása mindemellett nemcsak a világpolitikai békaperspektívát tette érzékletessé, de egy másik végzetes gyengét: az együttműködés jősze-

rint örök hiányát is. Ennek ugyanis két alapvető követelménye lenne: ne szólj hozzá olyasmihöz, amihez egyáltalán nem értesz, és ne szólalj meg pusztán a megszólalás kedvéért. Ilyesfajta józan önkorlátozásra azonban magyarországi közszereplő tévéstudióban vajmi ritkán hajlamos, amint erről a műsor visszatérő vendége, Borgula András rendező folytatólagosan példát is adott augusztus 13-án. Ő ugyanis – mint utánaolvasható – három évig katonáskodott az izraeli hadseregben, így tehát avatottnak érezte magát, hogy a légvédelmi rakétarendszerek kérdésébe csupán felszínesen bekapó két politikusvendéghez képest határozottan állást foglaljon e tárgyban – előbb mellette, majd rögtön utána ellene. Merthogy míg az első megszólalása a helyeslés irányába haladt, sőt áperté kijelentette, hogy „ezeket az eszközöket már rég meg kellett volna venni”, a második megszólalása a meddő önfelmutatás jegyében már így hangzott – betűhíven: „...kicsit szerintem valaki hadászattal foglalkozik, akkor az tudni fogja, hogy nem úgy fogják megvívni a következő háborút, hogy idejönnek repülőgépekkel és ledobnak.” (A Gólem Színház alapítója és rendezője egyébiránt következetesen tartózkodik a nyomdakész megfogalmazásoktól: „Biztos azt fogja mondani a nézők, hogy én egy olyan nép szülötte vagyok, akik mindenhol összeesküvést sejlének... sejtének.”)

De félre a személyeskedő irállyal, hiszen a gond e műsorban és egyebütt is általános jellegű. Általános jellegű és többrétű. Mert amellet, hogy visszatérő jelleggel olyan embereket szokás szakértelmet igénylő témákban megszólaltatni, akik az

adott kérdéshez nyilvánvalóan és olykor még saját maguk által is jelzetten nem értenek, más bibi is akad itt. Hiszen a jelen esetben nem egy politikusról van szó, akinél az előtérbe tolokodás és a hozzá nem értés tendenciája praktikusán már-már alapértelmezettnek tekinthető. Hanem egy úgynevezett értelmiségiről. Márpedig minálunk gondolatok, ha úgy tetszik, eszmék helyett a tévéstúdiókba beszoktatott értelmiségiek hol napi politikai taktikákat próbálnak rögtönözni a kamerák előtt, hol világválságokat számolnak fel en passant, hol meg – mint a jelen esetben – a jövő hadászatáról nyilatkoznak imponáló/elkedvetlenítő magabiztossággal.

S ez valójában sokkalta aggasztóbb jelenség, mint *A nap híre* politikusvendégeinek sztereotip gyengeségei. Mondjuk az, hogy Horváth Csaba úgy emlékszik rá, 2010-ben az MSZP–SZDSZ-kormányt váltották le a szavazók. Vagy hogy Bangóné Borbély Ildikó jól hallhatóan favorizálja a -ba, -be határozóragokat még a -ban, -ben helyén is. Akár még annál a faramuci fejleménynél is, hogy az ATV műsorában Simon András az adás elején derűsen felköszönt – szerencsére még hat napon belül – egy jobbkios országgyűlési képviselőt.

Merthogy *A nap híre* főszereplői túlnyomórészt mégiscsak ellenzéki politikusok. Pártok képviselői vagy olyan „íz-ig-vér-ig civilek”, mint jelesül Tétényi Éva, s ez akár hasznos is lehet egy olyan téma megtárgyalásakor, mint amilyen a 14-i adás vezető híre, vagyis a nagy ellenzéki összefogás meghirdetése volt. Csak hát az együttműködés deklarált szándékához már itt, ebben a mikroszkopikus közegben is társult az életszerű ki-

csinyesség, valamint a nyugtalanító mértékű üresség. Tehát Tétényi Éva, aki egyébiránt minden egyes megszólalásába tántoríthatatlanul beleszövi a saját esztergomi történetét, szívre hatóan kérdi beszélgetőtársaitól: „hol vannak a hiteles emberek?” – és éppen csak nem mutat önmagára közben. Horváth Csaba meg Steinmetz Ádám pedig valósággal fáradhatatlanul rakosgatja egymás mellé a valós (társadalmi, politikai stb.) tartalom nélküli sablonokat a Fidesz-szavazók meghódíthatóságáról, a pozitív program szükségességéről, a majdani miniszterelnök-jelölt hitelességéről és potenciájáról (*sic!*).

Ők is, akárcsak az előző nap politikusai, Bangóné és a jobbkios Magyar Zoltán („el a kezekkel a Balatontól”, „a felét sem tudjuk az igazságnak”, „a politikának ki kell szállnia ebből”) mindazonáltal nemcsak közéleti vitáink kiábrándító nivótlanságát tették érzékletessé. S még csak nem is azt, hogy a magyar politikus többnyire alkalmatlan érdemi értelmezést kínálni közönsége számára – túl egy-egy tartalmatlan szlogen variálgatásán. De mindezek révén stúdiókörülmenyek között akaratlanul feltárták a magyar politikai nyilvánosság – s itt közelebbről a mai ellenzék – tartós alapbetegségét is. Vagyis azt, hogy ez a mezőny túlnyomórészt eszmék nélküli idealistákból, gyakorlati tudás nélküli pragmatikusokból és a szólással hadilábon álló debatterekből áll. És ennyiben azért valamit mégiscsak megmagyaráz nézőinek *A nap híre* mindahány adása.

Lezáratlan kutatás

Kovács M. Mária (1953–2020)

Persze hogy nem akarja elhinni az ember, amikor a telefonban hallja. Persze hogy akkor kell történnie, amikor – nyáridőben – semmire nem figyelek oda; nem, mert megtehetem. Persze hogy nem igaz, lehetetlen, hogy a Mari... aki még pár hete írt, küldött-közvetített egy pompás visszaemlékezést, egy ötvenhatos diáklányét, aki mostanság érezte fontosnak, hogy hat és fél évtized után visszanézzon.

Feltettük az 1956-os Intézet új honlapjára. Pár nappal azután, hogy Mari meghalt.

Kovács M. Mária Budapesten született, ott nőtt fel, járt egyetemre és kezdett el dolgozni az Akadémiai Kiadó szerkesztőjeként. Első történeti tanulmányai a nyolcvanas évek elején jelentek meg az akkori legprogresszívebb folyóiratokban, elsőként a *Mozgó Világban* (Szakérettségségek, 1981/7, Örkény Antallal), majd a *Valóságban* és a *Medvetáncban*. Ez utóbbiban, 1985-ben az ügyvédek két világháború közötti mozgalmairól szóló tanulmány felvezetésében határozta meg – harmincas évei elején, most pedig úgy kell mondanunk: az életpálya derekán – kutatói szakterületét és hitvallását: „Írásom előtanulmány egy lezáratlan kutatáshoz. A kutatás tárgya nem speciálisan a zsidó értelmiség társadalomtörténete, de azt is magában foglalja, mégpedig kiemelt fontossággal. A szabad foglalkozású értelmiség történetét tanulmányozom a két világháború közötti Magyarországon, azét a csopor-

tét, amelyben zsidók és nem zsidók konfliktusa talán a legkiélezettebb formát öltötte. [...] olyan társadalomtörténeti tanulmányt próbálok írni, amelyben nemcsak a néma – vagy legfeljebb interpretációval megszólaltatott – számok jelennek meg, hanem maguk a problémáikra reflektáló emberek is.” (*Ügyvédek az árral szemben. Antiszemitizmus és liberális ellenállás a Horthy-korszakban. Medvetánc*, 1985/2–3. sz. 91.)

Ehhez a területhez és ehhez az ars poeticához – most már úgy kell mondanunk – élete végéig hű maradt. A jogászokról szóló értekezése nagyon hamar, 1987-ben megjelent egy kis könyvben az Egyesült Államokban, az orvosok és mérnökök csoporttörténeteivel kiegészített összefoglaló csak 2001-ben látott napvilágot magyarul. Angolul viszont már jóval korábban, 1994-ben, az Oxford University Pressnél (*Liberal Professions and Illiberal Politics* címmel; mai magyar köznyelvünk e kulcsszava számára már a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján evidencia volt a Horthy-korszak politikáiról írván...). Kovács társadalomtörténete eleve érintkezett a politikai eszmék történetével – vagy inkább az intézményesült politikai eszmék társadalmi hatásaival. 2012-ben megjelent *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945* című könyve az 1920-ban intézményes rangra emelkedett antiszemitizmus társadalomtörténete. „A numerus claususszal – írta könyve

bevezetésében Kovács M. Mária – egy új politikai eszme jutott diadalra Magyarországon, amely szerint az úgynevezett »zsidókérdést« rendkívüli, csak a zsidókra vonatkozó, a zsidók állampolgári egyenlőségét megtagadó és jogállásukat megváltoztató törvényekkel lehet és kell megoldani. Ebben az értelemben a numerus clausus ugyanúgy zsidótörvény volt, mint a harmincas évek zsidótörvényei. Valójában tehát a numerus clausus volt Magyarországon az első zsidótörvény.” Pontosan abban a pillanatban jelentek meg ezek a sorok, amikor az újabb keletű illiberális rendszer megkezdte elődje kimosdatását. „Ungváry Rudolf könyve – mondotta 2014-ben *A láthatatlan valóság – Fasisztoid mutáció Magyarországon* bemutatóján – [...] kiszabadítja az olvasót az elavult elméletek fogságából. A »fasisztoid mutáció« fogalmának bevezetésével pedig meghökkent és felráz. Nyelvi fordulatot hoz létre, amely által – a keynesi megfogalmazásban – »a gondolat támad a nem gondolkodókra, arra ösztökélve őket, hogy gondolkodjanak.«”

A nyolcvanas években kedvező fordulat állt be a pályakezdő Kovács M. Mária életében: hosszabb időt töltött, többször is, Amerikában, és kutatói állást kapott a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében. Befejezetlen vagy éppen csak elkezdett kutatások kiteljesítésére a nyolcvanas évek akadémiai közege ideális szabadságszigetként működött. Mégsem maradt sokáig: már 1992-ben újfent hosszabb időre, öt évre Amerikába, a University Madison-Wisconsinra ment tanítani, hazatérése után pedig a CEU professzora lett. Az általa

vezetett nacionalizmus magiszteri (MA) program, mint ritka interjúi egyikében mondotta, „nem egy tudományos diszciplína köré szerveződik, mint mondjuk a filozófia vagy a történelem, hanem egy témakört, a nacionalizmust járja körül, így a programban részt vevő diákok megismerhetik a probléma tanulmányozásának számos lehetséges aspektusát. A kurzusok egyharmada politikaelméleti ismereteket nyújt, de emellett a kérdés szociológiai és antropológiai megközelítését, illetve jogi vonatkozásait is oktatjuk. A diákok közel fele Közép-Európából érkezett, ezért kiemelt figyelmet fordítunk a térség problémáinak elemzésére, az órák nagy része azonban nem leíró jellegű, hanem a jelenség elméletével foglalkozik.”

Csaknem húsz éven keresztül oktatott a Közép-európai Egyetemen, megérte elüldözését, de 2020 tavaszán is arról írt közösségi oldalára, hogy mennyi örömet jelent a hallgatók lelkesedése, együttműködési készsége az online oktatásban. Kedvtelve használta ezt a legújabb médiumot közéleti és szakmai kérdésekben azonnali reakcióra, véleménye tömör közlésére. Tanítványai nagy tudású, elkötelezett és empatikus tanárként emlékeznek rá. Egyikük róla beszélgetve azonban hozzátett valamit, ami alaposan elgondolkodtatott. „Minden órára fantasztikusan felkészült – mondotta a volt diák. – Tőlünk is sokat várt, de magával volt a legkeményebb. Mintha minden órán bizonyítania kellett volna.”

Kovács M. Máriát 1985-ben a Történettudományi Intézet fiatal kutatók számára rendezett konferenciáján láttam másodszor. Vagy harmadszor, sőt sokadszor talán,

nem is tudtam hirtelen. Életem első valódi akadémiai közegben tartott előadása előtt álltam, a talpig feketébe öltözött előadó ismerős volt, nagyon, de csak utóbb, az izgalom (és az előadás) múltán jöttem rá, honnan. Évekkel korábban, 1979-ben még egyetemistaként egy újlipótvárosi lakásban szorongtam vagy nyolcvanadmagammal, ahol is Kovács M. Mária vezette be a Hétfői Szabadegyetem középszály-történeti kurzusát, amelyet Hanák Péter, a *Törttud* osztályvezetője tartott. Aztán, amikor 1986-ban én is odakerültem az Intézetbe, szobatársak lettünk pár évre. Akkor már tudtam, hogy Bence György filozófusnak, a demokratikus ellenzék aktivistájának a felesége, hogy 1979-ben Mari is aláírta a Charta '77 vezetőinek épp soros bebörtönzése elleni tiltakozást, és a szabadegyetem szervezésében játszott vezető szerepéről is hallottam. Kresalek Gábor barátom mesélte, hogy 1980 augusztusában, amikor a demokratikus ellenzék üdvözlét vitték volna Gdańskba, Kovács Mari is egyike volt annak a fél tucatnak, akiket Ferihegyen nem engedtek fel a repülőgépre, majd útleveleiket is elvették. Az intézetben kedves volt, okos, szarkasztikus humorral viszonyult a világ dolgaihoz – és keveset volt bent, mert azokban a késő nyolcvanas években is sokat utazott Amerikába, Izraelbe meg máshová. Mari, mondtuk gyakran, „járja a maga útját”.

A nyolcvanas évek mára a Kádárkorszak széteső, felbomló világává egyszerűsödik, aminek jelentése mintha a rendszerváltás „előkészítése” lenne csupán. Kovács Mari útja abban az évtizedben és azt követően

azonban előhív más jelentéseket is, amelyekről ma hajlamosak vagyunk elfeledkezni. Például a nem is olyan *soft* férfiközpontú értelmiségi világot, amelynek *férfi* főszereplői – esetében a megérdemelt lehetőségeket biztosító Ránki György, az amerikai mentor, a Columbia professzora, Deák István vagy éppen az ellenzék egyik kitalálója, motorja, aztán a szolidaritást soha fel nem mondó, mégis éles belső kritikusa, a társ, Bence György – természetesen sokat segítenek. De a *nőnek* ez a helyzet már-már parancsolóan írja elő: *bizonyítson*, mindenki előtt, keressen saját utat, kitaposatlan, megvilágítatlan ösvényeket. A politikai ellenzéki tevékenység jelenthetett erkölcsi harmóniát, de nem kevés gyakorlati, olykor életbevágó kellemetlenséget, hátrányok sorozatát. Akár a szektaléttől való félelem szorongását is, vagy a választás imperatívuszát: a szakmai életprogram megvalósítása együtt járhat-e, együtt kell-e járnia politikai engedményekkel?

„Nekem a nagy ugrás, amitől a hétfői előadás-sorozat különbözött az összes többi házi szemináriumtól, az volt, hogy kialakult a konszenzus, hogy tágítani kell a kört. [...] meg kell próbálni elérni: ne egy nagyon-nagyon szűk ellenzéki kör legyen csak bevonva, hanem hogy az előadók listája tágabb skálán mozogjon. Nekem igazából ez volt a misszióm ebben” – mondotta Kovács M. Mária húsz évvel később, 1999-ben szervezőtársának, Szilágyi Sándornak (Sacinak) adott interjújában. Amely közös elemzés helyett még olvasva is szikrázó összecsapás, diffúz emlékezés, háttérben az ellenzéki szerepértelmezés és az értelmiség más csoportjaihoz való viszony különböző

megítélésének alig vagy egyáltalán nem múló feszültségével.

Azt azért valószínűleg Kovács M. Mária sem gondolta, talán még ekkor sem, hogy az értelmiségi szerepvállalás ama régi mintái ismét időszerűvé válhatnak. Az utóbbi évtizedben – számára az utolsóban – éppenséggel ez történt. A szerep imperatívuszait az Orbán-kormány emlékezetpolitikája szolgáltatta, amely éppen a Horthy-korszak és szereplői megítélésén nyitotta meg a vélelmezett „baloldali értelmezési monopólium” elleni hadjáratát. „Bizonyos érdekcsoportok – írta Ungváry Krisztiánnal közös vita-iratában a *Mozgó Világ* 2016. évi 4. számában (*Hóman Bálint az Igazság Intézet fogságában*) – kisajátítják és fogságba ejtik az állam működtetését. Az emlékezetpolitika is tud hasonlóan funkcionálni: szelektív módon, a konszenzus keresésétől elzárkózva képes arra, hogy bizonyos történelmi közszereplőket kisajátítson, fogságba vessen. Ez történik akkor, amikor egy összetett személyiség életműve szinte kizárólag az áldozatiság narratívájában kano-nizálódik. [...] Magyarország hatá-

lyos alaptörvényének preambuluma hamis állításaival már fogságba ejtette a történettudományt. Ennek mintájára esett most Hóman Bálint a Veritas Intézet fogságába.”

Kovács M. Mária nem úgy képzelte szakmai útját, hogy egyfajta fogságból szabadulva egy másfajta kontextusába kerüljön át – és következetesen hangoztatta szembenállását, ahol csak tehetette.

Az út hirtelen megszakadt, most, a végén állva pedig elgondolkothattunk rajta: vajon az a kutatás, a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján kezdett, lezárult-e? Kovács M. Mária könyvei és tanulmányai (többet is írhatott volna, gondolhatjuk) meghatározóak, beépültek a történetírás kánonjába. Tanítványai szeretettel gondolkodnak rá. Kérdései, amelyek veleje az volt, vajon lehetséges-e illiberális koreszmékkal és -áramlatokkal szemben szabadságelvű ellenállás, időszerűbbek, mint valaha. Lettek volna további válaszai, ez bizonyos; nélkülözzük őket, ezért a lezáratlan kutatás érzése marad velünk.

Rainer M. János